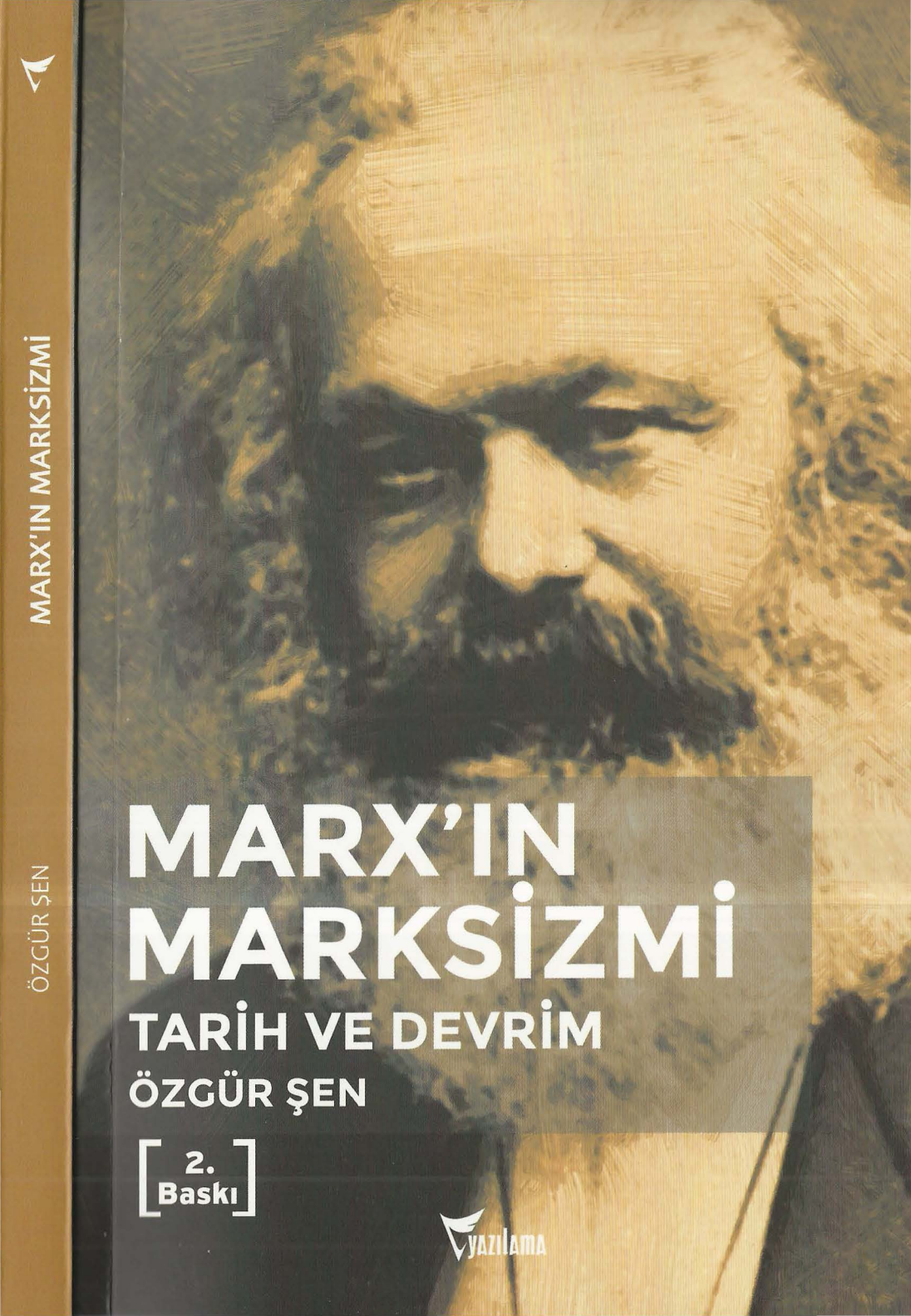

MARX'IN MARKSİZMİ

TARİH VE DEVRİM

ÖZGÜR ŞEN

[2. Baskı]

YAZILAMA

MARX'IN MARKSİZMİ

ÖZGÜR ŞEN

Marx'ın Marksizmi

Tarih ve Devrim

Özgür Şen: 1975'te Ankara'da doğdu. 1996'da ODTÜ'den mezun oldu. 1994 yılında Sosyalist İktidar Partisi'ne katıldı. 2001 yılından sonra Türkiye Komünist Partisi'nde görevler üstlendi. Gelenek dergisinde çok sayıda yazısı yayınlandı. soL'un çeşitli mecralarda devam eden yayıncılığına yazar ve editör olarak katkı koydu, bir dönem soL Portal'ın genel yayın yönetmenliğini yaptı. Yine Yazılama Yayınevi'nden çıkan, "Türkiye'de Laiklik ve Sol" adlı bir kitap çalışması daha var.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
Marksizm Diye Bir Şey Var 7
Tarihte Engels'in Rolü 11
Marksizm ve Marx 15
Marksizmin Hayaletleri 20
Marksizmin Tamamlanmamış Ama Bütünlüklü Yapısı 30
Marksizmin Özgünlüğü 39

İKİNCİ BÖLÜM
Tarihin Çözülmüş Bilmecesi 47
Marksizmin Düşünsel Kaynaklarıyla Hesaplaşmak 49
Tarihsel İlerleme ve Tarihin Yönü 58
Modernleşmeden Günümüze İlerleme 70
Marx, Hegel, Diyalektik 77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Sosyalizm: Bir İhtimalin Ötesi... 89
Çelişkili İkili: Üretici Güçler ve Üretim İlişkileri 91
Korkutan Ayrım: Temel ve Üstyapı 111
Sosyalizmin Tarihsel Koşulları 121

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Kapitalizmin İyi Saklanan Sırları 127
Emek-Değer Teorisi 128
Kapitalizmin İdeolojik Gücü: Meta Fetişizmi 133
Kapitalizmin Bitmek Bilmeyen Krizleri 146

BEŞİNCİ BÖLÜM
Devrim İçin Marksizm, Marksizm İçin Devrim 165

BÖLÜM 1

Marksizm Diye Bir Şey Var

Karl Marx, 1883 yılının Ocak ayında en büyük kızı Jenny Caroline'i, aile içinde bilinen ismiyle Jennychen'i kanserden kaybettikten sonra, eve dönmeden hemen önce, doktoruna yazdığı ve bilinen son mektubunda, fiziksel acının, zihinsel acının tek ilacı olduğunu söyler. Çok hastadır ama başının ağrısına dikkatini dağıttığı için neredeyse sevinecek durumdadır. Eşinin ardından kızını da kaybetmiştir ve ailenin diğer üyeleri, Marx'ın, eve ölmek için döndüğünü bilmektedir.

Marx'ın sağlığı hakkında endişeli mektuplar yazan Engels, 14 Mart günü dostunu ziyaret etmek için her zamanki vaktinde, öğleden sonra evine uğrar fakat bu defa onunla konuşamayacaktır. Çünkü çok değil belki birkaç dakika önce, Marx, en sevdiği koltuğunda hayatını kaybetmiştir.

Üç gün sonra düzenlenen cenaze töreninde yalnızca onbir kişi vardır. Engels, mezarın başında yaptığı konuşmada meşhur kehanetinde bulunur: Çağının en çok nefret ve iftira edilen adamı haline gelmiş Karl Marx'ın adı ve eseri çağlar boyunca ayakta kalacaktır![1]

Engels, dostunun kaybından duyduğu derin üzüntü bir yana, belli ki çok öfkelidir. Engels haklı çıkacak, Marx'ın adı ve eserleri takip eden yüzyıla tartışmasız bir biçimde damgasını vuracaktır. Tabii bununla beraber, burjuvazinin Marx'a duyduğu öfke de artacaktır.

---

1 Francis Wheen, *Karl Marx*, E Yayınları, 2010, çev. Gül Çağalı Güven, s. 423.

Zaten bu kehanetin başka türlü gerçekleşmesi de mümkün değildir. Marx ve elbette Engels'in eserleri çağlar boyunca ayakta kalacak ve her ikisinin de fikirleri yaşamaya ve insanları etkilemeye devam edecekse, bu durumun bazılarında bir nefret uyandırması kaçınılmazdır. Çünkü bu fikirler varolan dünyayı değiştirmek için ortaya atılmış fikirlerdir. Marx'ın eserleri insanları hayatı dönüştürmek için mücadeleye çağırır.

Marx'ın düşüncelerinden etkilenebilirsiniz, bunları bir kılavuz niteliğinde görebilirsiniz, bunların çok tehlikeli olduğunu düşünüp karşı da çıkabilirsiniz. Ancak bunlar kayıtsız kalınacak veya üzerinden atlayıp geçilecek ya da görmezden gelinecek fikirler değildir.

Ölümlerinin ardından Marx ve Engels'in eserleri işte böyle bir etki gösterir. Marx ve Engels'in eserleri daha fazla insan tarafından paylaşıldıkça, fikirlerine duyulan ilgiyle birlikte düşmanlık da büyür.

Engels, hayatının son yıllarında bu sürecin işaretlerini de görür. Ama sadece işaretlerini... Marx'ın hayatını kaybettiği dönemdeyse tablo hiç iç açıcı değildir.

Başyapıtı olarak gördüğü "Kapital"in 1000 nüshadan oluşan ilk baskısının tükenmesinin dört yıl sürdüğü düşünülürse, Marx'ın eserin ikinci basımı için yazdığı sonsözde, Alman işçi sınıfının "Kapital"e yönelik ilgisinden bahsederken biraz iyimser davrandığı açıktır.[2]

Kitaba yönelik suskunluk Marx'ı, kendi sözleriyle yiyip bitirirken, kitabın biçimi ve dili hakkında Marx'a kızmaktan geri durmayan Engels, bir yandan da, Kapital'e olan ilgiyi arttırmak için sahte isimle Alman gazetelerine eseri yerden yere vuran yazılar yazar. Kitap okunmamakta, Engels de yeni yollar denemeye devam etmektedir. Dostları Kugelmann'dan yardım ister. Ama yazdığı makaleyi görünce dostlarının eseri pek de anlamadığını fark eder. Engels'e göre suçlu tabii ki arkadaşlarıdır: Kugelmann her geçen gün daha da bönleşmektedir![3]

---

2 Karl Marx, Kapital, Birinci Cilt, Yordam Kitap, 2012, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, s. 23. *"Kapital'in çok kısa süre içinde Alman işçi sınıfının çok farklı kesimleri tarafından takdir edilmesi, emeğimin en iyi ödülüdür."*

3 Francis Wheen, *Das Kapital Karl Marx*, Versus, 2014, çev. Canan Badem, s. 86.

Ancak ikili sessizlik ve tepkisizlikten şikayet ededursun, Avrupa'nın en doğusundaki işaretler ilginçtir. Çarın sansürcülerinin ya anlaşılamayacağını, ya da bu kitaptaki fikirlerin Rusya'ya uygulanamayacağını düşünerek 1872 baharında basımına izin verdikleri kitabın 3000 adetlik ilk baskısı kısa sürede tükenir.[4] Avrupa'nın geri kalmış bir köylü ülkesinde "Kapital"e ve Marx'ın fikirlerine duyulan bu ilgi manidardır.

"Kapital"in ilk İngilizce çevirisi neredeyse hiç satmaz. ABD'de yapılan ikinci korsan baskısı ise anında tükenir. Çünkü yayıncı, Wall Street'teki bankerlere, kitabın nasıl sermaye biriktirileceğini anlattığını iddia eden bir tanıtım metni göndermiştir.[5]

Zaten Marx, yaşamı boyunca kitaplarıyla değil, daha çok, dönemin hükümetlerini endişelendirmeyi başaran İşçi Enternasyonali'nin fikir babası kimliğiyle tanınmıştır.

Bununla uyumlu bir biçimde, Marx'ı, yaşadığı dönemde kısa bir süre de olsa toplumsal bir ilgi odağı haline getiren asıl eser, Paris Komünü üzerine Enternasyonal Genel Konseyi için yazdığı "Fransa'da İç Savaş" adlı kitapçıktır. Avrupa'daki sınıf mücadelesinin en kızıştığı anda bu fikirlerin gündemin tepesine oturması, aslında Marx'ın fikirlerinin ne denli etkili olabileceğinin göstergesidir. Marx'ın yazdığı müthiş Komün savunması, onu işçilerin gözünde bir kahraman, hakim sınıfların nezdinde ise tehlikeli bir düşman haline getirmiştir.

Engels'in cenazede hatırlattığı dönem işte Komün'ün o hareketli günleridir. O dönemde büyük gazetelerde Marx hakkında çok sayıda çarpıtma dolu haber yayınlanır.[6] Ama bu saldırı kampanyasından Marx hiç rahatsız olmamıştır. O kendi deyimiyle bu "zibidi"lerle iyi eğlenmektedir![7]

---

4 Francis Wheen, *Das Kapital Karl Marx*, s. 87.

5 Francis Wheen, *Karl Marx*, s. 426.

6 Marx ve Engels'in o dönemde bu karalama kampanyasına karşı yürüttükleri mücadelenin örnekleri için bkz. Karl Marx, *Fransa'da İç Savaş*, Sol Yayınları, 1991, çev. Kenan Somer, s. 89 - 142.

7 Marx'ın bu ifadesi için bkz. Robert-Jean Longuet, *Büyük Dedem Karl Marx*, Yordam Kitap, 2012, çev. Renan Akman, s. 165. *"[Fransa'da İç Savaş] müthiş bir gürültü kopardı ve ben şu anda Londra'nın en fazla iftira ve tehdit edilen adamı olmakla onurlandırılmış durumdayım. Hükümet gazetesi The Observer beni hakkımda adli kovuşturma başlatmakla tehdit ediyor. Ah buna bir*

Engels, Mart 1891'de Komün'ün 20. yılı için "Fransa'da İç Savaş"a yazdığı giriş metninde, Marx'ın ölümünden sekiz yıl sonra, Marx'ın teorisine olan ilginin arttığından söz eder.[8] Aynı yılın Ekim ayında Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin Erfurt Kongresi'nde kabul ettiği program ise iki yoldaşın fikirlerinin yaygınlık kazanmayı sürdürdüğünün başka bir göstergesidir. 1875 yılında kabul edilen Gotha Programı'yla kıyaslandığında, Erfurt'ta çıkan metin tüm yetersizliklerine karşın Marx ve Engels'in düşüncelerinin etkisi altındadır.[9] Kitapları daha çok okunmakta, düşünceleri daha fazla tartışılmaktadır. İşçi sınıfının Marx ve Engels'e dönük ilgisi yükseliş eğilimine girmiştir.

Yeni yüzyıla beş yıl kala, 1895 yılında, Engels öldüğünde, iki dostun fikirlerinin geleceğine dair ciddi işaretler ortaya çıkmıştır. Bir eğilim gözlenmektedir, ama hâlâ Marx ve Engels'in düşünsel mirasının insanlığın kaderini değiştireceğini gösteren mutlak bir belirti yoktur. Oysa bu miras, dostu ve düşmanıyla takip eden yüzyıla damgasını vuracak ve aynı tarihsel seyir ustaların mirasını içinde yaşadığımız 21. yüzyıla taşıyacaktır.

Marx'ın yakın çevresinde birbirini izleyen cenazelerin sonuncusunda, kızı Laura ve damadı Paul Lafaurge'in ortak cenazelerindeki ana konuşmacı, Laura'nın babasının fikirlerinin her türlü tahminden çabuk muzaffer olacağını söyleyen kişi, Rus komünist Vladimir İlyiç Lenin'den başkası değildir.[10] 19. yüzyılın sonlarına doğru adı duyulmaya başlayan ve adına marksizm denen şey işte bu çarpıcı macerasına hazırlanmaktadır...

---

cesaret etseler! Bu zibidilerle iyi eğleniyorum!"

8 Friedrich Engels'in yazdığı "Giriş" için bkz. Karl Marx, *Fransa'da İç Savaş*, s. 17. "*Ve Komün işte bu nedenle de Proudhoncu sosyalizm okulunun mezarı oldu. Bu okul bugün Fransız işçi çevrelerinde yitip gitti; şimdi bu çevrelerde, 'marksist'ler arasında olduğundan daha az olmamak üzere, 'possibiliste'ler arasında da Marx'ın teorisi söz götürmez bir egemenlik sürüyor.*"

9 Marx'ın Gotha Programına dönük oldukça sert eleştirisi ile Engels'in Erfurt Programı için yazdığı ve programı eskiye göre çok daha iyi bir tasarı olarak gördüğü metni karşılaştırmak için bkz. Karl Marx - Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yayınları, 1989, çev. M. Kabagil.

10 Francis Wheen, *Karl Marx*, s. 426.

Tarihte Engels'in Rolü

Engels, dostunun ölümünden sonra neredeyse tüm yaşamını, aslında tıpkı Marx'ın hayatta olduğu zamanlardaki gibi, Marx'ın eserlerinin yayınlanması, yayılması ve anlaşılmasına vakfeder. "Kapital"in ikinci ve üçüncü ciltlerini yayına hazırlar, diğer kitapların yeniden basımlarını kontrol eder ve bu kitaplara sunuşlar yazar. Kendi yazdığı eserlerde de, ikisinin tüm çalışmaları ele alındığında tespit ettiği boşluklara ve anlaşılmayan ya da yanlış anlaşıldığını düşündüğü noktalara yoğunlaşır.

Engels'in Marx'ın fikri mirası üzerindeki emeği eşsizdir. Zaten bu tarz bir çalışmayı o dönemde Engels'den başka kimsenin yapamayacak olduğu, "Kapital"in dördüncü cildi olarak düşünülen "Artı-değer Teorileri" adlı el yazmasının, Kautsky tarafından tahrif edilip çarpıtılarak yayına hazırlanmasında bir kez daha ortaya çıkacaktır.[11]

Engels'in bu muazzam çabasının sonraki yüzyılda, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı'da, Marx'ın fikirlerinin kişisel bir yorumu şeklinde sunulması anlamlıdır. Anlamlıdır çünkü bu yaklaşım, Marx'ın düşünsel mirasının Batı'da bazı çevrelerde nasıl ele alındığına dair sağlam bir ipucu sunar.

Aslında Marx ile Engels'in arasındaki ilişkiye dair bir soru işareti yoktur. Üretilmiş ortak eserlere, birlikte yürüttükleri siyasi mücadeleye, yüzlerce mektuba, anı ve tanıklıklara bakıldığında tersi de mümkün değildir.

Marx ve Engels'in neredeyse bir ömür boyu süren dostluk ve yoldaşlıkları her türlü sınavı başarıyla atlatmış ve ilişkilerinin en güzel özetini dostunun ölümünün ardından Engels yapmıştır. İkilinin inşa ettiği teorik sistemde aslan payının Marx'a ait olduğunu ifade etmekten hiç çekinmeyen Engels, kendi yaptıklarının değerinin abartılmaması konusunda herkesi uyarır. Bu kuramda çığır açan ve yön verici pek çok düşüncenin sahibi Marx'tır evet...

---

[11] Bu el yazmaları daha sonra Sovyetler Birliği'nde Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından orijinal haliyle basılacaktı. O dönem Marx'ın eserlerinin meşru mirasçısı olarak görülen Kautsky'nin eseri nasıl tahrif ettiğinin kısa bir özeti için Enstitü'nün yazdığı önsöz incelenebilir. bkz. Karl Marx, *Artı-değer Teorileri*, Birinci Kitap, Sol Yayınları, 1998, çev. Yurdakul Fincancı, s. 18-21.

Ama Engels de kendi rolüne dair aslında fazlasıyla mütevazıdır ve Marx, Engels gibi bir dosta ve yoldaşa sahip olduğu için çok şanslı bir insandır.[12]

Üstelik, Engels, ikilinin tarihsel görev ve rollerinin zaman içinde kendiliğinden yerli yerine oturacağı beklentisini ifade ederken, belli ki kendi başına gelecekleri hissetmiş ve buna dair en azından Marx'ın sadık takipçilerini mümkün olduğunca uyarma gereği duymuştur. Kişisel bir uyarı değildir bu... Engels'in notu aslında marksizme dairdir. Bu tartışmanın marksizme bir faydası olmayacağının ve ikilinin arasındaki ilişkinin kurdukları teoriye zarar vermek için kullanılacağının farkındadır. Engels bu konuda da elinden geleni yapmıştır.

Engels'in özellikle Marx'ın ölümünden sonraki çabalarının marksist gelenek içindeki yeri sürekli bir tartışma konusudur. Marksizmde aradığını bulamadıkları için, başka türlü bir Marx görmek ve aslında başka bir Marx'ı baştan yaratmak amacıyla, kolay hedef olarak gördükleri Engels'e saldıranlara her dönem rastlanır.

Engels, sıkça anlatılan bir efsaneye göre, Marx'ın akışkan düşüncesini sistemleştirirken, hem basitleştirir hem de mekanikleştirir.[13] Engels'in bilimselci görüşleriyle mirastan tamamen koptuğunu söyleyenler de çıkmıştır, Engels'in marksizmin filozofluğuna soyunup, felsefi problemleri bilimsel bir zeminde çözdüğünü iddia

---

12 Friedrich Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-94*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2000, çev. Öner Ünalan, s. 29. *"Bir insan Marx gibi bir adamla kırk yıl birlikte çalışma talihine erişince, o insan hak ettiği düşünülen saygınlığı çoğu zaman yaşamı boyunca görmez. Sonra, büyük adam ölünce, daha az büyüğün değeri kolayca abartılır ve işte, bana öyle geliyor ki, şimdiki durumum bu; tarih sonunda her şeyi düzeltecek ve o zaman o insan her nasılsa ölmüş olacağı için hiçbir şeyden bir haberi olmayacak."*

13 Pek çok örnekten biri için bkz. Ronaldo Munck, *Marx@2000 Geç Marksist Perspektifler*, Kitap Yayınevi, 2003, çev. Yalçın Yusufoğlu, s. 18. *"... [Engels] Marx'ın akışkan düşüncesini sistemleştirdi ya da basitleştirdi ve mekanikleştirdi. Engels'in belirleyici etkisi, Marx'ın ölümünden sonra yayımlanan Kapital ciltlerinde, Anti-Dühring gibi öğretisel yapıtlarında ve bir Weltanschauung (dünya görüşü) olarak 'tarihsel maddeciliği' yaratmasında hissedilir."* Bu denli iddialı cümleler kuran bir insanın "Anti-Dühring"in yayınlanmasından önce Marx'ın okuyup onay verdiğini bilmemesi iddianın büyüklüğüyle uyumlu bir cehalet örneğidir. Üstelik, "Anti-Dühring"in bir bölümünü de Marx yazmıştır. Marx'ın kendisinin onay verdiği bir "mekanikleştirme"ye, Munck, Marx'ı Marx'tan çok biliyor olmalı ki, onun adına karşı çıkmaktadır.

edenler de... Benzer bir mantıkla Marx'ı yeniden kazanmanın yolu onu marksizmden ve böylece ilk marksist olan Engels'den kurtarmaktan geçmektedir.[14]

İş öyle bir noktaya gelmiştir ki, Engels'in entelektüel kapasitesini akademik geçmişi vesilesiyle sorgulayacak kadar çığırından çıkmıştır.[15]

Ancak her ne kadar kendisi Marx'ın öncülüğünü her zaman ifade etse de, marksizmin iki kurucusundan biri olan Engels, bu saldırılar için fazlasıyla büyük bir lokmadır. Engels'in kendi ismiyle yazdığı eserler bu tür girişimleri rahatlıkla boşa çıkartacak derinliğe ve güce sahiptir. Dahası Marx'la olan dostluk, ortaklık ve yoldaşlıklarının neredeyse kurşun geçirmez olması, ikilinin arasındaki ilişkiye dair şüphe duymayı imkansız hale getirir.

Aslında, Marx ve Engels'in bir ömür boyu süren birlikte yürüyüşleri, böylesi bir çalışma arkadaşlığına ve kültüre yabancı olanlar için gerçekten istisnaidir ve bu dahi ikilinin ilişkisini anlamayı güçleştirir.

Yıllar boyunca yazdıkları her satırı birbirlerine okutan ve birbirlerinden onay alan, siyasi mücadeleleri süresince her detayı tartışan ve bunlarda ortaklaşan, yaşamın her alanında hiçbir karşılık gözetmeksizin birbiriyle dayanışan ve yaşadıkları her türden zorluğa karşın dostluk ve yoldaşlıklarını korumayı başaran iki insanın ilişkisini bugün anlamak daha da zor olabilir.

Ama bu ilişkiyi anlamak yaşamsaldır...

---

14 Marx'la Engels arasında açı olduğu iddialarına örnek için bkz. Tom Rockmore, *Marksizmden sonra Marx: Karl Marx'ın Felsefesi*, Ayrıntı Yayınları, 2014, çev. Habip Türker, s. 28. "*Marx'ı 'yeniden kazanmak' için onu olabildiği kadar marksizmden, böylece de ilk marksist düşünür olan Engels'ten kurtarmamız gerektiğini öne süreceğim.*" Rockmore'un amacı aslında Marx'ı yeniden kazanmak değil, adlı adınca marksizmi tasfiye etmek.

15 Tom Rockmore, *Marksizmden sonra Marx: Karl Marx'ın Felsefesi*, s. 42. "*Marx felsefe tahsili görmüş ve üniversiteden felsefe doktorası almıştır. Ancak Engels'in bir üniversite derecesi yoktu. O sadece ara sıra felsefe çalışmış olup yüksek nitelikte kendi özgü felsefi bir çalışma yapacak gerekli eğitimden yoksundu; felsefi yetenekten bahsetmiyorum bile.*" Bu satırları yazan felsefe profesörü, hadsiz bir Batılı akademisyen olmanın yanısıra, Engels'in entelektüel derinliğinden ve engin birikiminden tamamen bihaber, düşünsel pratiğin üniversite kürsülerindeki derslerden ibaret olduğunu sanacak kadar kendisini kaybetmiş birisidir.

Çünkü bu tür bir yoldaşlığı ve kültürü anlamak, marksizmi anlamanın bir parçasıdır.

Çünkü marksizmi anlamakla, bu teorinin kurucuları olan Marx ve Engels'in devrimciliklerini ve siyasi kimliklerini anlamak arasında bir mesafe yoktur.

Çünkü bir devrimci olarak Marx'la, marksizmi birbirinden ayırmak olanaksızdır. Tıpkı Engels'in siyasi kimliğiyle marksizmi birbirinden ayırmanın imkansız olduğu gibi...

Marksizm kavramının düzenli bir şekilde kullanılmaya başlanmasının nedeni Engels'tir ve iyi ki böyledir. Marx'ın ölümünün ardından bu teorik sistemin isimlendirme sorumluluğunu alabilecek tek kişi odur ve Engels doğrusunu yapmıştır. Ama marksizm kavramını kullandığı ve dolayısıyla ün kazandırdığı için bile suçlanacak, üstelik bunun için Marx'ın marksizm sözcüğünü kullanmaması dahi dayanak olarak kullanılacaktır.[16]

Bir insanın hayattayken kendi isminden türetilen bir kavramı bu şekilde kullanması için ya deli olması gerekir, ya da kendisinin peygamber olduğunu sanması. Marx ise ne böylesi bir delidir, ne de kendisini bir peygamber olarak görmüştür. Teorinin Engels'in öncülüğüyle onun adını taşımasının sebebi, özellikle tarih ve iktisat alanında yön verici temel fikirlerin büyük çoğunluğunun ve özellikle de bu fikirlerin kesin ifadelendirilişlerinin Marx'ın işi olmasıdır.[17]

Marx'ın marksist olmadığını söylediğinden hareketle "marksizm" kavramlaştırmasının sorunlu olduğunun söylenmesi yanlıştır. Marx'ın anlaşılabilir bir şekilde insani nedenlerle marksizm sözcüğünü kullanmıyor olması ile Fransa'da onu takip ettikleri iddiasıyla saçmalayanları eleştirmesi iki ayrı vakadır. Marx, oldukça erken bir marksizm tartışmasıyla kendisinin değil, her ne sıfat kullanırsa kullansınlar, kendisini yanlış anlayan ve yorumlayanların marksist olmadığını söyler aslında.[18]

---

16 Marx'ın kendisinin marksizmi reddettiği iddiası için bkz. Jean Bruhat, *Marks - Engels: Marksizmin Gelişimi*, Yücel Yayınları, 1975, çev. Erdoğan Gürkan, s. 263. *"Kesin ve kapalı bir sistem olarak göründüğü ölçüde Marx'ın reddettiği Marksizm kelimesine bir bakıma ün kazandıran yine odur."*

17 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, 1992, çev. Sevim Belli, s. 43.

18 Friedrich Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-94*, s. 12.

Marx'ın bu cümlesinden hareketle uçsuz bucaksız bir mecrada, sınırları belli olmayan, herkesin her şeyi istediği gibi yorumlayabildiği bir marksizm tanımı peşinden koşanlar için erken bir uyarıdır bu. Marx'ın kendi düşüncelerine sahip çıkışıdır.

Marksizm ve Marx

Marx'ın bizzat kendisinin açtığı marksizm tartışması aslında hiç kapanmamıştır. Marksizmin ne olduğu tartışmasıyla birlikte doğal olarak kimlerin marksist olup olmadığı sorusu da hep gündemde kalır.

Marx'la marksizmi birbirinden ayırmak mümkün değilse, marksizmin ne olduğu sorusuna da Marx'ın kim olduğu sorusuyla birlikte yanıt aramak zorunludur.

Peki kimdir Marx?

Eserlerini önemseyen bir mükemmeliyetçidir. Kendisini bir tür sanatçı olarak gördüğünü hiç saklamaz. Ona göre yazıları kusurlu olabilir, ama eserlerinin asıl üstünlüğü sanatsal bir bütün oluşturmalarıdır, çünkü onlara tümüyle vakıf olmadan, her nokta, her virgül, her sözcük içine sinmeden asla baskıya vermemiştir.[19]

"Kapital"i defalarca elden geçirmiş, baskı bu nedenle belki de yıllarca gecikmiştir. Sağlığında diğer ciltleri tamamlayamayışının nedenlerinden birisi de budur. Ama bu özenmenin, kılı kırk yarmanın önemli bir sebebi vardır. Marx, hep işçilerin devrimci mücadelesi için yazar ve işçiler için kendi en iyi yapıtlarının bile yeterince iyi olmadığını düşünür. O işçilere en iyiden başka herhangi bir şey sunmayı suç saymıştır.[20]

"Bugünlerde materyalist tarih anlayışının tehlikeli bir yığın dostu var; onlar bu anlayışı tarihi incelememek için bir bahane olarak kullanıyorlar. Marx haklı olarak, yetmişlerin sonlarında Fransız 'marksistler'i eleştirirken şöyle diyordu: 'Bütün bildiğim, bir marksist olmadığımdır.'" Engels de aslında Marx'ın izinden giderek herkesi marksizmin tehlikeli ve kendini bilmez "dostlarına" karşı uyarıyor.

19 Marx'ın Engels'e 31 Temmuz 1865'te yazdığı mektup için bkz. https://marxists.catbull.com/archive/marx/works/1865/letters/65_07_31.htm. *"[benim yazılarımın] kusurları her ne olursa olsun, onların üstünlüğü sanatsal bir bütün oluşturmalarıdır; bunu başarmanın tek yolu, onlar benim içimde bütünüyle yerleşmeden önce onları asla baskıya vermeyişimdir."*

20 Friedrich Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-94*, s. 14.

Eşi Jenny'nin işçiler bu eserlerin yalnızca kendileri için ve kendileri uğruna yazılırken gösterilen özverinin farkında olsalardı bu kitaplara daha çok ilgi gösterirlerdi beklentisinde hakiki bir yan vardır.[21]

Marx bir sanatçıysa işçi sınıfının sanatçısı, şairse devrimci mücadelenin şairidir.

Onun entelektüel titizliği tek başına kişisel özellikleriyle açıklanamaz. Marksizm işçi sınıfı için en iyisini hedeflerken, bir kişi olarak Marx bunun dışında kalamaz.

Marx'ın mükemmeliyetçiliği ancak bir işçi sınıfı devrimcisi ve teorisyeninin kusursuzu ve en iyiyi arama isteğiyle birlikte anlaşılabilir ve bu kişisel özellik işte o zaman bir anlam kazanır.

Eserlerinin anlaşılmayacak ya da boşa gidecek olmasından duyduğu korku da yine devrimciliğinden kaynaklanır. O akademik bir hevesle, salt entelektüel açlığını doyurmak için okuyup yazmaz. Müthiş bir kitap kurdudur. Yalnızca tarih, iktisat konularında değil, hemen her alanda bitmez, tükenmez bir açlıkla okumuştur. Ama bu birikimi sergileyeceği yer yine tarafında durduğu sınıf için yazdığı kitaplardır.

"Kapital" geleneksel bir düzyazı olarak nitelendirilemez mesela. Fabrika müfettişlerinin raporları ile sayısız edebiyat ve mitoloji göndermesi yan yanadır; şiirler, anılar, biyografiler ve tarihi belgeler iç içe geçmiştir. Okuyucuyu zaman zaman gerçekten zorlayabilen bu anlatım biçimi belki de Marx'ın tek entelektüel lüksüdür ve mutlaka hoşgörülmelidir. Çünkü Marx'ı "Kapital"de ve yine zaman zaman yoğun göndermelerle dolu diğer eserlerinde takip edebilmek için illa tüm detaylara hakim olmaya gerek yoktur.

O, meselenin özünü son derece etkili ve sade bir şekilde anlatmakta da oldukça mahirdir. Üstelik, tıpkı Kapital'de olduğu gibi, meselenin incelikli detaylarını aktarmaya çalışırken belki de o edebi üslup takip edilebilecek en etkili yoldur. Zaten siyasi iktisat ve tarih bir daha hiç o denli özgün bir üslupla anlatılmamıştır.

"Marx'ın işçiler için kendi en iyi yapıtlarının bile yeterince iyi olmadığını düşündüğünü, işçilere en iyiden başka herhangi bir şey sunmayı suç saydığını bu beyefendiler bir bilselerdi!.. "

21 Wheen, hem Marx biyografisinde hem de Kapital üzerine yazdığı kitapta, Marx'ın mükemmeliyetçiliğini yanlış bir şekilde yalnızca bir kişilik özelliği olarak resmediyor. Bkz. Francis Wheen, *Das Kapital Karl Marx*, s. 87.

Marx, hayatı boyunca taraf olmaktan hiç korkmamıştır. Her konuda, her meselede taraftır ve hayata olması gerektiği gibi hep sınıfsal bakar. Bütün ömrü boyunca ona acı çektiren çıbanlarından şikayet ederken dahi burjuvazinin domuzluğunu unutmaz.[22]

İşçi sınıfı için okumuş ve yazmış, sınıf için en mükemmeli üretmek için uğraşmış ve elbette işçi sınıfı için mücadele etmiştir. Hem Marx, hem de Engels, hayatlarının tek bir anında bile siyasi mücadeleden kopmamıştır.

Marx bir filozof değildir, zaten kurucusu olduğu teori, klasik felsefeye başkaldırır. Marx bir tarihçi ya da iktisatçı veya başka tür bir uzman da değildir, marksizm bu tür çalışma alanlarının birbirinden bağımsız özerkliğine değil, aralarındaki ilişkiye dayanır. Akademik bir unvan ya da koltuk kapmak, tanınmış bir yazar olmak peşinde de değildir. Sözcüğün gerçek anlamıyla bir işçi sınıfı devrimcisidir ve bu nedenle Amerikalı bir gazeteciye verdiği mülakatta hayata dair sorulan "nedir" sorusuna "mücadele" sözcüğüyle yanıt verirken bir an bile duraksamaz. Mücadele onun için hem hayatın yasası, hem de insanın mutluluk kaynağıdır...[23]

Marksizm de aslında işe tam olarak buradan başlayacaktır. Aslolan dünyayı yorumlamak değil, onu değiştirmektir.[24] Bunun da mücadele etmekten başka yolu yoktur.

---

22 Francis Wheen, *Das Kapital Karl Marx*, s. 34. "'*Her hâlükarda, umarım burjuvazi ölüm gününe değin benim çıbanlarımı hatırlar', diye lanet okudu. 'Ne domuzdur onlar!'*"

23 Francis Wheen, *Karl Marx*, s. 424. "*Bütün bu söyleşi, yaşın ve çağların izi üzerine, günün konuşmaları ve akşam sahneleri, zihnimde, yanıtını bu bilgeden isteyeceğim varlığın nihai yasasıyla ilgili sorusunu düşürdü aklıma. ... 'Nedir?' diye sorduğum soruya, derin ve ağırbaşlı bir tonla yanıt verdi: 'Mücadele!' Başta sanki çaresizliğin yankısını duymuşum gibi geldi bana; ama ola ki, bu yaşamın yasasıydı.*" Marx ailesiyle o dönem oldukça popüler olan anket oyununda soruları yanıtlarken de yaşamdaki mutluluk kaynağının karşısına "mücadele" yazmış ve hayatta en çok "boyun eğmek"ten nefret ettiğini söylemişti. Bkz. https://www.marxists.org/archive/marx/works/1865/04/01.htm

24 Marx'ın Feuerbach üzerine onbirinci tezi için bkz. Karl Marx - Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Evrensel, 2013, çev. Tonguç Ok - Olcay Geridönmez, s. 17. "*Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumladılar, aslolan onu değiştirmektir.*"

Yoldaşı Engels'in ardından söylediği gibi, Marx her şeyden önce bir devrimcidir, kavga onun özüdür ve pek az kimsenin rakip olabileceği bir tutku, azim ve başarıyla dövüşmüştür.[25]

Marx da Engels de komünisttir. Yaşadıkları dönemde pek çok ülkede daha burjuva devrimleri dahi tamamlanmamış olmasına rağmen onlar bu hedeflerinden hiç vazgeçmemiştir. Marx'ın da Engels'in de, genel oy hakkını savunurken ya da dönemin gerici hükümetlerinin baskıcı politikalarını eleştirirken akıllarında hep bu hedef vardır. Dahası, mücadeleyi bu tür demokratik hedeflerle sınırlayanları mahkum etmekten çekinmedikleri gibi, komünist kimliklerini saklamamanın siyasi bir gereklilik olduğuna inanırlar. Hedefleri burjuva demokrasilerini sola itmek değil, devrimci bir dönüşümdür. Henüz çok gençken, daha komünist olmadıkları bir dönemde savundukları radikal demokrat fikirleri de komünist olur olmaz terk edeceklerdir.[26]

Gerçek demokrasi mücadelesini komünistlerin verdiğini söylemenin ya da Marx ve Engels gibi komünizmin iki kurucu ustasından demokrasi kahramanı imal etmeye çalışmanın kimseye bir faydası yoktur. Böyle yaparak Marx ve Engels hatalı tanıtılır. Üstelik bu yanlış yaklaşım onlara duyulan ilgiyi de arttırmaz.

Marx'ın devrimciliği onun siyasi pratiğine indirgenemez ya da bu pratikle eşitlenemez. Marx'ın kuramı da devrimcidir ve ustaların devrimciliğiyle teorik üretimleri bir bütündür.

Marksizm aslında tam olarak siyaset ile teori arasındaki gerilimden beslenir. Marx'ın kendi yaşantısı da bunun belki de en iyi örneklerinden birisidir. Onun tüm teorik üretimi ile siyasi faaliyeti arasında kopmaz bir bağ vardır.

---

25 August H. Nimtz, *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels*, Yordam Kitap, 2012, çev. Can Saday, s. 22.

26 Nimtz bütün kitap boyunca Marx ve Engels'den birer demokrasi kahramanı imal etmek için anlamsız bir çaba harcıyor. Bir örnek için bkz. a.ge. s. 403. *"Gerçekten de, Marx'ı komünizme götüren yolun çıkış noktasında basın özgürlüğü ve diğer temel demokratik haklar için verdiği tavizsiz mücadele yer alıyordu; bu haslet, hayatlarının sonuna kadar gerek onun, gerekse Engels'in siyasi kimliğinin tam merkezinde yer aldı."* Genel oy hakkıyla ilgili yanlış örnek için bkz. a.g.e. s.11 ve yine burjuva demokrasisini sola itmek konusundaki hatalı yaklaşım için bkz. a.g.e. s. 404.

Evet, fikirler hiçbir şeyi hayata geçiremez ve fikirlerin hayata geçmesi için toplumsal mücadeleler gerekir. Ama devrimci fikirlerin yokluğunda, devrimci eylem varolamaz. Siyasi eylem teorik üretimi gereksiz kılmaz ancak siyasi eylem olmaksızın da teorik üretim bir hiçtir.

Marx'ın eylemci ve teorisyen kimliği nasıl bir bütün ve birbirinden koparılamazsa, marksizmde de devrimci teoriyle siyasi eylem birbirinden ayrılamaz. Her iki alanın sorunları ortak olduğu gibi, bu sorunlar için geliştirilen çözümler de ortaktır. Marksizm için salt teorik bir problem tanımlanamaz. Kuramsal problemlere salt kuramsal çözümler aranamayacağı gibi, siyasi problemlerin de salt siyasi çözümleri olamaz.

Bu iki alan arasındaki gerilim de basit bir ağırlık denklemi şeklinde, hangisinin hangisine ağır bastığı veya hangisinin hangisini önceleDiği sorularına yanıt arayarak çözülemez. O gerilim bakidir ve aslında marksizm o gerilimi kullanır. Her anda, her olgu veya problem için bu gerilim yeniden üretilecek, o denklem farklı ağırlık veya öncüllerle baştan kurulacaktır.

Bir işçi sınıfı devrimcisi olarak Marx'ın kurucusu olduğu teorik yapı, basitçe işçi sınıfı siyasetinin kuramsal ifadesi değildir. Marksizm devrimci hareketin teorik uzantısı şeklinde görülemez. Marksizm her iki alanı da kapsayan bir bütündür ve bu bütünün içinde teori ve eylem birbirlerinden beslendiği gibi, birbirlerine yol gösterirler. Siyasi açılımı olmayan bir teori marksizm açısından kabul edilemez, ama devrimci hareketin basit bir türevi olarak görülen teorik alan da marksizm açısından basbayağı bir karikatürdür.

Asla birbirinden bağımsız görülemeyecek bu iki alanın ortak özü ve öznesi ise işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı, bu dünyayı değiştirecek devrimci özne olarak marksizmin her alanda ortak taşıyıcısıdır. Sınıfın devrimci rolüne duyulan bağlılık bu kuramın olmazsa olmazıdır. Tüm yapı bu rolün üzerinde yükselir. Temel taşıyıcıyı çektiğiniz anda marksizm çökecektir. Bu nedenle, hem modern toplumun devrimci öznesi olarak işçi sınıfı, hem de sınıf kavramının kendisi marksizmin teorik ve siyasi alanda simgesidir.

Marx'ın dünyaya ve tarihe yaklaşımındaki teorik ve siyasi konumu birbirinden bağımsız tanımlanamaz. Marksizme dair sorulan

her soru doğal olarak hem kuramı hem siyaseti aynı anda kapsar. Marksizm en başta, daha ilk adımda, dünyayı değiştirmek için yola çıkar ve ne teorik üretimde ne de siyasi mücadelede bundan kesinlikle, hiçbir koşulda vazgeçmez. Bundan vazgeçildiği anda marksizmin öncesine, marksizmin olmadığı bir noktaya dönülür. Orada marksizm yoktur.

Marx'ı siyasi mücadelesinden soyutlamak vesilesiyle saf bir Marx'a ve gerçek marksizme ulaşmaya çalışanların çabası beyhude bir çabadır.

Marksizmi siyasetten kurtardığında geriye saf haliyle bir teori ya da felsefe kalacağını düşünenler yanılır. Geriye açıkça hiçbir şey kalmayacaktır.

Marx da Engels de birer komünisttir ve marksizmi bu iki komünist yaratmıştır.

Marksizmin Hayaletleri

Marksizmde teoriyle siyaset arasında kurulan bu ilişki, marksizmin kendisi hakkında sürüp giden tartışmanın nedenlerinden birisidir elbette. Ancak marksizm gerçekten bu kadar anlaşılmaz ve tanımlanamaz bir şey midir?

Şayet marksizm Marx'ın görüş ve öğretilerinin sistematik bir ifadesi ise bu kadar tartışma ve farklı yorumun nereden çıktığı üzerine düşünmek gerekir. Bu, görüş ve öğretilerinin son derece karmaşık ve anlaşılamaz olmasından mı kaynaklanmaktadır, yoksa bunların sistematik bir biçimde ifade edilmesinin imkansızlığından mı?

Marx ve Engels'in yazdığı neredeyse her şey 20. yüzyılın ortasına gelindiğinde açığa çıkmış ve yayınlanmıştır.[27] Bu bağlamda ustaların külliyatının okunmaması için pek bir mazeret bulunmaz.

---

27 Yazdığı kötü Marx biyografisinde "aşırı komünizm" diye bir terim icat etmekten hiç utanmayan Sperber, yeni çıkabilecek bazı küçük yazılı notların veya mektupların zihnimizde oluşmuş Marx resmini büyük çapta olmasa dahi incelikle değiştirebileceğini ima ediyor. Bilim insanlarının bu konuda çalışmalar yapması ve yeni detayların ortaya çıkması elbette mümkün. Ancak teorik ve siyasi açıdan Marx ve Engels'in çalışmalarına dair bir eksiğimiz yok, dolayısıyla aklımızdaki Marx resminin incelikle değişmesi için de bir neden bulunmuyor. Bkz. Jonathan Sperber, *Karl Marx: 19. Yüzyılda Yaşanmış Bir Hayat*, İletişim Yayınları, 2014, çev. Gül Durna, s. 14.

Ama insan bazı yorumları gördüğünde bu eserlerin o yorum sahipleri tarafından kesinlikle okunmamış olduğuna kanaat getirir. Çünkü hem Marx, hem de Engels özellikle bazı hususlarda son derece net, hiç de karmaşık olmayan, okunduğunda rahatça anlaşılacak cümleler kurmuştur.

Fakat yine de kolayca gözlenebilen somut durumu, marksizme dair karmaşayı inkâr etmenin bir anlamı yoktur. Marx ve marksizm tarih boyunca o denli farklı şekillerde yorumlanmıştır ki, insan temel soruya geri dönmeden edemez: Marksizm denen bir şey gerçekten var mıdır?

Ustaların ölümünden bugüne değin geçen süreye bakıldığında ortaya çıkan çok sayıda yorum ve bu yorumların siyasi karşılıkları göz önüne alındığında bunların toplamından bir marksizm çıkmayacağı açıktır. Birbirinden bu kadar farklı anlayışları bir araya getirme çabası yalnızca bir boş kümeyle sonuçlanabilir.

Dolayısıyla bu tutarsız kümenin ismine marksizm denemez, tüm bu yorum ve farklılıklar marksizm şemsiyesi altında toplanamaz.

Şayet marksizm diye bir şeyin varlığı korunacaksa, Marx'ı her tür yorumlama çabası ve bu bağlamda yaşanan kopuş ve ayrılıkların hepsi aynı potada değerlendirilemez.[28] Böyle yapılırsa ortaya çıkan marksizm değil, tutarsızlıklarla dolu tanımlanamaz bir kümedir.

Bu tür yorumların hangisinin marksizm içinde kalacağı veya buna kimin nasıl karar vereceği soruları hâlâ ortada durmaktadır. Marx ve Engels yaşıyor olsa bunun bir çözümü vardır. Nihai karar, Engels'e her durumda muhalefet edeceklerin çıkacak olmasına rağmen ikiliye aittir.

Ama ikilinin ardından geçen onca yılda ortaya saçılan bu kadar farklı yorumun ortasında problemin kendiliğinden çözüleceğini düşünmek bir hayaldir.

---

[28] Bkz. Alain Badiou, *Fransız Felsefesinin Macerası: 1960'lardan Günümüze*, Metis Yayınları, 2015, çev. Burcu Yalım, s. 61. *"... Marksizm'in var olmadığını düşünüyorum. ... Bu tabloyu daha da karmaşıklaştıran ise bizzat bu kopuşların farklı niteliklerde olmalarıdır. Tüm bunlar "Marksizm"i, siyasal tekilliklerin tarihine - tam da olması gerektiği gibi- havale edildiği anda, mutlak surette tutarsız bir kümenin (boş) adı haline getirir."* Badiou, tarihte marksizme dair tüm kopuşların meşru olduğunu düşündüğü için bir boş kümeye ulaşacağımızı düşünüyor. Oysa Badiou'nun bu kopuş ve yorumların marksizm içinde ve meşru olduğu varsayımının hiçbir dayanağı yok.

Üstelik, bu denli farklı yorumlanan bir insan için şu soru dahi sorulabilmiştir; tek bir Marx, yalnızca bir tane Marx var mıdır? Şayet yanıt hayırsa ve Marx'ın eserlerinden birden çok Marx çıkıyorsa, bu yorumların en azından bir kısmının bu farklı Marx'larla bağlantı kurmasından hareketle sorun gerçekten çözülür. Bu durumda marksizm de o farklı Marx'larla bağlantı kuran yorumların toplamı haline gelir ve öyle tanımlanır.[29]

Ancak Marx'ın eserlerinde yalnızca bir tane Marx vardır.

Marksizmin en önemli referans noktası olarak görülmesi gereken Marx'ın bu şekilde çoğul hale getirilmesi, tüm bir referans sistemini çökertirken doğal olarak marksizmi de yine tanımlanamaz bir biçime sokar ve illa marksizm diye bir şeyin varlığında ısrar edilecekse, marksizm, marksizm olmayan bir şeye dönüşür.

Her yorum aynı iddiayla, Marx'ın marksizmine en sadık olma amacıyla yola çıkar. Oldukça ironik bir şekilde, marksizm olmayan marksizm için de durum farklı değildir ve Marx'a en sadık ve yakın yaklaşımın bu olduğu varsayımıyla Marx'ın kendi marksizminin bu olduğunu iddia eden bile vardır.[30]

Somut durumu değiştiremeyiz. Bu denli çok marksizm yorumunu yok sayamayız, bu insanların bir kısmının kendilerine marksist demelerini de engelleyemeyiz. Ama ortada bir gariplik olduğu açıktır.

Marx'ın kendisinin, teorik çalışmaları ve siyasi eylem hattından birden çok Marx çıkabileceğine dair iddiaya ne diyeceği büyük olasılıkla hiç düşünülmemiştir. Sözgelimi, kendisinden esinlendiğini ve hatta kendisini kaynak olarak kullandığını söyleyen

---

29 Derrida bunu iddia ederek her türlü farklı yorumun önünü açıyor. Bkz. Jacques Derrida, Marx'ın Hayaletleri: Borç Durumu, *Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal*, Ayrıntı Yayınları, 2001, çev. Alp Tümertekin, s. 34. *"Varsayımımız ya da daha doğrusu benimsediğimiz konum şu: Tek bir tane yok, tek bir tane olmaması gerek."*

30 Derrida "marksizm olmayan marksizm" tanımıyla marksizmi yok ederek kendi yaklaşımını mantıksal sonucuna götürüyor aslında. Bkz. Jacques Derrida, *Marx ve Mahdumları*, Ayrıntı Yayınları, 2014, çev. Alp Tümertekin, s. 47. *"Oysa her 'iyi marksist'in bildiği gibi 'marksizm olmayan marksizm' kadar Marx'a sadık, Marx'a yakın, daha 'Marx' hiçbir şey yoktur. İşte bu marksizm olmayan marksizmin, eğer bu adın bir anlamı varsa elbette, Marx'ın kendi marksizmi olduğunu anımsatmaya bilmem gerek var mı?"*

birisinin, bu Marx'lardan birisini seçmek zorunda olmadığını ve hatta Marx'tan yana ya da Marx'a karşı olmak gerekmediğini iddia etmesinin en azından Marx'ı delirteceğini belli ki kimse hesaba katmamıştır.[31]

Mesele, aynı metin veya kitap içinde Marx'ı doğru ve yanlış bulmak, Marx'ın lehine ya da aleyhine konuşmaktan ibaret değildir... Marx eleştirilemez kitaplar yazmamış, her satırının mutlak doğru olduğunu da kendisi başta olmak üzere kimse iddia etmemiştir. Ama Marx'ı tarafsız kalarak okumak imkansızdır. Marx'ın yazdıklarının doğası ve özü gereği olanaksızdır bu.

Marksizm teori ve eylemi bir araya getirirken esasında taraf olmaya çağırır.[32] Marksizm karşısında nötr bir konumda kalınamaz ya da marksizm taraf olmadan yorumlanamaz...

Ancak marksizm terimi Marx'la çok genel olarak Marx taraftarları arasındaki ortak zemin veya konumu adlandırmak için de kullanılamaz. Marx ve taraftarları arasında varolması beklenecek ortaklıklar marksizmi tanımlamaya yetmez. Tıpkı genel bir düzlemde kabaca Marx'ın tarafında olmanın marksist olmaya yetmeyeceği gibi...

Bu denli çok ve farklı yaklaşımların varlığının meşru görülmesi ve ardından bu meşruiyetten kaynaklı sorunu çözme çabası ya marksizmin varlığını şüpheli hale getirir ya da ortaya marksizm olmayan bir marksizmin çıkmasına sebep olur.

O halde, bu karmaşayı çözmek ve marksizmin varlık zeminini korumak için geriye tek bir yol kalır: Marksizm için bir öz ve iskelet tanımlamak ve bu öz ve iskeletle uyumlu olmayan yorumların

---

31 Derrida, Marx hakkında taraf olmadan ilerlenebileceğini söylerken marksizmin teorik özüne tamamen ters bir tutum alıyor. Bkz. Jacques Derrida, *Marx ve Mahdumları*, s. 41. *"... Marx'tan kaynaklandığımı ileri sürüyorum, 'onun lehine' konuşuyorum ama 'aleyhine' konuştuğum da oluyor. ... Seçmek gerektiğini de bilmeden: ya da Marx'tan 'yana' ya da Marx'a 'karşı' olmak gerektiğini bilmeden, tıpkı seçim pusulasındaki gibi!"*

32 Tüm önyargıları bir kenara bırakarak Marx'ı okumak ve anlamak mümkün değildir. Örneğin David Harvey, "Kapital" derslerine öğrencilerine, "marksizm"i unutma çağrısıyla başladığını söyler. Böylece öğrencileri Marx'ın gerçekte ne söylediğine odaklanabilecektir. Bu safkan bir akademisyen tavrı olmasının yanı sıra basbayağı bir hayaldir. Bkz. David Harvey, *Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz*, Metis Yayınları, 2012, çev. Bülent O. Doğan, s.13.

Marx'ı ve marksizmi temsil etmediğini, marksizmin sınırlarının dışında kaldığını açıkça söylemek...

Marksizmi savunmak onun ayrılmaz bir parçası olarak bir siyasi hattı savunmak anlamına gelir ve bir siyaseti savunmak ve siyaset yapmak, bu denli farklı yorumların varlığında, bu kadar çok marksizm ve Marx'ın arasında doğrusunun hangisi olduğunu ortaya çıkarmadan imkansızdır.

Üstelik siyaset yapmadan marksist olunamaz. Öyleyse, marksizmin ne olduğuna dair tasnif yapma uğraşı doğrudan marksist olmanın bir parçasıdır aynı zamanda.

Bu tasnif ve marksizmin sınırlarını belirleme çabası meşruiyetini işte tam bu noktadan, marksist olmaktan alır. Bu, marksizm hakkında basit bir mülkiyet veya miras tartışması değildir. Marksizmin sınırlarını çizme hakkını bizzat marksizm, aslında marksist olmanın kendisi verir.

Bu denli çok yorumun varlığında, kendi yorumunu meşrulaştırmanın en kolay yolu tüm yorumların meşru olduğunu ve bu yorumlara kapıyı bizzat Marx'ın açtığını söylemektir. Oysa ne Marx, ne Engels böyle herkesin geçebileceği bir kapı açmıştır. Ne Marx, ne de Engels, arkalarında bu denli birbirine uzak yorumları mümkün kılacak kadar çelişkili tezler bırakmıştır.

Her konu hakkında mümkün olabilecek her şeyi yazmamış oldukları ortadadır. Buna zamanlarının yetmeyeceği zaten açıktır, ama daha önemlisi buna gerek duymamaları, hatta bunun yanlış olduğunu düşünmeleridir. Marksizm, kendisinden önce gelen bazı akımlardan farklı olarak her şeyin teorisi değildir.

Dahası, üzerine eğildikleri, derinlemesine inceledikleri konular hakkında da söylenebilecek her şeyi söyledikleri gibi bir iddiaları da yoktur. Marx'ın başyapıtı olan "Kapital"de, sermayenin hareket yasalarının tamamının bütün ayrıntılarıyla ele alındığına ve bu incelemenin mutlak olarak tamamlandığına dair tek bir cümle, tek bir ima dahi bulunmaz. Tarih ve siyaset alanında yaptıkları çalışmalarda da benzer bir tutum gözlenir.

Marksizm, ustalarının zamanında tamamlanmamış bir sistemdir ve bu yalnızca kurucuların yaşam süreleriyle, konsantrasyon noktalarıyla, yaşam tecrübeleriyle, içinde bulundukları dünyanın siyasi ve ekonomik ortamıyla ilgili değildir.

Marx ve Engels geride kendi içine dönük, tüm kuralları tanımlanmış kapalı devre bir felsefi sistem bırakmamıştır. Ustaların, dünyayı dönüştürmekle ve dolayısıyla dünyayla ilişkiyi kesmiş bir felsefi anlayışın, dünyayı anlayamayacağına dair iddialarıyla uyumlu bir yaklaşımdır bu.

Dünyanın insan tarafından değiştirilebileceğine inanan, bu dönüştürme çabası için teorik bir kılavuz inşa etme çabasına girişen bir sistem nasıl tamamlanabilir... Dünya değişecek, dönüştürme hedefi hep baki kalacak, değişen ve dönüşen şeyleri anlama uğraşı hiç bitmeyecekken, tüm bu süreci anlamak ve bu sürece müdahale etme hedefiyle hareket eden bir düşünsel gayretin sonu gelebilir mi... Marksizm doğası gereği tamamlanmamış bir sistemdir.

Marksizm kendi içine kapanık, bu bağlamda her zaman ömrünü tamamlama riski barındıran bir kuramsal yapı değildir. Marksizmin zayıflığı değil gücü, bir dezavantajı değil avantajıdır bu.

Marx ve Engels'in uçları açık bırakması, marksizmin sınırlarını her türlü yorumun meşru olduğu bir düzlemde sonsuza doğru genişletmez. Çünkü marksizmin kurucuları, açık bırakılan uçların nasıl kapatılacağına ve bizzat bir sistem olarak marksizmin nasıl geliştirileceğine dair geniş bir külliyat, deyim yerindeyse sarih bir kılavuz bırakmıştır. Ustaların tüm çalışmaları böylesi bir kılavuzdur aynı zamanda. Marksizm iyi tanımlanmış, koordinatları kesin olarak çizilmiş ama nereye doğru ve nasıl genişleyeceği ve gelişeceği de açıkça tarif edilmiş bir kuramsal sistemdir.

Marksizmin tamamlanmamış ve aslında asla tamamlanmayacak bir teorik sistem olması, onun belirsiz ve çelişik tezlere sahip olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, marksizm farklı alan ve konulardaki çalışma ve kuramları bir araya getirebilme gücüne sahip olduğu için adlı adınca teorik bir sistemdir. Sistematik yapı, tutarlı ve bütünsel şekilde bir araya getirilebilen farklı kuramlardan oluşur. Örneğin emek değer kuramı ile devrim teorisi işte böyle bir yapıda bir araya gelir.

Marksizmin sınırlarını da işte bu tutarlı ve bütünsel yapı belirler. Bu tutarlılığa ters, bütünselliğin dışında kalan yaklaşımlar açık ki marksizmin de dışında kalır. Doğrunun ve yanlışın göreli şekilde tanımlandığı bir yapı değildir bu. Marksizm boşlukta bıraktığı

noktaların nasıl birleştirileceğini, daha önce birleştirdikleri aracılığıyla söyler. Marksizm için çizilen gelişme rotasının koordinat düzlemi bellidir. Bu koordinat sistemi ile oynama çabası içinde olanların, sistemin dışına çıkacağı açıktır.

Ama bu tür bir gelişim, belli konularda farklı yorumlara ve hatta bütünle tutarlı ilavelere de kapı aralar elbette. Ancak yine tek bir şartla; yorumların ve ilavelerin yapıyla uyumlu olmaları kaydıyla...

Örneğin, 20. yüzyılın başında Lenin'in öncülüğünde geliştirilen emperyalizm kuramı böyle bir ilavedir. Marksizmin sistematik yapısıyla mutlak olarak uyumlu, bütünü tamamlayan bir niteliğe sahiptir. Marx'ın kuramı benzer bir yaklaşımla farklı konuların derinleştirilmesi ve zenginleştirilmesine açıktır. Ancak sorun bu tür ekler, farklı konulardaki derinleşme ve zenginleşme değil, temel konularda açık bir yorum farklılığıdır.

Marksizmin farklı kanallarda geliştiği, kendisini Marx'ın takipçisi olarak gören insanların Marx'ı farklı biçimlerde anladığı ve yorumladığı somut bir veridir. Marksizm, bu bağlamda bir düzeyde inceleme nesnesi olarak gördüğü sınıflar mücadelesinin seyri ve sonuçlarından doğrudan etkilenmiştir. Marksizmin sınıflı toplumlara ait bir olgu olması, marksizmin sınıflı toplumlara dair çıkarttığı sonuçların bizzat kendisi için de uygulanabileceği anlamına gelir. Teorik bir sistem olarak marksizm, sınıflar mücadelesinden bağımsız gelişemez ve bu yalnızca pratik bir sorun olarak ele alınamaz.

Sınıflar mücadelesinin zamana ve mekana göre değişen dinamikleri marksizmin farklı doğrultularda gelişmesi için nesnel bir zemin sunmuştur. Ama bu nesnellik böyle bir gelişimle, marksizm adına marksizmin sınırlarının dışına çıkmayı meşrulaştırmaz.

Şayet hakim tonlardan söz edilecekse, marksizmin gelişmiş kapitalist ülkelerdeki egemen tonu ile emperyalizme karşı mücadelenin belirleyici olduğu ülkelerdeki ağırlık noktaları arasında farklılıklar doğaldır. Bu iki ülkede ortaya çıkan teorik ve siyasi sorunların ve dolayısıyla tartışma başlıklarının bire bir aynı olması elbette beklenemez. Ya da bir zamanlar sosyalizmin iktidarda olduğu ülkelerdeki marksizm başka başlıklara tabii ki yoğunlaşabilir. Ama bunların hiçbiri marksizmin özüne aykırı yorumların marksizmin bir parçası sayılmasını açıklamaz.

Sosyalist bir ülkedeki ideoloji tartışması ile kapitalizme karşı mücadele edilen bir coğrafyadaki ideoloji tartışmasının, ya da yine benzer bir şekilde her iki ülkedeki sınıfa dair kuramsal çalışmaların aynı şekilde yürümesi, bu iki ülkede birbirinden farksız konuların benzer ağırlıkla öne çıkması düşünülemez. Asıl böyle oluyorsa marksizm açısından bir gariplik oluşur. Ya da kapitalizmin başka bir aşamaya doğru evrildiği, tekelleşmenin belirleyici olduğu, emperyalizmin bir dünya sistemi olarak ortaya çıktığı 20. yüzyılda bu olguların ele alınmadığı bir marksist sistematik kurgulanamaz.

Marksizmin yorumlara ve farklı konu ve tartışmaların, zamana, mekana ve aslında sınıflar mücadelesinin dinamiklerine göre öne çıkmasına izin veren sistematiği ile marksizmin temel argüman ve çıkış noktalarına aykırı bir teorik üretim birbirinden farklı iki meseledir ve ikincisini haklı görmek için birincisi kullanılamaz.[33]

Kapitalizmde yaşanan gelişmeler ve sınıflar mücadelesinin olumlu veya olumsuz seyri marksizmin teorik ve pratik evrimini etkilese ve farklı yorumların ortaya çıkışı için maddi bir zemin sunsa da, bu zemin zaman içinde ortaya çıkan yorumların marksizmin temel yapısıyla çelişmesini tek başına açıklamaz ya da kabul edilir hale getirmez.

Örneğin, dünyayı değiştiremeyeceğini kabul eden ve aslında marksizmin temel çıkış noktasını görmezden gelen bir anlayışın, kültürel çalışmalara yoğunlaşması ve marksizmi eleştirel bir kuram olarak yeniden kurmaya çalışmasının kabul edilir bir tarafı olabilir mi?[34] Bu itiraz kültürel çalışmalar şeklinde kodlanan alanın marksizm açısından önemsiz olduğu veya bu alanlarda yapılan

33 Örneğin Bertell Ollman marksizmin öne çıkan konuları ile temel argümanlarını birbirine karıştırıyor. Üstelik bu iki olguyu karıştırırken açıkça Batı merkezli düşünüyor ve Batılı yorumları gereğinden fazla el üstünde tutuyor. Bkz. Bertell Ollman, *Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş*, Yordam Kitap, 2015, çev. Ayşegül Kars, s. 25. "*Burada değindiğimiz haliyle Marksizm, başta Avrupa'dakiler olmak üzere, aslen kapitalist ülkelerin entelektüelleri ve işçileri üzerinde etki yaptı. Marksizm, Avrupalı entelektüellerin ve işçilerin siyasi stratejilerini oluşturmak ve sorunlarını tanımlamak için kullandıkları ana araç oldu.*" Ollman, hepsini marksizm çatısı altında değerlendirse de, Batı'ya bir orijinalite atfederken, paragrafın devamında üçüncü dünyada ve sosyalist ülkelerdeki marksizmin yoldan çıktığını da iddia ediyor.

34 Bu konuda en bilinen örnek Max Horkheimer ve Theodor Adorno gibi düşünürlerin başını çektiği Frankfurt Okulu olarak tanınan akımdır. Bu okulun

çalışmalarla boşa zaman harcandığı anlamına gelmez. Tam tersine, fikirler dünyasındaki mücadeleye katkı sağlayacak bu tarz çalışmaların önemi açıktır. Ama buradaki temel sorun, marksizmin oldukça yanlış bir şekilde bu alana sıkıştırılması bile değildir. Çünkü daha oraya gelmeden daha büyük ve önemli bir nokta vardır. Buradaki esas problem, marksizmin en temel argüman ve hedeflerinin açıkça çöpe atılmasıdır.

Bundan daha kötüsü ise, bu tarz çalışmaların damgasını vurduğu bir ortamı, marksizmin muhalefette olmasından hareketle resmi bir biçim almamasına, nedensiz bir olumluluk atfederek dünyanın kalanına göre bir üstünlükle resmetmektir.[35] Bunun kabul edilir bir tarafı olamaz. Batıda devrimci hedeflerden neredeyse tamamen uzaklaşmış marksizm yorumlarının yine Batılılar tarafından, dünyanın kalanına kıyasla güçlü bir şekilde öne çıkarılmasının aslında marksizmin teorik kriterleri açısından bir dayanağı bulunmaz. Batıda yapılan her çalışma, yine Batılılar tarafından, açıkça söylenmese bile her fırsatta ima edildiği gibi, kendinde bir teorik derinlik veya zenginlik içermez. Bu çalışmaların pek çoğu ne yazık ki, marksizmin en temel sınavının ilk sorusunu bile yanıtlayamaz. Devrimci bir perspektif olmaksızın, marksist bir teorik üretim yapılamaz.

Üstelik bu tarz bir yaklaşım, marksist üretimin kendisinin mekanı hakkında da tehlikeli çıkarımlara sahiptir. Çünkü Batı'daki teorik üretimin çok uzun yıllardır akademiye sıkışmış olmasında hareketle, Batı merkezli değerlendirmeler doğal olarak akademi ve üniversite çevrelerini teorik üretimin esas merkezi olarak gösterir. Marksizm akademiyi terk edemez elbette, ama dünyayı

---

eserlerinde işçi sınıfından kaçışa derin bir umutsuzluk eşlik eder.

35 Bir örnek için bkz. Francis Wheen, *Das Kapital Karl Marx*, s.99. *"Marksizmin Batı'da zafer kazanamamış olması olgusunun kendisi, onun resmi bir ideolojiye dönüştürülmemiş olduğu ve dolayısıyla hükümet denetimleriyle engellenmeyen ciddi incelemelerin konusu olduğu anlamına gelir. Tam da Batı Avrupa ve Amerika'dadır ki -yani kapitalist ülkelerde- Marx en dikkatli biçimde okunur. Gerçekten, Batı'da 'marksist' denilen ülkelerin çoğundakinden daha fazla sayıda gerçek Marksist olduğunu söylemek adildir."* Wheen'in yer verdiği ve onayladığı David McLellan'a ait bu baştan aşağı yanlış değerlendirmede muhalefette olmak marksizmin doğru yorumlanmasının gerek ve yeter şartı olarak tanımlanıyor. Dahası bu yaklaşım Batı'da ortaya çıkmış her türlü düşünceye kendinde bir gelişkinlik atfeden bir tür Batılı kibrin de göstergesi.

dönüştürme hedefiyle yola çıkmış bir teorik sistem akademiye sıkıştırılamaz veya mekansal olarak üniversiteye daraltılamaz. İşçi sınıfının örgütlü olduğu kurum ve mekanlardan, mesela partiden kaçan, en genel anlamda örgütlü tüm yapılarla mesafeyi açan ve bu şekilde siyasi mücadeleden doğal olarak uzaklaşan bir teorik üretimin marksist niteliğinden sırf mekansal nedenlerle dahi şüphelenmek için elde yeterince kanıt bulunur.

İşçi sınıfının iktidarda olduğu ülkelerde kuramsal çalışmalarda çıkan sorunların iktidarın veya devletin kendisiyle ilgili olmamasına rağmen, marksizmin iktidarda olduğu ve devletli hale geldiği ülkelerde, marksizmin böylesi bir kurumsallıkta üretilemeyeceğini savunanların, üniversite gibi bir kurumsallıkta marksizmin yaşatılabileceğini söylemelerinde aleni bir ikiyüzlülük vardır.[36]

Akademi kuramsal çalışmaların bir mekanı olabilir ve hatta olmalıdır, ama akademi bu çalışmaların merkezi ve başat mekanı asla olamaz. Üniversitelerin özellikle Batı'da marksizmin bir sığınağı haline gelmesi ve aslında başka bir deyişle marksizmin açıkça üniversiteye sıkıştırılması, bu mekanların siyasi mücadelenin gerçekten sürdüğü yerleri ikame etmesine yol açar. Bu yanılsamanın ağır sonuçları olmuş ve teori doğal olarak siyasetten her geçen gün daha fazla kopmuştur. Üstelik, çoğu siyasi eylemden uzak duran bu akademisyenlerin üretim tarzları da kolektif değil bireyseldir. Bu akademisyenler siyasi mücadeleyle temas kurduklarında dahi, eylemin bir parçası olmayı değil, o eyleme akıl hocalığı veya dışarıdan teorisyenlik yapmayı tercih ederler. Bir kısmı içinse siyaset baştan sona bir vakit kaybıdır. Sonuç siyasetten ve eylemden yalıtık bu pozisyonun kendisinin teorize edilmesidir.

Böylesi bir teorik üretimin Marx ve Engels'in kurucusu olduğu sistemin bazı yaşamsal parçalarını görmezden gelmesi

36 Batı'nın tam merkezinde duran Derrida, kurumsal olarak akademiyi ve Batılı meslektaşlarını büyük olasılıkla hepimizden iyi tanıdığı için, marksizm konusunda yanılıyor olsa da, akademiye dair doğru bir tespit yapıyor. Bkz. Jacques Derrida, *Marx ve Mahdumları*, s. 43. *"Üniversite başta olmak üzere, her yerde pek çok 'marksist' en tutucu güçlerle 'ahbaplık' kurmuş bulunuyor. Daha da ileri gidip, bir tek 'ahbaplık' değil, 'ittifak', bazen de, hani şu eskiden denildiği gibi, 'nesnel ittifak' içinde olmaktan da öte bir ilişki içinde bulunulduğunu söyleyeceğim."*

kaçınılmazdır. Marx'ın erken dönem eserlerine yoğunlaşılması, belli metinlerden vebalı gibi kaçılması, proletarya diktatörlüğü veya devrimci dönüşümle ilgili kavramsallaştırmalara yok muamelesi yapılması bir rastlantı değildir. Akademideki tartışmaların bir kısmı elbette siyasi strateji tartışmalarının uzantısıdır ve bu üretimin siyasi çıktıları vardır. Ama sonuç genel olarak değişmez. Üniversitedeki teorik üretim için Marx ve Engels'in tüm yaşamlarını adadıkları örgütlü mücadele istisnai bir kavramdır ve teorik ve siyasi bir kılavuz olarak marksizmi benimseyen bir komünist parti yok hükmündedir.

Oysa dünyayı dönüştürmek için işçi sınıfını iktidara taşıyacak devrimci mücadele marksizmin tam merkezinde durur. Marksizm bu açıdan tamamlanmış ve bu öz bağlamında yoruma kapalı bir teorik sistemdir. Marksizmin sistematik yapısında teori ile eylem arasında kurulan devrimci ilişki yok sayılamaz, esnetilemez veya herhangi bir şekilde tahrif edilemez. Bu ilişkiyi ve devrimciliği doğru ve sağlıklı bir şekilde üretmeyen bir çaba marksizmin sınırları içinde kalamaz.

Marksizmin Tamamlanmamış Ama Bütünlüklü Yapısı

Marksizmin tamamlanmamış bir sistem olması, tamamlanmış kısmının önemini azaltmaz, tam tersine arttırır. Tamamlanmış ve bu bağlamda iyi tanımlanmış, netleştirilmiş, açıkça tarif edilmiş kısmı, gelişmeye açık kısmı için belirleyicidir. Marksizmin sınırlarını çizen ve sonraki yorumların doğruluğu ve meşruiyetinin sınanacağı yer de işte bu tamamlanmış kısımdır.

Tamamlanmamışlık, marksizmin kurucularının söylemediği veya eksik bıraktığı noktalara dair bir özür olarak görülemez. İki kişinin hiçbir eksik bırakmadan her konuyu yazmalarını beklemenin saçmalığı bir yana, eksiklik varsa, onlar zaten eksiktir. Marx ve Engels'in eserlerine kutsal kitap muamelesi yapılamaz. Bazı eserlerinde geliştirilmeye açık yerler olduğu gibi, birtakım teknik hatalar da mevcuttur.

Marksizm, marksizmin klasik eserleri için de bir anlama kılavuzudur. Bu kitaplarda yazılan her cümle mutlak olarak doğru olmadığı gibi, yazılmayan her şeyin yanlış olduğunu düşünmek de garip ve marksizmin gelişim anlayışına aykırıdır.

Tamamlanmamışlık, bu eksikliklere dair bir mazeret üretme sistematiği değil, marksizmin her çağda ve koşulda konuşmaya devam edeceğine dair bir vurgu, marksizmi sürekli çağdaş tutan bir yaklaşımdır.

Bir teorik sistem, her konuda söyleyebileceği her şeyi söylemişse, zaman ve tarih artık onun için doğrulanıp doğrulanmayacağına dair bir tür sınav ve kehanet oyunudur. Marksizmin böyle bir iddiası yoktur. Ancak marksizm söylediklerinin doğruluğunun test edilmesinden de asla korkmaz. Marksizmin tamamlanmış kısmı için kehanet denmese de, şüphesiz bir tür doğrulanma testi uygulanabilir ve elbette Marx'ın öngörüleri sorgulanabilir. Üstelik, bu öngörülerden dolayı Marx değerinden bir şey de kaybetmez. Ancak burada en önemli nokta, marksizmin sürekli üretirken, aslında tarihle konuşmaya devam etmesidir.

Bu nedenle marksizmin 19. yüzyılda teorize edilmesi ve Marx ve Engels'in o yüzyılın devrimcileri olmaları, marksizmi o yüzyıla ait ve o yüzyılla sınırlı bir teorik sistem yapmaz.[37] Marksizmin bugüne dair izdüşümleri bir tür aşinalık veya benzerlikle tarif edilemez. Marksizm her daim yeni ve günceldir. Bugünkü marksizm de, 19. yüzyıldaki haline göre farklılıklar taşısa da, aslında aynı geleneğin sürdürücüsüdür.

Bu geleneğe vurgu yapmak iki açıdan önemlidir. Birincisi, Marksizm 19. yüzyıla özgü ve o yüzyılda miadını doldurmuş bir teorik ve siyasi hat değildir. İkincisi, marksizmin kurulduğu yüzyıldan bugüne bir süreklilik içinde varlığını sürdürmesi geleceğe dair de somut bir işarettir.

---

37 Bkz. Jonathan Sperber, *Karl Marx 19. Yüzyılda Yaşanmış Bir Hayat*, s. 17. *"Bana göre Marx'ın yaşamı, düşünce sistemi, siyasi kavgaları ve emelleri ile bir bütün olarak, tamamen 19. yüzyıla özgüdür ve bu yüzyıl, insanlık tarihinde günümüz açısından tuhaf bir yer kaplar. ... Marx'ın dünyası ile çağdaş dünya arasında ya da onun düşünce sistemi ve siyasi emelleri ile kendilerini Marksist olarak adlandıran 20. yüzyıl varislerinin düşünce sistemi ve siyasi idealleri arasında aşinalık yaşatan anlar vardır. Ancak benim için bu aşinalıktan daha çarpıcı olan, farklılıklardır.."* Sperber, Marx'ın ürettiklerinin 19. yüzyılda kaldığını ve bugünkü marksist gelenekle bir bağının kurulamayacağını iddia ediyor. Sperber'in, bırakalım marksist olmayı, bir marksizm düşmanı olduğu gayet açık.

Marksizmin geçmişte kalması, temsil ettiği çağın kapanması, aldanması veya kehanetlerinin yanlış çıkması... Marx'ın bir devrimci olarak 19. yüzyılın gerçekliğini ve umutlarını dile getirmiş olması ve bu yüzyılda bu umutların bir anlam ifade etmemesi... Bunlar o kadar çok söylenmiştir ki... Bu tarz iddialar Sovyetler Birliği'nin çözülüşünden önce de dile getirilmiş, çözülüş bu koronun sesinin gerçekten yükselmesine vesile olmuştur.

Ancak marksizmin 19. yüzyıla ait olmamasının asıl gerekçesi hep unutulur. Marksizm 19. yüzyılda doğmuştur, çünkü kapitalizm o yüzyılda serpilip güçlenmiş ve işçi sınıfı o yüzyılda modern bir sınıf olarak siyaset sahnesine çıkmıştır. Ama Marx'ın yaptığı analizler ve ulaştığı sonuçlar, o yüzyıla değil, kapitalizme dairdir. Üstelik Marx, kapitalizmin somut bir incelemesinin ötesine geçip meselenin özüne inmeyi, kapitalizmin hareket yasalarının evrensel kurallarını ortaya çıkarmayı başarmıştır. Bu evrensel kurallar varoldukça, kapitalizmin özü değişmedikçe, aslında başka bir deyişle kapitalizm kapitalizm olarak kaldıkça, marksizmin hem analiz yöntemi hem de çıkardığı sonuçlar geçerli ve güncel kalacaktır.

Dahası, marksizm esas olarak kapitalizmden yola çıksa da, kapitalizmin incelenmesi vesilesiyle, kapitalizmin öncesi ve sonrası hakkında da konuşmayı başarır ve genel bir tarih görüşü ortaya atar. Bu bağlamda, marksizm, sınıflı toplumlar hakkında bir teorik sistemdir ve sınıflar varolduğu sürece marksizm varolacaktır. Marksizmin eskide kalmasının, tarihe mal olmasının tek yolu, sınıflı toplumların tarihinin sona ermesi ve bu şekliyle başka bir tarihin başlamasıdır.

Bu bağlamda Marx'ın inceleme nesnesi tek başına kapitalizm değildir. Kapitalizme ve hatta öncesine bakışı amaçlıdır. O aslında tarihe bakar. Esas olan tarihin akışı ve bu akış içinde insanlığın sosyalizme, eşit ve özgür bir topluma doğru yürüyüşüdür. Marx, kapitalizmi incelerken işte bu devrimci dönüşümün maddi zeminini arar. Kapitalizmin erken zamanlarına veya ortaya çıkışına, hatta çok öncesine, başka toplum biçimlerine bakarken de derdi aynıdır. O nedenle Marx'ın kapitalizm analizi de, eleştirisi de yalnızca bir analiz veya eleştiri olarak görülemez; analiz ve eleştiri devrimci dönüşüme dair kapsamlı bir arayıştır.

Kapitalizmin nasıl işlediğine dair bilimsel betimleme ve açıklamalarında amaç salt bilimsel bir çalışma değildir. Ya da Marx, kapitalizmin aksaklık ve çarpıklıklarını teşhir ederken kapitalizmi kendisine çeki düzen versin diye eleştirmemiştir.

Marx'ın sıklıkla ayrı kimliklerinden bahsedilir. Marx, kimi zaman bir bilim insanı, bazen bir eleştirmen, elbette bir ütopyacı ve siyaseten devrimcidir. Bu kimliklerin birbirini büyütüp beslediği de söylenir. Ancak bu kimliklerin hiçbirinin ihmal edilmemesi konusundaki uyarılar haklı olsa da marksizmde bunların arasındaki ilişki ve kimliklerin bir araya gelişleri eşit ağırlıklı bir süreç değildir.[38]

Mezarı başında, yoldaşı Engels'in söylediği gibi, o her şeyden önce bir devrimcidir. Marksizmin bilimsel yanı da, eleştirel tutumu da, geleceğin toplumuna dair tasarım ve tahayyülü de devrimcilikle birlikte ele alınmaz aslında; bunlar aynı düzlemde değildir ve devrimciliğin bunlara göre bir önceliği vardır. Devrimi her şeyi önceleyen bir amaç olarak tarif etmekte hiçbir sakınca yoktur. Devrimcilik, marksizmin bütünlüğünü en tepeden belirler, tüm diğer niteliklerine marksizme has karakterini verir. Ütopyacılığın, eleştirel tutumun ya da bilimselliğin kendinde böyle bir özelliği olamaz.

Marx bir ilişki olarak sermayeyi kavramlaştırırken ya da metanın sırrını ifşa ederken veya tarih boyunca sömürünün biçimiyle toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarırken kapitalizmin nasıl yıkılacağına ve sosyalizmin hangi yolla kurulacağına dair soruya yanıt arar. Marksizmin bilimsel ve eleştirel yanı devrimciliğinin hizmetindedir. Merkezde devrimciliğin durduğunu söylemek bilimselliğe zarar vermez. Aynı şekilde, devrimci hedefler, eleştirinin gücünü ve etkisini arttırırken, tarih boyunca sıklıkla düşülen bir tuzağa, eleştirinin eleştirilen düzen veya yapının bir parçası haline

[38] Bir örnek için bkz. Bertell Ollman, *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar*, Yordam Kitap, 2011, çev. Cenk Saraçoğlu, s.15. "*... Marksizmi bu dört niteliğin, -bilimin, eleştirinin, tasarımın ve devrim reçetesinin- alışılmamış ve belki de biricik kombinasyonu ve böylelikle Marx'ın kendisini de her biri diğerini besleyen, büyüten dört niteliğin sahibi; yani aynı anda bir bilim insanı, bir muhalif, bir düşbaz ve bir devrimci olarak düşünmekte bir sakınca görmüyorum.*" Ollman'ın işaret ettiği kimlikler doğru olsa dahi bu kimlikler böylesi bir eşitlikle bir araya gelmez.

gelmesine karşı marksizmi korur. Dolayısıyla bu tutarsız bir bütünlük de değildir. Ancak bu eşsiz yapıyı tutarlı hale getiren, marksizmin farklı niteliklerini birbirine bağlayan da yine devrimciliktir.

Bu bütünü anlamakta zorlananların, bilimsellikle ütopyanın, eleştiriyle eylemin nasıl bir arada durabileceğini kavrayamayanların esas problemi, ilişki mekanizmasını kuran devrimciliği görmezden gelmeleri ya da merkezi rolünü kabul etmemeleridir.

Bu nitelikleri bir araya getirmeyen, merkeze devrimciliği koymayan bir kapitalizm eleştirisi veya kapitalizmin iktisadi yapısına dair bilimsel bir inceleme Marx'tan esinlenebilir elbette. Ama marksist değildir.

Üstelik, Marx'ın yaptığı kapitalizm eleştirisi o denli kapsamlı, isabetli ve güçlü bir eleştiridir ve Marx'ın kapitalizm analizi öylesine çığır açıcıdır ki her türden düzen eleştirisinin Marx'la eşleşmesine, her benzer girişimin akıllara Marx'ı getirmesine yol açması bir noktadan sonra kaçınılmazdır. Kapitalizm bu nedenle gelmiş geçmiş en azılı belalısı Marx'ı istemeden gündemde tutmaya devam eder.

Marksizm, çok sayıda çevrenin ve hatta bizzat sermayedarların bile kapitalizm eleştirisinde kendisine ait öğeleri kullanıyor olmasından dolayı, kapitalizmin çok boyutlu eleştirisinden veya bu eleştirinin herhangi bir öğesinden vazgeçemez.[39] Ancak bütünselliğinden ve devrimci kimliğinden koparılmış bir Marx, ehlileştirilmiş bir Marx'tır ve kapitalizmin böylesi bir eleştirellikten ya da bilimsel incelemeden korkmayacağı açıktır.

Marksizm kapitalizmi araştırmak, anlamak ve hatta eleştirmek için değil, yıkmak için ortaya atılmış bir teoridir. Marksizmi eleştirel bir yorum kılavuzu olarak görenler Marx'ın izlediğinin tersi

39 Andy Merrifield, "büyülü bir marksizm" ararken eskimiş ve köhne bir eleştiri olarak gördüğü kapitalizmin iktisadi eleştirisinden vazgeçmemiz gerektiğini söyleyip aslında, sermaye çevrelerinin kapitalizm araştırıcısı olarak resmettiği Marx'ın, bu kimliğini kabul ediyor. Merrifield, marksizmin değil sermayenin büyüsüne kapıldığı için saçmalıyor. Bkz. Andy Merrifield, *Büyülü Marksizm: Yıkıcı Siyaset ve Hayal Gücü*, Doruk Yayımcılık, 2013, çev. Murat Sabri Şaşzade, s. 27. *"Günümüzde yürürlükte olan, bu kalıntı marksizm türüdür, eğer bu zerre kadar yürürlükte ise, burjuvazinin politik ekonomisinin analizini yapmak için oldukça köhne bir sisteme indirgenen - Dünya Bankası'nın ve çeşitli büyük finans çevrelerinin ayakta durmasını sağlayan - marksizmdir."*

bir yolu izlerler. Marksist kuram bize yalnızca bu hayatın çelişkilerini göstermez, bu çelişkilerden çıkış yolunu da işaret eder.[40]

Üstelik, marksizmin bu çelişkileri bu kadar güçlü ve isabetli tespit etmesinin nedeni de işte bu değiştirme iradesidir.

Teori gücünü bu devrimci iradeden alır. Marksizmin iddiası, dönüştüremeyeceğiniz, dönüştürme niyetiyle incelemediğiniz bir düzeni tam ve isabetli olarak kavrayamayacağınızdır. Kapitalizmin bilimsel analizi, kapitalizmi yıkmak istediğiniz, analizi o amaçla yaptığınız için kapsamlı ve çığır açıcı hale gelir. Devrimcilik bilimselliğe güç verir, eleştiriyi keskinleştirir. Bazı çevrelerde teorinin yıllardır aynı yerde dönüp durması, hep aynı kapılardan geri dönmesi, kısır tartışmalardan bir türlü kurtulamıyor oluşunun nedenini bulmak için kuramla bu tarz bir siyasetin arasına örülen duvara bakılmalıdır.

Dönem dönem marksizmde tespit edilen kriz, bu nedenle, marksizme dair değil, marksizmle girilen ilişkiye dair bir saptama olabilir ancak. Bu bazılarının kendi yaşadıkları teorik ve siyasi bunalımı, marksizme mal etme çabasıdır.

Marksizmin gelişimi ne böylesi krizlerle tanımlanabilir, ne de marksizm genel olarak bir bunalım kuramıdır.[41] Bunalımlı olan marksizm değil onun nesnesi olan kapitalizmdir. Üstelik bu bunalımlı hal, kuramın maddi zeminidir. Marksizm kapitalizmin çelişki, kriz ve bunalımlarına odaklanırken, kendisi bunların bir parçası olmaz veya bu bunalımı kendi içinde yeniden üretmez. Çünkü açıkça insanlığın bu bunalımları yaratan kapitalizmden kurtulması için bir reçete ve dönüşüm planı önerir.

---

40 Marksizme dair tam tersi bir yaklaşım için. Bkz. Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi*, İletişim Yayınları, 2002, çev. Ümit Altuğ - Bülent Peker, s. 179. *"Bugün bize verebileceği en büyük armağan, bence modern hayatın çelişkilerinden bir çıkış yolu göstermek değil, bu çelişkilere giden daha kesin ve derin bir yol göstermektir."* Berman da marksizmi eleştirel bir teoriye indirgemenin yolunu arayanlardan...

41 Marksizm kapitalizmin bunalımlarına odaklanır ama kendi nitelikleriyle asla bir bunalım kuramı değildir. Bunla uyuşmayan yanlış bir yaklaşım için bkz. Stathis Kouvelakis, *Marksizmin Bunalımları ve Kapitalizmin Dönüşümü*, Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz içinde, ed. Jacques Bidet - Stathis Kouvelakis, Yordam Kitap, 2014, çev. Şükrü Alpagut, s. 38. *"Marksizm içsel uyuşmazlıkları, sınırları ve tamamlanmamışlığı dahil bir bunalım kuramıdır."*

İçinde yaşadığımız bu karmaşık toplumsal yapıyı anlamanın başka bir yolu da olamaz zaten. Bu toplumsal yapının kendisi de sürekli değişir. Marksizm, bu yapıyı tüm boyutlarıyla inceleyip değişim dinamiklerini kavrarken, bu sistemi geçmişten geleceğe doğru resmeder ve gelecekte alabileceği somut bir biçim için mücadeleye çağırır.

Marksizm, kapitalizmin ne olduğunu ve nasıl işlediğini çözümlerken her zaman onun nereye doğru evrildiğini ve evrilebileceğini ve bunun için ne yapmamız gerektiğini de anlatır. Değişim ve gelişim marksizm için temel sorunlardır. Yapının halihazırdaki incelemesi ve aynı yapının tarihsel bir biçimde ele alınması bir bütündür. Bunlar zaman zaman birbirinden beslenen iki ayrı uğraş olarak görülemez. Burada tek bir analiz nesnesi olduğu gibi, tek bir yöntemsel yaklaşım vardır. Değişimin temel belirleyenleri de sistemin bir parçasıdır. Kapitalizmin sonunu getirecek olan işçi sınıfı kapitalizm tarafından yaratılmıştır. Kapitalizmin devrimci dönüşümü için işçi sınıfına nesnel fırsatı yine sistemin doğası gereği sürekli ürettiği krizlerin ağırlaşması verecektir.

Kapitalizmin sürekli bir değişim içinde olması, marksizmden önce de rastlanabilecek felsefi değişim ilkeleriyle açıklanabilir belki. Ama bu değişimin yönüne ve yönlendirilebilir oluşuna dair vurgu, üstelik kapitalizmin sonrasıyla öncesi arasında bir ilişki kuracak şekilde, yalnızca marksizm sayesinde yapılabilir. "Kapital"in o müthiş analizinin özü budur: Kapitalizmin yıkıcı ve devrimci bir serimi...

Marx'ın analizi bütünlüklüdür. Çünkü kapitalizm bütünlüklü bir sistemdir ve bu bütünselliği nedeniyle yaşantımızda her noktaya değerken yarattığı haksızlık ve sorunları tek tek çözme ihtimali yoktur. Bu sebeple kapitalizm kaynaklı tüm problemleri çözmek için onu toptan yıkmak gerekir. Aslında tam da bu nedenle, Marx'ın analizi sözcüğün bilinen anlamıyla her şeyi içeren bir bütünlükle hareket etmez. Marx, kapitalizmin temellerine, sistemin aşil topuğuna odaklanmıştır.

Marx'ın analizi tarihseldir. Çünkü kapitalizm tüm tarihsel olgular gibi bir başlangıca ve elbette bir sona sahiptir. Kapitalizm kendi sonunu getirecek koşulları ve özneyi de kendisi yaratmıştır.

Marx'ın amacı bu toplumsal yapının tarihsel eğilimlerinin devrimci stratejileri geliştirmeyi nasıl mümkün kıldığını göstermektir.

Marx eleştirel ya da bilimsel gücüyle her yerde karşımıza çıkabilir, ama bunlarla sınırlanmış bir Marx, Marx değil olsa olsa Marx'ın hayaletidir. Marksizm kendisini bu yüzyılda müdahale etme iradesinden vazgeçmiş bir yorumlama faaliyetiyle var edemez. Daha doğrusu, o marksizm olmaz. Teori bu bağlamda analitik açıdan yalnızca müdahale etme yeteneğini koruduğu ölçüde derinleşebilir. Bunun tersini iddia eden her türden formülasyon marksizmden uzaklaşır.[42]

Bu uzaklaşma marksizmin kendi kavramsal alanı dışında, bu alandan kopuşlar aracılığıyla üretilen perspektiflerle yenilenmesi arayışıyla uyumludur.[43] Böylece marksizmin yaşaması için tek yolun farklı akım ve kültürlerle ilişkiye girmesi olduğu ima edilir.

Oysa marksizm kendi kavramsal alanı konusunda son derece titizdir ve farklı akımlarla girdiği alışverişte de korkutucu bir bütünselliğe sahiptir. Marksist kuram, sınıf kavramının merkeziliğinden, devrimci teori ile eylemin birlikteliğinden, kapitalizmin sistematik eleştirisi ve bilimsel analizinden vazgeçemez. Tüm bunların oluşturduğu bütünsellik esnetilemez ve marksizmin yoruma ve gelişime açık kısmı bu bütünselliği veri almak zorundadır.

İşin garibi, marksizmi farklı alanlardaki her tanımlama girişimi, marksizmin, edebiyat teorisinden ahlaka, bilim felsefesinden iktisada, muazzam çeşitlilikte geniş bir yelpazedeki entelektüel etkisiyle, dünya tarihine damgasını vuran siyasi faaliyetler dizisini birbirinden ayırmayı içerir. Oysa bunlar ayrılmaz bir bütündür.

Dolayısıyla, marksizm, farklı akımlarla girdiği alışverişten dolayı ön tanımlamalar edinemez. Mesela marksizmin yenisi

---

42 Marx'ın onbirinci teziyle çelişen ve marksizmin özünü tersine çeviren bir formülasyon için bkz. Jacques Bidet, *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz'un Anahtarı*, a.g.e., s. 22. *"Bir yandan marksizmin öngörü gücü sakatlanmış gibi görünürken, öte yandan da analitik gücü sapasağlam görünüyor. Ve dünyanın yeni seyrini yorumlama yeteneğini koruduğu ölçüde, ona müdahale etme yeteneğine de sahip."*

43 Bu tür yorumlara bakılırsa marksizmin yaşamak için başka akımlarla melezlenmesi dışında bir çaresi yoktur. Bkz. Jacques Bidet - Stathis Kouvelakis, *Marksizm, Post-Marksizm, Neo-Marksizmler*, a.g.e., s. 13. *"Aslına bakılırsa, tarihin tanıdığı marksizm gerçekte her zaman durmaksızın tekrar yapılanma ve yenilenme süreçleri yaşamıştır. Kendi yenilenmesinin koşullarını sürekli olarak kendi kavramsal alanı dışında, kopuşlar aracılığıyla üretilen perspektiflerde, çevresini saran kültürde bulmuş görünür."*

olmaz, marksizmin sonrasını anlatan post-marksizm ise zaten marksizm değildir.

Örneğin marksizmin kadın sorunu üzerine daha fazla üretmek zorunda olması, feminist bir marksizme kapı aralamaz. Marksizm feminist olamayacağı gibi, feminist bir marksizm de tanımlanamaz. Birisi kendisini hem marksist, hem feminist olarak tanımlıyorsa, feministliği üzerine değil ama marksizmden ne anladığı üzerine düşünmesi gerekir. Yeşil ya da ekolojik bir marksizm için de benzer bir durum geçerlidir.

Marksizmin değişen koşullara uyum sağlamak amacıyla ilgilendiği konuların sayısının artması veya bazı meselelerde derinleşme zorunluluğu, marksizmin kendi kavramsal alanından veya özü olarak görülebilecek bütünlüğünden uzaklaşması anlamına gelmez. Önümüze çıkan yeni konularla ilgilenmek de, farklı başlıklarda derinleşmek de marksizmin sınırları içinde kalarak mümkündür. Marksizmin tamamlanmamış ama gelişmeye açık tutarlı yapısı işte bu nedenle kuramın gücünü aldığı yerdir.

Dahası, marksizmin özelliklerine ve ne olduğuna dair tanımlayıcı ön sıfatların tamamı da sorunludur. Bunların hepsi ya bir ağırlık kaymasına işaret ederler ya da marksizmin kendi öz niteliğini vurgulama niyetiyle, başka türlü marksizmleri meşrulaştırırlar. Bu isimlerin bir kısmı yakıştırma da olabilir, bir durumu anlatmak için kullanılmış da... Ancak sonuç değişmez. Örneğin, "politik marksizm", teori ile siyaset, ya da iktisat ile siyaset arasındaki ilişkide bir sağlıksızlığa işaret eder. Aynı şekilde "analitik marksizm"in ima ettiği yöntemsel kabalaştırma başlı başına bir sorundur. "Hegelci marksizm" iddiasını ortaya atanların en büyük şansı Marx'ın bunu duymamış olmasıdır. Bunların neredeyse tamamına yakını akademik yönelimlerin bir ifadesidir ve isimlendirmeleri dahi akademinin o sınırlayıcı ve problemli havasını yansıtır.

Marksizm devrimci bir teoridir demek ne kadar doğruysa, bir ismi veya akımı devrimci marksist olarak nitelemek o denli yanlıştır. Reformist bir marksist olamaz çünkü ve her devrimci marksist olmak zorunda değilse de, marksistlik zaten bir tür devrimcilik anlayışını mutlak olarak içerir.

Marksizmi tanımlamak için kullanılacak bu tür sıfatlara veya ön eklere dair bu sorunların tamamı marksizme dair tanımlanabilecek ortodoksinin marksizme içkin olduğunu gösterir. Marksizm bütünsel yapısı ve devrimci özü düşünüldüğünde sınırları iyi tanımlanmış sistematik bir teoridir. Bu bağlamda, kuramsal tartışmalarda, marksizm için ortodoksiden daha çok, bu sınırların neresinde kalındığının sorgulanması daha anlamlıdır.

Marksizm kendinde, doğası gereği ortodokstur ve marksizmin yaratıcılarının çizdiği sınırların dışında bir marksizm, ne sıfatla olursa olsun, tanımlanamaz.

Marksizmin Özgünlüğü

Marx'ın düşüncesi kendi içinde doğal bir gelişim çizgisi izler. Özellikle gençlik döneminden kimi düşüncelerini terk etmiş, kimilerini ise geliştirmiş ve derinleştirmiştir. Bazı düşüncelerini zaman içinde birtakım nüanslarla ifade ettiği de olmuştur. Ama Marx'ın yazdıklarının geneline bakıldığında, olgunlaştırdıktan sonra tavizsiz bir şekilde takip ettiği tutarlı bir hat açık şekilde görülür. Bu hat, devrimi, kapitalizmden sosyalizme giden yolu arayan bir tarih görüşüne sıkı sıkıya bağlıdır. Marksizmin tarih görüşü, bir kez olgunlaştırıldıktan sonra sürekli geliştirilmeye devam etse de Marx ve Engels'in istisnasız tüm çalışmalarına damgasını vurur.

Marksizmde teori ile siyasetin güçlü ilişkisi, dönüştürme ve anlama eylemlerinin bütünlüğü marksizmin tarih görüşünün temelini oluşturur. İnsanın ancak yönlendirmeye ve müdahale etmeye çalıştıkça yorumlayıp anlayabileceği bir tarihtir bu...

Marksizm, klasik felsefeye işte böyle başkaldırır ama felsefeyi tahtından indiren salt bir bilimsellik değil, değiştirme iradesiyle bu dünyanın kavranabileceğini söyleyen bütünlüktür. Bu bütünlük bilginin kendisine de kulvar değiştirtir. Madem ki tarih birtakım nesnel koşulların varlığında değiştirilebilir, o nesnelliğin ve değişimin bilgisi de ancak bu dönüştürme çabasının ürünü olabilir. Marksizm klasik felsefenin anlama ve bilgiye ulaşma serüvenini aslında işçi sınıfı vesilesiyle, onun devrimci eylemiyle sonlandırır.

Felsefenin meşru mirasçısı işçi sınıfı olduğu için de felsefenin yerini basitçe bilimin aldığı söylenemez. Marksizm geleneksel

biçimde felsefi olarak nitelendirilebilecek sorunları daha ortaya koyarken bu problemlerin tanımlama zeminini değiştirir ve varoluşla ilgili veya bilginin doğası, kapsamı ve kaynağı ile ilgili tüm sorunlar aslında felsefi olmayan bir noktaya, teori ile eylemin birlikte varolduğu bir zemine taşınır. Bu noktadan sonra geliştirilen çözümün mutlaka bilimsel bir yanı da vardır. Ama asıl kopuş daha problemin tanımlanmasında gerçekleşir.

Marksizm böylece daha en baştan kendisini tüm diğer düşünsel sistemlerden ayırt eder ve bu devrimci yaklaşımıyla kendisini önceleyen düşünce tarihinde ortaya çıkmış kavramlara da farklı anlamlar yükler. Bu kavramların varoluş zeminini değiştirir ve kimisini yeniden üretip bambaşka biçimlere sokar. Marx ve Engels'in insanlığın düşünsel mirasından yararlanmaları, onların insanlığın gelişimini kavrayışları da uyumludur. Ancak sonuçta ortaya çıkan sistematik bu mirastan sonuna kadar faydalanılsa da yenidir.

Devrim fikrini Marx bulmamıştır elbette. Komünizm ve sosyalizm sözcüklerini de ilk kullananların Marx ve Engels olmadığı gayet iyi bilinir. Modern anlamıyla siyasi parti fikrini hayatımıza Fransız Devrimi sokmuştur ve en önemlisi sınıf kavramı dahi Marx'tan önce vardır.

Hatta Marx, sınıfları bırakalım, sınıfların arasındaki savaşımı keşfetme onurunun bile başkasına ait olduğunu söyler ve bu bağlamda kendisinde yeni olanı gayet mütevazı şekilde üç maddede özetler. Birincisi, sınıfların varlığı üretimin belirli tarihsel gelişim evrelerine bağlıdır. İkincisi, sınıf savaşımı insanlığı zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne götürecektir ve üçüncüsü, bu diktatörlüğün kendisi bütün sınıfların kalkmasına ve sınıfsız bir toplumun kurulmasına geçişten başka bir şey değildir.[44]

Marx tam bu noktada kavramları nasıl yeniden üretip yeni bir yapı ve bağlamda bir araya getirdiğini gösterir aslında. Devrim, sınıf ve sınıf mücadelesi gibi kavramların hepsi bu yapıda başka bir anlam ve içerik kazanırlar. Burada tartışma artık, Marx'ın hangi kavramı bulup bulmadığı olamaz.

44 Marx'ın Weydemeyer'e yazdığı mektupta geçen bu üç madde için bkz. Karl Marx - Friedrich Engels, *Felsefe İncelemeleri*, Yordam Kitap, 2009, çev. Cem Eroğul, s. 163.

Sınıfların varlığı ile üretimin belirli tarihsel gelişim evreleri, sınıf mücadelesi ile proletarya diktatörlüğü, bu diktatörlük ile sınıfsız toplum hedefi birbirine bağlandığında, sınıf ve sınıflar mücadelesi kavramları, üretim tarzına bağlanarak, bir tarih görüşü çerçevesinde yeniden üretilmiştir. Her iki kavramın da içerik değiştirdiği açıktır. Bu dönüşümü sağlayan da teori ve pratiği kalıcı ve sistematik bir şekilde bir araya getiren, insanlığın önüne bir hedef koyan tarih görüşüdür.

Marksizm, teori ve pratiğin bütünlüğünden hareketle uzun dönemli tarihsel değişim ve gelişimin dinamiklerini açıklayan bir tarih görüşüne sahiptir. Bu devrimci tarih görüşü kuramın iskeletini oluşturduğu için marksizm, tarihsel değişim ve gelişimin teori ve pratiğidir.

Marx, tüm konuları bu tarih görüşü çerçevesinde ele alır ve bu nedenle marksizmden bu tarih görüşünü yalıtmak mümkün değildir. Marx'ın hiçbir analizi, kullandığı hiçbir kavram bu görüşten bağımsız olamaz. Böylesi merkezi bir yerde duran Marx'ın özgün ve ayırt edici katkısının teorinin en iddialı ve dolayısıyla en tartışmalı noktası olması şaşırtıcı değildir.[45]

Tartışmanın kaynağında yalnızca teorinin kapsamı ve iddiası yoktur. Evet, marksizmin tarih görüşü son derece kapsamlı ve iddialıdır, ancak tartışmayı yaratan bu kapsam ve iddianın tarihe gerçekten dokunan bir yanı olmasıdır. Marksizm tarihin geriye dönük hikayesini anlatmayı değil geleceğe şekil vermeyi, tarihe müdahale etmeyi amaçlar ve insanlığı buna çağırır. Ancak, tarihe dair anlatma ve çözümleme çabasının ötesinde bir devrimci iddiaya dayanan bu görüş, aynı zamanda, tam da bu nedenle, tarih hakkında elimizdeki en açıklayıcı araçtır.

Bu tarih görüşü, Marx ve Engels'in tüm eserlerinde kuramın yapısının iskeleti olarak yol göstericidir. Tüm kavram ve olgular, tarihsel bağlamları içinde varolur ve anlaşılabilir. Çünkü aynı

45 Terry Eagleton, Marx'ın tarih görüşünün özgünlüğü ve merkeziliğini kabul ederken bunu marksizmin en sorunlu yanı olarak niteler. Oysa mesele bu biçimde salt teorik bir probleme indirgenemez. Tarih görüşü sorunlu değil, iddialı ve dolayısıyla tartışmalıdır. Bkz. Terry Eagleton, *Marx Neden Haklıydı?*, Yordam Kitap, 2011, çev. Oya Köymen, s. 53. *"Marksizmin özgünlüğü aynı zamanda en sorunlu yönüdür."*

tarihsel bağlam gerçek müdahale zeminini de oluşturur. O halde tarihsel olarak tanımlı iki eksenden, zaman ve mekandan bağımsız, her yerde ve her zaman geçerli olduğu iddia edilen tarih ötesi genelleştirmelerin hiçbir kuramsal veya pratik değeri yoktur.

Örneğin, üretim tarzı Marx için tam olarak bu şekilde kurgulanmış bir kavramdır. Marx, toplumların birbirini takip eden üretim tarzlarına bakarak, örneğin feodalizm ya da kapitalizme göre, birbirinden ayrılabileceğini söyler. Analiz ancak bu üretim tarzları dikkate alınarak yapılabilir, kavramlar da yine bu üretim tarzlarına göre kullanılmalıdır. Mesela, ücretli emekçi kavramı kapitalizme özgüdür ve yalnızca alınan ücretten dolayı kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde rastlanan ücretli ilişkiler için bire bir aynı içerikle kullanılamaz.

Benzer bir şekilde, tarih daha genelleştirilmiş kavramların ortaya atılmasını mümkün kılsa da bu kavramların her bir tarihsellikte yeniden üretilmesi gerekir. Örneğin sömürü ve sınıf böylesi kavramlardır. Sömürü her bir üretim tarzında farklı bir şekil alır ve bu şeklin farklı tarzlar için genelleştirilmesi yanlış olur. Sömürüyü anlamak için kapitalizm koşullarında üretilen artık değer kavramı, geçmiş toplumlar için bir fikir verse de yalnızca kapitalizm için kullanılır. Her bir sömürü ve sınıf ilişkisi tarih boyunca yeniden incelenir. Bu nedenle yine her bir üretim tarzındaki artığın elde edilmesi ve buna el konmasına dair farklı bir çalışma gereklidir.

Dolayısıyla marksizmin incelemesi asla bir kavramsal türetme, salt kavramlar yoluyla düşünme değildir. Tarih ve teori birbirine bağlanırken, klasik felsefenin önemli sorunlarından birisi de çözüme kavuşur. Gerçeklik, tarihi ve maddi olarak varolur ve salt kavramsal ilerleme yoluyla açıklanamaz, çünkü gerçekliği kavramlarla değiştirmek mümkün değildir. İnsanların suda boğulmalarının tek nedeni yerçekim fikrine saplanıp kalmaları olamaz ve insanlar yerçekiminin bir hurafe olduğunu ilan edip bu fikri kafalarından çıkardıklarında suda boğulma tehlikesinden kurtulamaz.[46] Gerçeklik aslında ele avuca sığmaz ve tüm ayrıntılarıyla eksiksiz bir şekilde resmedilmesi, birtakım kavramlara indirgenmesi olanaksızdır.

[46] Karl Marx - Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 23-24.

Tarih ve maddi hakikat insanlar tarafından değiştirilirken kavranır ve pratikten yalıtılmış bir düşüncenin doğru olup olmadığı üzerine yürütülen tartışma manasızdır. İnsan içinde yaşadığı koşulları değiştirecek güce sahiptir ve bu koşulları değiştirirken aslında kendi kendisini de değiştirir. Devrimci pratik olarak kavranması gereken de budur.[47]

Ancak bu tarihsel yaklaşım, teorik ilerleme ve çalışmayı asla dışlamaz. Tarihe müdahale etmek amacıyla, örneğin kapitalizmin zayıf noktalarını anlamak ve devrimci pratiğin nesnel koşullarını ve zeminini tarif etmek için yeni kavramlar üretilir, varolan kavramlar zenginleştirilir, bu kavramlara dair tarihsel kanıtlar ortaya konur ve bu yolla gerçeklik her defasında daha zengin bir şekilde açıklanırken, kavramlar devrimci eylemin içinde yeniden anlam kazanmaya devam ederler. Bu elbette doğası gereği tamamlanamayacak bir çalışma tarzıdır. Esas olan her zaman tarihsel değişim ve gelişmeyi anlama ve bu değişime müdahale etme çabasının birlikteliğidir.

Marksizmin tarihi anlamaya dair sürekli çabasının ilginç bir diğer boyutu, marksizmin bir tarih teorisi olmasının yanı sıra, insanlığın düşünsel tarihini de inceleme konusu yapmasıdır. Üstelik bu düşünsel tarih marksizmin kendisini de zorunlu olarak içerir ve marksizm kendi doğuşu ve gelişimini de inceleyen bir tür düşünsel sistem haline gelir. Kapsamlı ve bütünlüklü ama tamamlanmamış bir teori olarak marksizm kendi üzerine düşünmekten de vazgeçemez.

Ancak marksizmin kendi üzerine düşünmeye devam etmesi, marksizmi salt bir kavramsal çalışmanın nesnesi haline getirmenin ve dolayısıyla marksizmin sınırlarının dışına çıkmanın mazereti olamaz. Marksizmin kendi üzerine düşünmesi de sınıflar mücadelesinin seyrinden ve sonuçlarından bağımsız değildir. Bu

47 Marx'ın Feuerbach üzerine ikinci ve üçüncü tezleri birlikte okunabilir. İkinci Tez: "*İnsan düşüncesinde nesnel hakikatin payı olup olmadığı teorik değil pratik bir sorundur.*" Üçüncü Tez: "*Koşulların değiştirilmesine ve eğitime dair materyalist öğreti, koşulların insanlar tarafından değiştirildiğini ve eğitmenin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unutur. ... Koşulların değişme[si] ile insan etkinliğinin veya öz-değişiminin örtüşmesi, ancak devrimci pratik olarak kavranıp doğru anlaşılabilir.*" Bkz. Karl Marx - Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 15-16.

teorik çaba, kavramsal bir tarihleştirme denemesinin aksine, sınıflar mücadelesi ile teorinin gelişimi arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirmenin, bu karşılıklı ilişkinin tarihini yeniden yazmanın bir yoludur aslında.

Sınıflar mücadelesinin seyriyle birlikte marksizmde yaşanan teorik gelişmeler, zaman içinde ulaşılmış sonuçları önemsizleştirmez. Çünkü bu ilerleme veya gelişme ancak marksizmin verili yapısı içinde gerçekleşebilir. Bu yapı da yalnızca yöntemsel olarak kurgulanmış bir yapı değildir. Marx'ta her daim geçerli olanın yalnızca soyut bir yöntem olduğu söylenmiş, bir ortodoksi tanımlanacaksa yalnızca yöntem konusunda tanımlanabileceği iddia edilmiştir.[48] Bu yaklaşım da Marx'ın ulaştığı pek çok teorik ve siyasi sonuçtan kaçmanın en kolay yolu olmuştur.

Marx'ın tarih görüşünün kendisi ve bu görüşün başka alanlara somut yansımalarının marksizm açısından göz ardı edilmesi imkansızdır. Marksizm somut siyasi ve teorik önermeleri ve uyguladığı yöntemiyle bir bütündür ve bu bağlamda marksizm bir yönteme indirgenemez, örneğin marksist tarih görüşü yöntemsel bir yaklaşımdan ibaret görülemez. Marx ve Engels'in ulaştıkları merkezi önemdeki teorik ve siyasi önerme ve sonuçların tamamı marksizm açısından her daim geçerlidir.

Yine örneğin marksizmin tarih görüşünün bizzat Marx tarafından formüle edilmiş somut öneri ve çıktıları vardır. Marx tarih görüşünü olgunlaştırdıktan sonra, siyasi iktidarın bir sınıfın diğerini baskı altında tutan örgütlü gücünden oluştuğunu tespit eder. İşçiler eski üretim ilişkilerini ortadan kaldırmak için devrim yoluyla iktidara gelmeli, bu iktidarı kullanarak burjuvazinin direnişini kırmalı ve gelecekteki toplumun temellerini atmalıdır.[49] Demek ki üretim tarzları birbirini izler, siyasi devrim ve toplumsal

48 Bu konuda ilk örnek György Lukacs'a aittir ve belki yolu da o açmıştır. Daha sonra farklı biçimlerde tekrar tekrar aynı yanlış bu defa oldukça vahim sonuçlar üretmek üzere önümüze getirilecektir. "... *ortodoks marksizm, Marx'ın kendi araştırmalarının sonuçlarını hiç eleştirmeden kabullenmek demek sayılmaz ki; şu veya bu teze inanmak, 'kutsal' bir kitabı yorumlamak demek değildir ki... Tam tersine, ortodoksluk yalnız ve yalnız yöntem konusundadır.*" Bkz. György Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Belge Yayınları, 1998, çev. Yılmaz Öner, s. 54.

49 Karl Marx - Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Yazılama Yayınevi, 2016,

devrim arasında bir ayrım vardır ve sınıflı toplumlardan sınıfsız olana geçişte toplumun bir proletarya diktatörlüğü şeklinde örgütlenmesi gerekir. Marx'ın tarih görüşünden proletarya diktatörlüğü formülasyonuna giden yol gayet açık ve doğrusaldır.

Bu kavram ve önermeler derinleştirilebilir, zenginleştirilebilir, bunlardan hareketle başka sonuçlara varılabilir. Ancak bunlar reddedilemez, yok sayılamaz veya bu kavram ve önermelerin altı boşaltılamaz. Bu ve başka merkezi sonuçlar, Marx'ın tarif ettiği şekliyle marksizmin, ana iskeletini oluşturur. Sonuç ve önermeler olmaksızın marksizme dair bir yapı, iskelet veya öz tanımlanamaz.

Üstelik yöntem tek başına kimseyi marksist de yapmaz. Marx'dan sonra onun yöntemi tam olarak aynı şekilde kullanılmasa da pek çok çalışma için yaygın bir esin kaynağı olmuştur.

Marx, ulaştığı sonuçlar vesilesiyle tarihin kavranabilir ve anlaşılabilir olduğunu gösterip kendi düşüncesine bir özgünlük ve kesinlik kazandırır. Bu sonuçlar olmaksızın marksizmin özgünlük ve kesinliği de kaybolur.

Marx'ın kendisinin ortaya koyduğu bazı formülasyonların üzerinden atlanması ya da gözden kaçırılması da marksizm ile Marx'ı ayırmanın bir başka yoludur. Oysa Marx'la marksizmin arasına hiçbir koşulda bir mesafe koyulamaz, bu ikisi birbirinden ayrılamaz. Marksizm, Marx'ın görüş ve öğretilerinin sistematik bir ifadesi olarak yöntem ve ulaştığı sonuçlarla bir bütündür.

Marx'ın öncülüğünde, Engels'in büyük katkısıyla kurulan bu kuramsal sistem devrimci bir tarihsel gelişme teorisine yaslanır ve bu, devrimciliğinden hareketle siyasi bir çağrı ve manifestoyu içerir.

Marksizmin ne olduğunu anlamak için de bugün hâlâ en doğru yol, bir temel olarak Marx'ın marksizmine bakmaktır. Marx ve Engels'in kurduğu bu temel, yapıyı belirlediği için teorik gelişimin doğrultusunu da belirler.

---

yayıma hazırlayan: G. Doğan Görsev, s. 29. *"Asıl anlamıyla siyasal otorite, bir sınıfın, diğer bir sınıfa tahakküm için örgütlenmiş otoritesidir. Proletarya, burjuvaziye karşı mücadelesinde zorunlu olarak sınıf düzeyinde birleşip, bir devrimle kendini egemen sınıf durumuna getirirse ve egemen sınıf olarak, otoritesiyle, köhne üretim ilişkilerini ortadan kaldırırsa, böylece, o üretim ilişkilerinin yanı sıra, sınıf karşıtlığının varolma koşullarını da, bütünüyle sınıfları da -ve böylelikle- sınıf olarak kendi egemenliğini de ortadan kaldırmış olur."*

Marksizm diye bir şey vardır. Hem de onu yok etmek ya da görmezden gelmek için harcanan her türlü çabaya rağmen...

Marksizm günümüz için aşılmamış bir tarihsel ufuktur.[50] Marx'ın düşüncesinin ortaya çıktığı dönem olan kapitalizm aşılmadığı sürece de hiç kimse bu ufkun ötesine geçemez. Bu ufuğu reddeden her sol siyaset nasıl iddialara sahip olursa olsun marksizm öncesi radikalizmin şu ya da bu çeşidini yeniden üretmek zorunda kalır. Kapitalizm aşılmadığı müddetçe Marx'ı aşma iddiası, Marx'ın sonrasına değil öncesine dönüştür.

Marksizm kapitalizm yıkılmadığı için hâlâ dipdiri ve canlıdır. Çünkü kapitalizmi aşmak için tek tutarlı ve bütünlüklü yolu sadece marksizm önerir.

Bu yol adlı adınca sosyalist devrimdir.

İçinde devrim olmayan bir marksizm, kapitalizmi aşma hedefini terk edeceği için aşılamayan bir tarihsel ufuk niteliğini koruyamaz. O zaman marksizm aşılır, aşılan bir marksizm de kaybeder. Bu nedenle marksizm diye bir şey vardır ama içinde devrim olmayan bir marksizm yoktur.

---

50 Bu tabir Jean Paul Sartre'a ait. Bkz. Terry Eagleton, *Walter Benjamin ya da Devrimci Bir Eleştiriye Doğru* içinde, Agora Kitaplığı, 2013, çev. Ferit Burak Aydar, s. 153. "*Göz ardı edilmesi mümkün, ama henüz aşılmamış olan şu tarihsel ufuk...*"

BÖLÜM 2

Tarihin Çözülmüş Bilmecesi

Marksizm düşünce tarihine bakarken de marksisttir. İnsanlığın düşünsel gelişimini maddi gelişiminden ayrı tutmadığı ve bu ikisinin arasındaki ilişkiyi hiç koparmadığı için, bu inceleme bir bütün olarak tarihi kavramak açısından son derece işlevlidir. Teorinin tarihi asla salt bir kuramsal tarih değildir.

Marksizm kendisinin düşünce tarihi içindeki yerini belirginleştirirken gelişkin bir form olarak yine kendisinden yola çıkar. Marksizm elbette bir anda gökten zembille inmemiştir. İnsanlığın hem düşünsel hem maddi gelişiminin bir sonucudur. Bu gelişimin hangi uğraklardan geçerek marksizmin doğuşuna vesile olduğunu anlamak, marksizmin bu mirastan nasıl ve hangi biçimlerde koptuğunu kavramak açısından işlevlidir.

Marx, insanlığın düşünsel mirasını veri alır, ancak bu mirastan bütünsel bir kopuşu temsil eder. Marksizm ayağını bu birikime basarak sıçrar ve bu insanlığın tarihsel kazanımlarını reddetmeden bütün bu kazanımları aşacak başka bir yol gösterir. Bu kazanımların savunulması yalnızca daha gelişkin olanı kurma iradesiyle anlam kazanır. Tersi bir yaklaşım, ya verili durumun kabul edilmesine, ya da verili durumun geriliğinin sosyalizm dışında bir hedefi meşrulaştırmasına yol açar.

Marksizm kapitalizm koşullarına doğmuş bir düşünsel sistemdir ve doğal olarak, insanlığın düşünsel birikimiyle kapitalizmin damgasını vurduğu koşullarda ilişkiye geçer. Üstelik marksizmin doğduğu yıllar, tüm dünyanın büyük bir dönüşümü yaşamaya

başladığı yıllardır. Esas olarak kapitalizmin yaşattığı bu devrimci dönüşümler, tüm dünyaya yayılmış ve insanlığın önünde modern bir çağ açılmıştır.

Genel olarak modernleşme kavramıyla adlandırılabilecek bu süreçte yaşanan köklü dönüşümlerin hayatımıza soktuğu çok sayıda yeni fikir, burjuvaziye ait karmaşık ve çelişkili bir bütün oluşturur.

Bu bütünün sınıfsal olarak burjuvaziye ait olduğuna dair bir şüpheye yer yoktur. Marksizmin burjuva düşüncesinin çeşitli biçimleriyle ilişkisi, devrim ve sosyalizm hedefleri akıldan çıkarılmadığı sürece karışık değildir. Bu ilişkide karmaşayı yaratan, istisnasız her zaman, reformculuğun çeşitli türevleridir.

Devrimci bir pozisyon terk edildiğinde, özellikle modernleşme esnasında insanlığı ileriye doğru iten ama bu bütünün parçası olduğu tartışmasız fikirlerle kurulan ilişki karmaşıklaşır. Çünkü reformcu bir anlayışla, bu fikir veya kavramların marksizmle birlikte nasıl bir dönüşüme uğradıkları, başka bir sınıfsal zeminde hangi amaçlarla yeniden üretildikleri ve böylece kazandıkları yeni devrimci içerik kavranamaz.

Cumhuriyet, eşitlik, özgürlük, yurttaşlık... Liste uzatılabilir, örnekler çoğaltılabilir. Marksizm istisnasız bir şekilde, aydınlanmayla modern anlamlarına kavuşan bu kavram veya fikirlerin hepsiyle hesaplaşmış, bunların hepsi devrimci bir içerikle marksizm tarafından yeniden üretilmiştir.

Marksizm, aydınlanmayı değil, aydınlanmanın içinde sosyalizme hazırlanan zemini sahiplenir. Bu siyasi ve ideolojik hat yalnızca sosyalist devrim hedefiyle birlikte anlam kazanır.

Aydınlanmanın çizdiği hat marksizm için gerisine düşülmeyecek ve dolayısıyla belli koşullarda yeterli bir tarihsel noktayı değil, üzerine basılarak sosyalizme sıçranacak koşulları işaret eder. Bir savunma çizgisi olamaz ve siyasi bir çıkış noktasıdır. Dahası bu hat hiçbir koşulda asla yeterli görülemez.

Örneğin burjuva devrimlerinin kazanımları, dünyanın neresinde olursa olsun, marksizm için ehven-i şer, ya da kötünün iyisi gibi tarif edilemez. Marksizm, kapitalizmin tüm dünyada egemenliğini sürdürdüğü koşullarda, insanlığın sosyalizmden, geçici bir süre olsa dahi vazgeçip o noktada durmasına razı olmaz. Marksizm için her zaman tek hedef, sosyalizm yoluyla komünizme doğru ilerlemektir.

Marksizmin burjuva düşüncesinden ve modernleşmeden kopuşunu, bu hesaplaşmayı ve bu hesaplaşmadan üretilen ideolojik ve siyasi pozisyonu anlamak, marksizmin hem insanlığın düşünsel mirası içindeki yerini, hem de kendi özgünlüklerini kavramak için şarttır.

Marksizmin Düşünsel Kaynaklarıyla Hesaplaşmak

Marksizmin üç temel düşünsel kaynağı olduğu hep söylenir. Bu formüle göre teori üç farklı coğrafyadan ve üç değişik alandan faydalanmıştır. Almanya'dan felsefe, Fransa'dan sosyalizm ve Britanya'dan siyasi iktisat... Bu üç farklı düşünsel mirasın ortak noktası ise elbette aydınlanmadır.

Aydınlanma farklı coğrafyalarda, o ülkelerin koşulları gereği birbirinden değişik konulara odaklanmıştır. Britanya'nın ekonomik gelişkinliği iktisattaki derinleşmeyi açıklarken, Almanya'nın iktisadi gelişmede arkadan gelmesi ve bununla bağlantılı gerici siyasi yapısı, Almanya'da siyasi problemlerin dahi felsefe yoluyla çözülmesine ve felsefi alandaki uzmanlaşmaya neden olur. Fransa'nın görkemli 1789 devrimi yeni bir toplum tahayyülünün, ütopik de olsa sosyalizm fikrinin gelişmesi için vesiledir.

Ancak bunların hiçbiri Marx'ta şu ya da bu öğeleri ödünç alınarak bir araya getirilmiş veya basitçe dönüştürülmüş şekilleriyle var olmazlar. Marksizm bu düşünsel akımların doğal takipçisi olmadığı gibi, Marx'ın düşüncesine bunların basitçe birbirine eklenmesiyle de ulaşılamaz.

Marx'ın emek değer teorisi, Ricardo'nun kuramlarının geliştirilmiş hali değildir.[51] Yine, Marx, Fransız ütopik sosyalizminin bilimsel bir versiyonunu ortaya atmamıştır. Marx'ın yöntemi Klasik Alman Felsefesinin zirvesinde duran idealist Hegel'in diyalektiğinin materyalist bir yaklaşımla yeniden yorumlanması olarak

51 Britanyalı bir siyasal iktisatçı olan David Ricardo'nun yaptığı değer analizi Marx'a göre burjuva iktisadının en iyisi olmasına rağmen yetersiz ve yanlıştır. Marx, Ricardo'yu "Kapital" boyunca sık sık anar ve eleştirir. Bir örnek için bkz. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Yordam Kitap, 2012, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, s. 89. Bölümlere yayılmış çok daha ayrıntılı bir eleştiri için ise bkz. Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, İkinci Kitap, Sol Yayınları, 1999, çev. Yurdakul Fincancı.

görülemez. Marksizm tüm bunlara borçludur; ama bu mirasın, üstelik tamamı da değil yalnızca bazı öğeleri, marksizmin kurduğu yeni ve benzersiz bir sistematik yapı içinde baştan aşağı tekrar üretilir. Yeniden üreten de marksizmin devrimci bütünlüğü ve yapısıdır. Emeğin merkezde durduğu değer teorisi de, sosyalizm fikri de, diyalektik yöntem de bu bütünlük ve yapı nedeniyle bambaşka bir şeye dönüşürler.

Bu yeni bütünlük artık marksizmdir ve burada artık Britanyalı iktisatçılar, Fransız ütopikleri ya da Alman filozoflar yoktur ama Marx vardır. Marx ve Engels'in ölümünden sonra marksizme dair bu öğelerin ağırlıklarının yeniden tanımlanmasıyla ortaya atılan her yorum Marx'ın işte bu varlığına yönelik bir harekettir. Marksizme Ricardo veya Hegel merkezli yaklaşımlar veya marksizmden proletarya diktatörlüğüne dayalı sosyalizm anlayışını tasfiye etmeye çalışan adımlar marksizmi Marx'tan uzaklaştırır.

Marksizmin bu düşünsel geleneklerin hepsinin toparlanabileceği bir üst başlık olarak aydınlanmayla bütünsel ilişkisi de tek yönlü bir şekilde kavranamaz.

Aydınlanma hep sanıldığı gibi basit ve tutarlı bir öğreti değildir. Zamansal olarak neredeyse üç yüzyıla yayılan aydınlanma, karmaşık, iç çatışmaları olan ve birbirini çürüten farklı akımlara sahip bir toplamdır. Farklı gelenek, coğrafya ve düşünürlerin toplamının böylesi bir yapı oluşturması doğal karşılanabilir. Ancak durum bundan ibaret görülemez, temeldeki başka bir sorunun üstünden atlanamaz.

Aydınlanma insanlığa modernliğin kapılarını açan bir düşünce olarak çelişkilidir ve bu çelişki bütünü oluşturan pek çok akımda gözlenebilir. Modernliğin temel sorunu, insan aklının dünyayı anlamlandırmasıyla bağlantılı olarak, bu aklın bizi daha iyiye götürüp götüremeyeceğiyle ilgilidir. İnsanlığın önünde yeni bir çağ açılırken çoğunlukla olumlu bir içerik alan yanıtın, aslında dayanaksız bir çözüm sunduğunun fark edilmesi, günümüze kadar süren modernlik tartışmasının zeminini hazırlar.

Aydınlanmanın sorusunun meşruiyetinden bir an bile şüphe duyulmamalıdır. Sorunun kurgusu ve verilen yanıt ise başka bir meseledir.

Aydınlanma iyiyi, doğruyu, güzeli ararken değil, bunları bulduğunu, üstelik kalıcı olarak bulduğunu sandığı anda hata yapmıştır. İnsanlığın ilerleyişi için çaba harcamak elbette mahkûm edilemez. Aydınlanma geçtiğimiz yüzyılda sorduğu sorulardan ve bu arayışından dolayı haksız bir şekilde suçlanmıştır.

Bu suçlamanın marksizmi etkilememesi düşünülemez. Marksizm aydınlanmanın arayışına sahip çıkarken, bu arayışa verdiği yanıtlarla aydınlanmadan köklü bir şekilde ayrılır. Ancak insanlığın ilerleyebileceğine duyulan inanç yargılanmaya başlandığı anda, artık marksizm de sanık sandalyesindedir. Bu nedenle marksizm insanlığın iyiyi, doğruyu ve güzeli arayışının, ilerleme çabasının ve bunların tarihsel kazanımlarının meşruiyetini savunmaktan asla vazgeçemez.

Aydınlanmanın ve onun üzerinde yükselecek modernleşmenin ise problemi başka bir yerdedir. Aydınlanmanın kendi sorularına verdiği yanıtlar her daim geçerli olabilecek yanıtlar değildir ve üstelik bunun anlaşılması uzun sürmemiştir.

İnsanlık 19. yüzyılın ikinci yarısında gericiliğin açık işaretlerini görür ve yeni bir toplumsal düzen olarak kapitalizm hakimiyetini tesis ettikten sonra, egemen sınıf, iktidarının derdine düşer. Bundan sonra burjuvazi için esas olan işçi sınıfıyla kurduğu sömürü ilişkisinin sürmesidir artık. Dahası takip eden yüzyılda kapitalizm yeni bir aşamaya evrilerek gericilik dönemini kalıcılaştırmış ve tekellerin hakimiyetiyle kendisini gösteren emperyalizmin neden olduğu savaşlarla, modernleşme gerçek anlamda duvara çarpmıştır.

Aydınlanmanın tarif ettiği ilerleme, kaynağını temel olarak bilimsel bilginin genişlemesinden alır. Bu nedenle aydınlanma için esas düşman da örgütlü dinden ibarettir ve ilerleme için aklın batıllığa, bilimin inanca karşı zaferi yeterlidir. Ama bu tür bir bilimsel genişlemenin insanlığı az ya da çok sürekli bir şekilde ileri taşımayacağı kısa sürede görülmüştür.

Üstelik, dönemin filozofları çoğunlukla, tarihin, müdahale edilmediği sürece, şeylerin yöneleceği doğal bir olaylar süreci olduğunu ileri sürerler. Örneğin, iktisadi yapı, dışarıdan bir müdahale yoksa, toplumsal sınıfları uygun biçimde ödüllendiren ve kendi kendisini düzenleyen bir sistemdir. O devirde yaygın biçimde kabul gören bu görünmez el yaklaşımı bugünkü serbest piyasanın

düşünsel temelidir. Hayatta olup biten ne varsa olayların doğal akışının bir sonucu olarak görüldükçe, doğallık normatif bir çağrışım kazanır ve insanlar için değiştirilemez bir kurala dönüşür.

Aydınlanma, dinin ve tanrıların iktidarını onlar adına ellerinde tutan yöneticilere karşı bir isyanı içerse ve bu anlamda kendi kaderini eline alan insanı toplumun merkezine koysa dahi, bu insanın eylem ve bilincini sınırlayan bir yaklaşıma sahiptir.

Modernlik bir yandan tanrısal bir kadere isyandır, ama diğer yandan yeni oluşan toplumsal düzene teslimiyet... Tanrı toplumsal hayattan çıkar ama boşluk piyasanın görünmez eliyle doldurulur. Dahası, tanrının olmadığı bir tarihsel yaklaşımda bu defa ezeli ve ebedi bir kapitalizm kavramı karşımıza çıkar. Kapitalizm bu tarihin içinde değişmez ve doğal varlığıyla neredeyse seküler bir tanrı mertebesine yükselir.

Modern çağa damgasını vuran bu tanrısal kapitalizm anlayışı, kendi dinsel kavrayışını yaratmakta gecikmez. Çünkü insan eylem ve bilincini sınırlayan, toplumsal düzene değiştirilemez bir ilahiyat katan her tür yaklaşım özünde dinseldir. Aydınlanma tanrıyı tasfiye edip büyük bir ileri adım atarken insanlığa başka bir tanrısal fikir vermiş ve kapitalizme tanrısal bir rol atfetmiştir. Bu nedenle burjuvazi, aydınlanma sonrasında bu kazanımı tarihe gömüp komünizme ve işçi sınıfına karşı mücadelesinde dinsellikten faydalanmakta hiç zorlanmamıştır. Laikliğin katledilmesi için düşünsel zemin hazırdır. Dinsellik hakim sınıfların arzusu doğrultusunda sömürülen sınıflara karşı kullanılmak için her daim oradadır. Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler diyen piyasa ile dinsel gericilik arasındaki ilişki daha modernleşmenin başlangıcında burjuvazi tarafından kurulmuştur.

Ancak tarihin ilerleyebileceğine dair inanç da aydınlanmaya aittir. Aydınlanmanın Britanyalı kanadı tarihi nitelik bakımından farklı ekonomik örgütlenme çeşitlerinin birbirini takip ettiği ilerlemeci bir gelişme olarak görür.[52] Bu tarz bir sınıflandırma

[52] Britanyalı aydınlanma düşüncesinin en bilinen ismi Adam Smith'tir. "Kapital"de elbette o da Marx'ın hışmından kurtulamaz. Marx, Smith'i de *Kapital*'in dördüncü cildi olarak tasarlanan, *Artı-Değer Teorileri*'nde ayrıntılı bir şekilde ele alır.

toplumların incelenmesi sırasında iktisadi ilişkilere öncelik veren bir yaklaşımdır aynı zamanda.

Tarihsel ilerlemeye dair iyimserlik aydınlanmanın karakteristik özelliklerinden birisidir. Bir filozofa, intihar ettiği hücresinde, insanlığın ilerlemesinin onu durdurmaya çalışacak her türden güçten bağımsız olduğunu yazdıracak kadar etkileyici bir iyimserliktir bu.[53]

Aydınlanmanın tüm düşünürleri bu kadar iyimser değildir elbette. Örneğin yoksullarla zenginler arasında bir orta yol tanımlama çabasının ötesine geçemese de, cumhuriyetçi Rousseau, bu ilerlemenin kendiliğinden toplum içindeki eşitsizlikleri çözebileceği saptamasına şüpheyle yaklaşır. Rousseau eşitsizliği toplumsal bir sorun olarak görmeyi başarırken, Britanyalı iktisatçı Malthus ise eşitsizliğin ve diğer benzer sorunların gayet doğal olduğundan hareketle ilerlemenin kendince fiziksel sınırlarına işaret eder.[54]

Ancak ister Britanyalılar gibi açıktan iktisadi ilişkilere öncelik versin, isterse bunu onlar kadar doğrudan yapmasın, ister ilerlemeye sonsuz bir inanç beslesin, isterse çeşitli nedenlerle ilerlemenin sorunlarına ya da sınırlarına işaret etsin, aydınlanma düşüncesi kapitalizmin gelişiminin dinamikleri göz önünde bulundurulmaksızın anlaşılamaz.

Aydınlanmanın tanımladığı eşit ve özgür bireyler, emeğin ve sermayenin buluştuğu, metaların el değiştirdiği piyasanın gelişmesi için şarttır. Örneğin Rousseau'nun önerdiği toplumsal sözleşme aslında bu piyasadaki tarafların, eşit ve özgür bireylerin

53 Fransız düşünür Condorcet tarihsel ilerlemeyi değişmez bir yasa olarak gördüğü bu denemeyi Jakobenler tarafından tutulduğu hapishanede yazar. Bkz. Alex Callinicos, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, 2013, çev. Yasemin Tezgiden, s. 54. Üstelik Condorcet kaldığı hapishanede kendisini zehirleyecektir. Ama onun bakış açısından ilerleme bu tür tekil olaylardan bağımsızdır ve her durumda sürecektir.

54 Malthus da kapitalizmin yasalarını doğallaştırıyordu. Bkz. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Yordam Kitap, 2012, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, s. 504. *"Bu 'fazla nüfusu', yalnızca kapitalist üretimin tarihsel yasaları ile açıklamak yerine, doğanın ezeli ve ebedi yasaları ile açıklamak, elbette, çok daha rahat bir işti ve Malthus'un gerçek bir papaza yaraşır biçimde kul olup taptığı egemen sınıfların çıkarlarına çok daha uygun düşerdi."* Marx da Papaz Malthus'un yeni tanrısına dikkat çeker. Dahası, Marx'a göre Malthus tüm teorilerini başkalarından aşırmıştır. Bkz. a.g.e. s. 596.

haklarını düzenleyen bir anlaşmadır. Bu sözleşme, insanların piyasaya hangi tarihselliğin ürünü olarak katıldıklarını, mesela hangi sınıfa mensup olduklarını ve bu sınıfların nasıl ortaya çıktığını önemsemez. Yaşamak için emek gücünü satmaktan başka çaresi olmayan insanın bu tarihsel zorunluluğu görmezden gelinirse, insanlar o piyasada emeklerini satıp satmamakta özgürdürler. Emek gücünün hem alıcısı hem de satıcısı yalnızca kendi serbest iradelerinin etkisi altındadır. Aralarındaki sözleşme ortak iradelerinin yasal ifadesidir. Yine piyasayı bir kez varsaydığınızda ve o piyasa işlemeye başladığında o kurallar karşısında herkes eşittir ve birbirleriyle girdikleri ilişkide de eşdeğeri eşdeğerle değiştirirler.[55]

Oysa asıl eşitsizliği yaratan, kuralların karşısında insanların konumları değil bizzat piyasanın kendisidir. Devasa bütçe ve olanaklara sahip profesyonel bir futbol takımıyla amatör bir mahalle takımını karşı karşıya getiren bir maçta, futbolun kurallarının herkes için eşit olması gibidir bu. Asıl eşitsizliği görmek için iki takımı oluşturan ve karşı karşıya getiren koşullara bakmak, doğal gibi görünen durumda aslında doğal olmayanı bulmak gerekir.

Aydınlanma, serbest piyasanın yaratılması için ihtiyaç duyduğu eşitlik ve özgürlük idealleri arasında zorunlu bir çelişkiyi de yaratır. Çünkü özel mülkiyete dayalı bir piyasa düzeninde tanımlanan eşitlik ve özgürlük idealleri tam olarak uygulanmaya çalışıldığında, biri diğerini sınırlamak zorundadır. İktisadi düzlemde servet edinme özgürlüğüyle tarif edilen özgürlük, hem ekonomik hem de siyasi eşitsizlikler doğurur. Bu sorunu çözmek için hem

55 Marx'ın özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve "burjuva budalalığının dehası" diye tarif ettiği İngiliz hukuk yazarı ve faydacılığın kurucusu Bentham hakkındaki meşhur pasajı için bkz. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 177. *"Sınırları içinde emek gücü alım satımının gerçekleştiği dolaşım veya meta mübadelesi alanı, gerçekten de, insanın doğuştan sahip bulunduğu hakların tam bir cennetiydi. Burada tek sözü geçen, Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham'dır. Özgürlük! Çünkü, bir metanın, örneğin emek gücünün, alıcıları da satıcıları da yalnızca kendi özgür iradelerine bağlıdır. Aralarındaki sözleşmeyi özgür ve hukukça eşit kişiler olarak yaparlar. Sözleşme, içinde iradelerine ortak bir hukuki ifade verdikleri bir sonuçtur. Eşitlik! Çünkü, birbirleriyle yalnızca meta sahipleri olarak ilişki kurarlar ve aralarında eş değerde olan şeyleri değiştirirler. Mülkiyet! Çünkü, her biri yalnızca kendisinin olan şey üzerinde tasarrufta bulunur. Bentham! Çünkü, her ikisi de yalnızca kendi gemisini kurtarmaya çalışır."*

eşitliği, hem de özgürlüğü, özel mülkiyet ve piyasanın sınırlayıcı tahakkümünden kurtarmak gerekir. Marx'ın yaptığı da tam olarak budur.

Dönemin filozoflarının çoğunun toplumu köklü bir şekilde değiştirecek devrim düşüncesine mesafeli olmalarının temelinde de bu doğal gelişim sürecinin dışına çıkmaktan duydukları korku vardır.

Aydınlanmaya atfedilebilecek tarih anlayışı ve bu anlayışın temelini oluşturan tarihsel ilerleme, kapitalizme bir doğallık atfettiği için devrimciliği dışlar. Kapitalizmin bu ilerlemede doğal bir son gibi algılanması nedeniyle, örneğin bu ilerleme esnasında insanlığın daha eşit ve özgür bir toplumda yaşamak doğrultusunda attığı adımlar da kapitalizmle bir nihayete erişir. Modern topluma ve bireye dair tüm tartışmalar, kapitalizmi veri alarak, kapitalizm hiç değişmezmiş ve değişmeyecekmiş gibi yapılır.

Üstelik, bu tarih anlayışı kapitalizmi doğallaştırırken, tarihsel gelişmeyi de bu biçimin geçmiş aşamaları olarak görme eğilimindedir. Kapitalizmin devrimci eleştirisi olmaksızın, kapitalizm öncesi üretim tarzlarını ve insanlığı kapitalizme getiren ilerlemeyi anlamak mümkün değildir.[56]

Marksizm, kapitalizmi devrimci bir şekilde analiz edebildiği için aydınlanmadan farklı bir tarihsel ilerleme anlayışını oluşturabilir ve bu ilerleme anlayışı devrim hedefinden koparılamaz.

Aydınlanma düşüncesinin çelişkilerini sistemli bir şekilde ele alan düşünür ise Hegel'dir. Modernleşmenin çelişkileri onun için bir kaza ya da anormallik değildir, tersine modernliğe hareketini veren ve değiştiren bu çelişkilerdir.

Hegel için tarih felsefesi tarihin düşünsel yoldan incelenmesidir.[57]

---

56 Karl Marx, *Grundrisse*, Birinci Kitap, Sol Yayınları, 2013, çev. Arif Gelen, s. 41. "*Tarihsel gelişme denen şey, son tahlilde, en son biçimin geçmiş biçimleri, kendi özgelişme derecesine vardıran aşamalar olarak değerlendirmesine dayanır ve bu son biçim, çok ender olarak ve ancak belirli koşullarda kendi özeleştirisini yapabildiğine göre, eski biçimleri her zaman tek yanlı bir açıdan değerlendirir ... Aynı biçimde burjuva ekonomik politik, ancak burjuva toplumun özeleştirisine başladığı gün, feodal, antik, doğusal toplumları anlayabilmiştir.*"

57 G. W. F. Hegel, *Dünya Tarihi Felsefesi, Tarih Felsefesi Seçme Metinler* içinde,

Düşünce tarihte varolan her şeyin temelinde olduğu için düşüncenin tarihini kavramak tarihi anlamak için yeterlidir. O, tarihi birleşik ve yasayla yönetilen bir süreç olarak görür ve her bir dönem, hem eşsiz, hem de insanlığın gelişiminde zorunludur. Böylece felsefe tarihsel olanla tanışır ve her bir dönemin ayırt edici yanının ne olduğu sorusu gündeme gelir. Hegel bu soruyu da yine felsefi olanla, düşünceyle yanıtlar. Ama her çağın felsefi problemleri ve yanıtları birbirinden farklı olduğu için, örneğin modern çağa ait soruları, klasik çağda bulunmuş cevaplarla yanıtlamak mümkün değildir. Hegel için tarih, düşüncenin bir formdan diğerine evrilmesinin hikayesidir ve bu evrimin nasıl gerçekleştiğini anlamak için bir ölçüt gerekir. İşte tam bu noktada Hegel, aydınlanma geleneğiyle uyumlu bir biçimde özgürlüğü devreye sokar.

Hegel için dünya tarihi özgürlük bilincinin ilerlemesi ve gelişmesidir.[58] Ancak aslında tarih, tarihi felsefi olarak anlamaya çalışan filozof için böyledir. Çünkü aslında evreni tanrı yönetir ve onun planının uygulandığı yer dünya tarihidir. Felsefe işte bu planı kavramaya çalışır ve bunun için de aklı kullanır.[59]

Onun düşüncesinde ütopyaya, örneğin devletlerin ve sınırların ortadan kalktığı bir dünyaya yer yoktur ve tarihi bu tür bir gelecekten veya gelecek hedefinden hareketle yorumlamaz. Modernleşme

---

Doğu Batı Yayınları, 2012, çev. Doğan Özlem, s. 163. *"Tarih felsefesi, hiç kuşkusuz, tarihin düşünsel yoldan incelenmesinden başka bir şey değildir ve bizler düşünmeyi hiçbir zaman bir kenara bırakamayız; çünkü insan düşünendir; o bu yönüyle hayvandan ayrılır. ... düşünme, tarihte verilmiş ve varolan her şeyin temelindedir; o kendi kökenine sahiptir ve buradan türer ama felsefe, tarihte verilmiş ve varolan şeyin ne olduğuna bakmaksızın, yine kendisinden yola çıkarak, spekülasyon yoluyla, kendi ürünü olan düşünceleri betimler."*

58 G. W. F. Hegel, *Dünya Tarihi Felsefesi, Tarih Felsefesi Seçme Metinler* içinde, s. 166. *"dünya tarihi, özgürlüğün bilinçteki ilerlemesidir ki, biz bu ilerleyişi, kendi zorunluluğu içinde tanırız..."* Hegel için insanı insan yapan özgürlüktür. Bkz. G. W. F. Hegel, *Tarihte Akıl: Tarih Felsefesine Bir Giriş*, Tarih Felsefesi Seçme Metinler içinde, çev. Güçlü Ateşoğlu, s. 184 *"Maddenin özü yerçekimidir, tinin özü –onun tözü– ise özgürlüktür."*

59 G. W. F. Hegel, *Dünya Tarihi Felsefesi, Tarih Felsefesi Seçme Metinler* içinde, s. 168. *"Evreni Tanrı yönetir; onun yönetiminin maddesi (içeriği), onun plânının uygulandığı yer dünya tarihidir. Felsefe işte bu plânı kavramak ister... O tanrısal idenin gerçekliğini tanımak peşindedir... çünkü Tanrı'nın yaptığını ancak akıl kavrayabilir."*

ve onun üretmekte olduğu ulus-devletler bu ilerlemenin doruk noktasıdır. Tarih planlı bir şekilde örtük bir hedefe doğru yol alır ve diyalektik sürecin kendisi, bu hedefe ulaşılmasından başka bir şey değildir. Varolan her şey yok olmayı hak eder ama yerinin daha akılcı olan tarafından doldurulması şartıyla...[60] Bu ilerleme kaçınılmaz olarak her adımda daha akılcı olmak zorundadır. Tarih mükemmele doğru bir ilerleyiştir.

Hegel'in tarih felsefesi hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde teleolojiktir, bir diğer deyişle tarihte olan biten ne varsa baştan itibaren bir amaca yönelmiştir. Tarihin böyle bir aklı ve amacı olduğunda, herkes aslında ne yaparsa yapsın, sürecin içinde örtük biçimde varolan bir amaca hizmet eder.

Böylesi bir tarih anlayışıyla marksizmin tarih görüşü arasında ortaklık veya süreklilikten daha çok, kopuş ve ayrılıklardan söz etmek gerekir. Marx'ın Hegel'in tarih anlayışına herhangi bir şekilde bağlı kaldığı iddiası tümüyle yanlıştır.[61]

Hegel'in, tarihi çelişkilerin harekete geçirdiği diyalektik bir süreç olarak görmesiyle, Marx'ın yaklaşımı arasında, diyalektikten hareketle bir ortaklık kurulması problemlidir. Çünkü Hegel'in diyalektiğinde sonuç daha başlangıçtan bellidir. Diyalektik bugünü meşrulaştıran, her durumda kendi kendisini haklı çıkaran bir şekilde tarihin aklı ve amacı doğrultusunda işler.

Oysa, tarihin kendisi hiçbir şey yapmaz. Tarihin böylesi bir tanrısal aklı yoktur. İnsanı kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanan tarih değildir. Tam tersine tarih, insanın kendi etkinliğinden başka bir şey olamaz.[62]

---

60 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, 1992, çev. Sevim Belli, s. 12. *"Her gerçek olanın ussallığı savı Hegelci düşünme yönteminin tüm kuralları ile uyum içinde şu başka sava dönüşür: Varolan her şey, yok olmayı hak eder."*

61 Bu çokça tekrarlanmış bir iddiadır. Aynı nedenle çok sayıda versiyonu da vardır. Sıkça rastlanan bir versiyonu için bkz. Alex Callinicos, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, s. 97. *"Marx, Hegel'in mutlak idealizmini reddetti, ama özel toplumsal oluşumların içinde olan çelişkilerin harekete geçirdiği diyalektik bir süreç olarak Hegel'in tarih anlayışına bağlı kaldı."*

62 Marx ve Engels, çok erken bir dönemde, daha ilk eserlerinde, aslında tam da Hegel'in tarih görüşünü eleştirerek, ondan koparak işe başlarlar. Bkz. Karl Marx - Friedrich Engels, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, Birinci Baskı, çev. Kenan Somer, s. 145. *"Tarih hiçbir şeyi yapmaz, 'engin*

Tarih insan etkinliğinin bir ürün olarak tanımlandığı için komünizm tarihin değil, insanlığın bir amacıdır. Komünizm bu anlamda tarihin çözülmüş bilmecesidir.[63]

Tarihsel İlerleme ve Tarihin Yönü

Marx, kuramı oluşturmaya, insanı sürecin merkezine koymakla başlar ve insan hem tarihin hem de diyalektiğin öznesi haline gelir. Ama bu yalnızca başlangıçtır. Marx'ın yaptığı yöntemsel olarak Hegel'in diyalektiğini materyalist zemine oturtmaktan ibaret görülemez ve bu yaklaşım marksizmin klasik felsefeden ve onun tarih anlayışından kopuşunu tarif etmeye yetmez.

Marx, toplumu şekillendirenin tinsel davranışlar değil, maddi koşullar olduğunu söyler. İnsanların sahip veya yoksun olduğu zenginlik, yaşamak için çalışmak ve üretmek zorunda olmaları ve bunun için dahil oldukları çalışma biçimleri toplumu belirler. Bu nedenle çağları birbirinden ayıran insanın kavrayışı ve düşünceleri değil maddi amaç ve araçlardır.

Tarihin ilerlemesi, bir bilincin, Hegel örneğindeki gibi özgürlük bilincinin ilerlemesiyle ilgili değildir. Bu, insanın çevresi üzerinde denetimini arttırdığı ölçüde ilerlemeyi hızlandırabilir ama ilerlemeyi tek başına tarif edemez. Hegel'in ilerletici mücadeleyi düşüncenin kendisiyle savaşı olarak tarif etmesine karşın, Marx, mücadeleyi insanlarla şeyler ve insanlarla insanlar arasındaki ilişkilerin bir bütünü olarak tarif eder. Marx için insanlarla şeylerin arasında uzlaşmazlıklar olabileceği gibi, insanlarla insanlar arasında uzlaşmazlıklar da olabilir.

---

zenginliğe sahip değildir', o, 'çatışmalara girişmez'! Tersine, bütün bunları yapan, bütün bunlara sahip bulunan ve bütün bu çatışmalara girişen, insandır, gerçek ve yaşayan insan; hiç kuşkunuz olmasın, insanı kendi ereklerini gerçekleştirmek için kullanan -sanki kendi başına bir kişiymiş gibi- tarih değildir; tarih kendi öz erekleri ardında koşan insanın etkinliğinden başka bir şey değildir."

63 Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Birikim Yayınları, 2013, çev. Murat Belge, s. 111. *"Komünizm, tarihin çözülmüş bilmecesidir ve kendisinin bu çözüm olduğunu bilir."* "1844 Elyazmaları"nda komünizm ve tarihle ilgili cümleleri, Marx'ın tarihi bir insan etkinliği olarak gördüğünü akılda tutarak okumak gerekir.

Sömürü, savaş, baskı, aşağılanma... Hegel, bu kötülüklerin insanın kendini bilmeme halinden doğduğunu düşünür ve böylece onları meşru görür. Marx'a göre asıl sorun insanın etrafındaki dünyaya köle olmasındadır. Marx'ın tarihi insanların doğaya ve koşullara egemen olmak için zamana ve eyleme duyduğu ihtiyaçtan doğar.

Marksizmin kurucularının kopuşu belirginleştirmek için giriştikleri yoğun Hegel polemiği ilk dönem eserlerinde yalnızca içerik açısından değil, dil ve kullanılan kavramlar açısından da belirleyicidir. Ancak bu eleştiride dahi, Hegel'in kendi kategorileri Hegel'e karşı kullanılsa bile, kurulan zemin yalnızca Hegel'den değil, tüm aydınlanma geleneğinden bambaşkadır. Örneğin, "1844 Elyazmaları"nda tarih bir yabancılaşma süreci olarak ifade edilse de, yabancılaşan, ne felsefenin soyut kategorilerinden düşünce veya tin, ne de insanın kendisidir. Yabancılaşan, Marx'ın insanların fiziksel ve toplumsal çevrelerini dönüştürmelerini sağlayan üretici etkinliği olarak gördüğü toplumsal emektir. Emeğin yabancılaşması özel mülkiyetin dolaysız nedenidir ve bu yabancılaşmaya son verecek olan düşünsel faaliyet değil, üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyeti kaldıracak eylem olarak işçilerin politik kurtuluşudur. Üstelik işçiler siyasi eylemleriyle özel mülkiyete son verirken yalnızca kendilerini değil tüm insanlığı kurtaracaktır.[64] Marx'ın ilk eserlerinde dahi işçi sınıfının siyasi iktidar mücadelesine biçilen rol açıktır.

Marksizmin tarihsel ilerleme için koyduğu ölçüt de bu kurtuluş hedefiyle ilişkilidir. Tarihsel ilerleme aslında insanlığın komünizme doğru yürüyüşünden başka bir şey değildir. Tarihin bilmecesi ancak bu yolla çözülür. Devrimci bir hedef yoksa tarihsel ilerleme tanımlanamaz.

Bu ilerleme elbette maddi koşulların iyileşmesini de zorunlu olarak kapsar ama bundan ibaret görülemez. Evet, insanların

---

64 Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, s. 87. *"... yabancılaşmış emek özel mülkiyetin dolaysız nedenidir. Onun için görünümlerden birinin yıkılması, ötekinin de yıkılması demektir. Yabancılaşmış emeğin özel mülkiyetle ilişkisinden çıkan bir başka sonuç da, toplumun özel mülkiyetten vb. kölelikten kurtulması, işçilerin kurtulması gibi politik bir biçimde anlatımını bulmaktadır; bunun böyle olması, yalnız onların kurtuluşunun önemli oluşundan değil, işçilerin kurtuluşunun evrensel insanlığın kurtuluşunu içermesinden ileri gelmektedir ... "*

tüm maddi ihtiyaçlarını sınırsızca karşılayabilecekleri bir toplumu oluşturmak için üretimi belirleyen tüm koşulların gelişmesi şarttır. Ancak üretici güçlerin gelişimi her durumda devam eden sorunsuz bir süreç değildir. Bu üretimin organizasyonu, üretici güçlerle toplumsal ilişkilerin bir arada ele alınmasını gerektiren bir toplumsal yapıya denk düşer. Marx bu yapıyı açıklamak için üretim tarzı kavramını devreye sokar.

Üretim her ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin, emekçiler ile üretim araçları her zaman bunun etmenleridir. Üretimin devam etmesi için bunların birleşmesi gerekir. Üretim tarzı, emekçiler ile üretim araçlarını bir araya getiren özgül biçimdir.[65] Bu özgül biçim aynı zamanda sömürünün biçimini de belirler. Örneğin, kapitalizm özgür emekçinin üretim aracından tamamen ayrılması ile diğer tarzlardan ayrılır. Üretim araçlarının mülkiyeti burjuvazinin elindedir. Bu nedenle sömürünün gerçekleşmesi için işçinin emek gücünü kapitaliste satması gerekir.

Toplum yapısının farklı ekonomik çağlarını üretim tarzı birbirinden ayırır ve tarih boyunca işte bu üretim tarzları birbirini takip eder. Buna dair Marx'ın verdiği şemanın kopardığı kıyamet iyi bilinir.[66] Marx'ın verdiği şemanın tarihsel bulgularla ampirik olarak yanlışlandığı, bu saf haların tüm ülkelerin deneyimlemediği bir model olduğu çok söylenmiştir. Buna karşılık olarak Marx'ın yanında durmalarına rağmen özellikle bu şemasının çöpe atılması gerektiğini söyleyenler de vardır.

Oysa bu şema veya dönemlendirmeyle Marx tüm toplumsal gelişme için evrensel bir model önermez. Marx'ın meşhur şeması

---

65 Karl Marx, *Kapital*, İkinci Cilt, Yordam Kitap, 2012, çev. Mehmet Selik, s. 45. "*Toplumsal üretim biçimi hangisi olursa olsun, üretim etmenleri her zaman işçiler ve üretim araçlarıdır. Ne var ki, birbirlerinden ayrılmaları durumunda, her iki etmen de yalnızca potansiyel üretim etmenleridir. Üretimin gerçekleşebilmesi için, bunların birleşmesi gerekir. Toplum yapısının farklı iktisadi çağlarını birbirlerinden ayıran, bu birleşmenin özel gerçekleşme biçimidir.*"

66 Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, 1979, çev. Sevim Belli, s. 26. "*Geniş çizgileriyle, Asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilirler.*"

tarihsel ilerlemenin devrimci bir soyutlamasıdır ve bu nedenle kesinlikle çöpe atılamaz.

Öncelikle Marx, bu şemayla insanlık tarihinin dönemlerinin birbirini takip eden üretim tarzlarıyla ayırt edilebileceğini söyler. Farklı coğrafyalarda farklı sıralamalar izlenebilse de, üretim tarzları birbirini takip ederek kapitalizme ulaşır. Kapitalizm insanlık için evrensel bir üretim tarzıdır ve herhalde kimse bu noktada Marx'ın yanıldığını iddia etmeyecektir.

Marx geçmişten bugüne doğru bildiğimiz anlamıyla kronolojik bir sıralama izlemez aslında. O, bugünü bildiği için, bugünden geriye gider ve burjuva toplumu anlamamıza olanak sağlayan kategoriler, geçmişteki eski toplum biçimlerinin yapıları ve üretim ilişkileri hakkında bir fikir edinmemize olanak sağlar. Bu kategoriler vesilesiyle dünya tarihinin basit bir özetine ulaşılmaz veya kapitalizm incelendiğinde tüm dünya tarihinin incelenmesi tamamlanmaz. Ama kapitalizmin öncelikli analizi, dünya tarihini anlamaya başlamak için en iyi yoldur. Üstelik burada Marx'ın niyeti yalnızca dünya tarihine dair bir anahtar çıkarmak değil, bu tarih içindeki üretim tarzlarının arasındaki farklılıkları vurgulamaktır.

Kapitalizmde varolan kategorilerin geriye doğru takip edilmesi tarihsel farkların silinmesi için gerekçe olamaz. Bütün tarih kapitalizmin tarihi değildir ve bütün toplum biçimlerinde burjuva toplum biçimini görmek kapitalizmin de geçici bir üretim tarzı olduğunun görülmesini engeller.[67] Marx'ın tarihsel dönemlendirmesi, insanlığın farklı yollardan geçse de kapitalizme ulaşacağını söylerken, kapitalizmin de tıpkı kendisinden önce gelen üretim tarzları gibi bir yaşam döngüsüne sahip olduğunun ve bir gün geçmişte kalacağının altını çizer.

Kapitalizm tarihsel ilerlemenin nihai noktası veya son durağı değildir. Marx'ın şeması, insanlığın kapitalizmi de geride bırakacağından hareketle bu ilerlemenin yönüne dair bir saptamadır.

Üstelik bu ilerleme birbirini takip eden üretim tarzlarıyla gerçekleştiği için, her bir üretim tarzı aslında bir öncekinin yerini alır.

---

67 Karl Marx, *Grundrisse*, s. 41. "*Böylece burjuva ekonomi, bize, antikçağ ekonomisinin vb. anahtarını vermektedir. Ama, bütün tarihsel farkları silen ve bütün toplum biçimlerinde burjuva toplumu gören iktisatçıların yaptığı gibi değil.*"

Bu, sınıflı toplumlar için her bir üretim tarzının kendisinden sonra gelecek tarzın nüvelerini içerdiği ve maddi öğelerini hazırladığı anlamına gelir. Sınıflı toplumlar değişim dinamiğini kendi içlerinde barındırırlar ve geçişler bu bağlamda rastgele gerçekleşmez.

Kapitalizmin son sınıflı toplum olması, bir diğer deyişle sınıflı toplumları sona erdirecek bir sınıflı toplum olması bu anlayışın vurucu yanıdır. Kapitalizmde emekçinin üretim araçlarından kopma süreci tamamlandığı için, doğrudan üretici ile üretim araçları arasındaki ilişki, dolayısıyla üretici ile bu üretim araçlarını elinde tutarak artığa el koyan sınıfın arasındaki ilişki, artık başka türlü kurulamaz. Bu noktada ya sömürü ortadan kaldırılacaktır, ya da kapitalist üretim ilişkileri devam edecektir. Marx'ın şemasında kapitalizmi takip eden bir başka sınıflı toplum yoktur.

Kapitalizm insanlığın evrensel tarihinin rota değiştirmesi için bir kavşak noktası, ilerlemenin büyük bir sıçrama yapacağı tarihsel zemindir. Marx'ın tarihsel dönemlendirmesi bu nedenle siyasetle sıkı sıkıya bağlıdır.

Kapitalizmden sosyalizme geçiş bu açıdan insanlık için zorunlu bir devrimci dönüşümdür. Bu dönüşüm gerçekleşmezse başka bir sınıflı toplum kurulmayacak, insanlık kapitalizme mahkum bir şekilde yaşayacaktır.

Üstelik Marx'ın dönemlendirmesi tarih boyunca tüm ülkelerin aynı zamanda, senkronik bir biçimde bu safhalardan geçtiği anlamına gelmez. Marx'ın zamanında yapılmış en basit gözlem dahi, kapitalizmin kendisinden önce gelen üretim tarzlarıyla birlikte varolabileceğini gösterir. Ya da geçmişte, feodalizm ortaya çıktığında dünyadaki tüm toplumlar bir anda feodal biçime geçmemiştir. Sırayı mutlak olarak takip edecekleri şeklinde bir şart olmadığı gibi, bu sırayı aynı zamanlamayla takip etmeleri de beklenemez.

Dahası, varolan üretim tarzının her anlamıyla saf olduğu veya kendisinden önce gelen biçimlerden kategoriler içermediği de söylenemez.[68] Kararlı bir üretim tarzında, bir başka deyişle devrimci bir dönüşümden geçmeyen bir toplumsal yapıda, tek bir hakim

68 Karl Marx, *Grundrisse*, s. 41, *"Hem üstelik, burjuva toplumun kendisi de, tarihsel gelişmenin çelişik bir biçimi olduğu gibi, bu toplumda, ancak solmuş, hatta kılık değiştirmiş biçimde bulabileceğimiz daha önceki toplum biçimlerine ait olan ilişkileri gözlemleyebiliriz."*

üretim ilişkisinden söz edilebilir. Diğer üretim ilişkileri, bu hakim tarza eklemlenirler. Kapitalizm, tarih boyunca hem köleci hem de feodal ilişkileri kendisine büyük bir başarıyla eklemlemeyi başarmıştır. Bugün dahi, dünya üzerinde bu olgu rahatlıkla gözlenebilir.

Marx'ın dönemlendirmesinin kendisi, kapitalizm öncesi üretim tarzlarının tüm bilgisini içermez. Marx'ın kapitalizm öncesine dair ilgisi ikincildir. Örneğin, bu biçimlerin birbirine nasıl dönüştüğü konusunda uzun uzadıya açıklamalar yapmamıştır. Zaten kapitalizmin doğuşunda dahi her ülke için geçerli standart bir modelden söz edilemez. Her bir ülkede bu dönüşüm farklı renklere bürünür ve yine her bir ülke dönüşümün farklı aşamalarını farklı sıralarla ve farklı tarih dönemlerinde geçirir.[69] Ancak kapitalizme dair kategorilerin geriye doğru takibi, örneğin ücretli ve özgür emekçinin ortaya çıkışının araştırılması bu biçimlerin analizi için yaşamsal öneme sahiptir. Aynı örnekten devam edilirse, ücretli emeğin varoluşu için doğrudan üreticinin üretim araçlarından, mesela köylünün toprağından koparılması şarttır ve üretim tarzlarının gelişimine, doğrudan üreticinin üretim araçlarından kopuşunun ve aynı süreçte bir sınıfın üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyetin oluşumunun tarihi olarak bakılabilir.

Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde üreticinin, üretim araçlarıyla henüz kopmamış bağı, bu biçimlerde sömürünün niteliğini ve dolayısıyla sınıfların oluşumunu belirler. Bu sınıfların arasındaki ilişkilerin kapitalizmdekinden değişik biçimde kuruluyor oluşu ne sömürüyü ortadan kaldırır, ne de bu sömürüyle bağlantılı olarak sınıflar mücadelesini.[70] Marx'ın analizini tarihsel olarak

---

69 Karl Marx, *Kapital*, Cilt 1, s. 689. "*Kır üreticisinin, köylünün topraktan yoksun bırakılması, bütün sürecin temelini oluşturur. Bu mülksüzleşmenin tarihi farklı ülkelerde farklı renklere bürünür, farklı aşamalarını farklı sıralamada ve farklı tarih dönemlerinde geçirir.*"

70 Kapitalizmle önceki üretim tarzları arasındaki farklılıklar, sınıflı toplum kavramını esnetmemize gerekçe olamaz. Örneğin, Giddens, bu toplumların sınıflı toplumlar değil sınıflara-bölünmüş toplumlar olduğunu söylediğinde, amacı sınıflar mücadelesinin tarihteki rolünü küçümsemek ve hatta kapitalizm öncesi için yok saymaktır. Bkz. Anthony Giddens, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Paradigma Yayınları, 2000, çev. Ümit Tatlıcan, s. 87. "*Kapitalizmden önceki toplumları sınıflara-bölünmüş toplumlar olarak adlandırabiliriz, ancak bu toplumlarda sınıfsal bölünmeler onların komünal karakterini tamamen zayıflatmaz. Sınıfsal ilişkiler, Antik dünyada*

geçmişe doğru uzatan anahtar kavram olarak üretim tarzı, aslında her toplum biçiminde sömürünün ve sınıflar arasındaki ilişkinin, dolayısıyla bunlarla bağlantılı olarak, siyasi ve kültürel yapının birbirinden farklı olduğunu söylemenin yapısal yoludur.

Marx, kölenin ya da serfin işçi olmadığını söylerken kavramsal bir titizliğin peşinde değil, siyasi sonuçları olan kuramsal bir problemi çözme amacındadır. Köle veya serf işçi olmadığı için efendisiyle girdiği ilişki de işçinin patronuyla girdiği ilişkiden farklıdır. Ama farklılıklar burada bitmez. İşçiyi sömürmekle serfi sömürmek birbiriyle eşitlenemeyeceği için, bu sömürüye eşlik eden hukuk ve devlet yapısı da, bu sömürüyü çevreleyen kültürel ve ideolojik atmosfer de farklı olacaktır.

Marx'ın kullandığı sınıf veya sömürü gibi ortak kategoriler, aslında önceki biçimlerle kapitalizm arasındaki süreklilikleri değil kopuş ve ayrım noktalarını belirginleştirmek için işlevlidir. Bu üretim tarzlarından her biri birbirlerini takip etseler de tarihsel olarak özgül toplumsal biçimlerdir.

Komünizm, birbirini takip eden üretim tarzları için kendiliğinden tarihin onları ittirdiği bir yön değil, bu üretim tarzlarını değerlendirmek için bir referans noktasıdır. Bu üretim tarzları arasındaki hiyerarşi de, yalnızca doğaya hakimiyetin ne denli gelişkin olduğundan veya bu üretim tarzlarının ne denli karmaşık yapıya sahip olmalarından hareketle kurulamaz. Hiyerarşi, üretici güçlerin gelişmesiyle birlikte komünizmle olan mesafelerine göre tanımlanır.[71]

Kapitalizmin, örneğin feodalizmden daha ileri bir üretim tarzı olmasının nedeni kapitalizmdeki hızlı gelişmenin komünizme geçiş toplumunun maddi altyapısını hazırlamasıdır. Yoksa kapitalizmin üretici güçleri harekete geçirmesinin veya teknolojik gelişmelerin marksizm açısından tek başlarına pek bir değeri yoktur.

---

ya da feodalizmde üretimin esas niteliklerini belirlemezler."

71 Örneğin Hobsbawm, tarihin yönü üzerine yaptığı değerlendirmede, insanın maddi gelişimiyle komünizm hedefinin arasındaki ilişkiyi kaçırıyor gibi görünüyor ve bu nedenle yalnızca ilkinden hareketle bir tanım yapıyor. Bkz. Eric J. Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, çev. Osman Akınhay, s. 232. *"Tarihin yönü, insanın doğadan giderek daha fazla özgürleşmesini ve bir bütün olarak tarihi ... 'yönelimli ve geriye döndürülemez' hale getiren doğayı denetleme yeteneğinin artmasını gösterir."*

Evet, burjuva toplum tarihin gördüğü en gelişmiş ve karmaşık üretim biçimi olabilir. Ama bu gelişmişlik ve karmaşıklık kapitalizmin sosyalizme devrimci dönüşümüyle birlikte düşünüldüğünde anlam kazanır. Zaten, hem ücretli emekçiyi, hem de kapitalisti doğuran gelişmenin hareket noktası işçinin köleliğidir. İlerleme de aslında yalnızca bu kölelikteki biçim değişikliği, feodal sömürünün kapitalist sömürüye dönüşmesidir.[72]

Marx, ilerlemenin niteliği konusunda gayet nettir. Kapitalizm, dünyayı baştan aşağı değiştirip, büyük bir toplumsal dönüşümü yaşatırken dahi bu dönüşümün merkezinde duran sermayenin tepeden tırnağa kan ve pislik içinde olduğunu belirtir.[73]

İnsanlığın yaşadığı kapitalist dönüşüm ve burjuva devrimlerinin niteliği de bu gözle değerlendirilir. Özgür emekçi ile sermaye arasındaki ilişki bir kez başat üretim ilişkisi haline geldikten sonra üretici güçlerin gelişmesi hız kazanır ve toplum hızlı ve büyük bir dönüşümden geçer. Kapitalizm, sosyalizmin nesnel koşullarını hazırladığı anda, burjuva devrimine de ilerici karakterini veren tarihsel meşruiyetini yitirir. Çünkü o meşruiyetin tek sebebi tarihsel olarak yine komünizm ve insanlığın komünizme doğru yürüyüşüdür.

Bu noktadan sonra hiçbir sosyalist devrim erken değildir.

Marx'ın modernleşmeye dair yaptığı her olumlu atıf, burjuvazinin yaptığı atılımlara duyulan hayranlıktan değil, sıranın proletaryaya gelmesiyle hissedilen heyecandan ötürüdür. Burjuvazinin tarihte oynadığı devrimci rol, burjuvazinin hem kendisine ölüm getirecek silahları, hem de bu silahları kullanacak insanları, modern işçileri yaratmasıyla sona erer.[74]

---

72 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 688. *"Hem ücretli işçiyi, hem de kapitalisti doğuran gelişmenin hareket noktası, işçinin köleliğiydi. İlerleme, yalnızca, bu kölelikteki bir biçim değişikliği, feodal sömürünün kapitalist sömürüye dönüşmesiydi."*

73 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 727. *"... bu durumda sermaye tepeden tırnağa kana ve pisliğe bulanmış olarak gelir."*

74 Bu konuda en bilinen pasajlar Komünist Manifesto'nun *"Burjuvalar ve Proleterler"* başlığını taşıyan ilk bölümünde bulunur. Bu bölümde burjuvazinin tarihte oynadığı devrimci rol betimlenir, ama bu betimleme proletaryanın tarih sahnesine çıkışıyla sona erer. Bkz. Karl Marx - Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Yazılama Yayınevi, 2016, yayına hazırlayan: G. Doğan

Burjuvazi modernleşmeyle yapacağını yapmış, sosyalizmin maddi altyapısını hazırlayarak sırasını savmıştır. Marksizmin odağında artık modernleşmeyi aşmak vardır. Kapitalizm hakim üretim tarzı olarak oturduktan sonra modernleşme süreci, modernleşmeyi aşma ihtimalini belirginleştirdiği için anlamlıdır.

Marx, modernist eğilimlerinden dolayı değil, modernleşmeyi aşmayı kafasına koymuş bir devrimci olmasından ötürü, modernleşmeyi bu denli iyi tasvir eder. Onun kafasında modernitenin yaralarını daha dolu ve derin bir moderniteyle sarmak yoktur. Marx, modernizmi onarmayı hedeflemez. Marx'ın derdi modernizmle ve onu yaratan sınıfla kesin olarak hesaplaşmaktır.[75]

Sosyalizm daha derin bir modernleşme olmadığı gibi, alternatif bir modernleşme yolu da değildir. Sosyalizmin maddi refah koşullarını sağlamak, insanların ihtiyaçlarını olabilecek en iyi şekilde karşılamak amacıyla endüstrileşme ve planlı kalkınma gibi unsurları içermiş ve içerecek olması, onu bir tür modernleşme yapmaz. Sosyalizm tüm bu adımları insanlığı sınıfsız, sömürüsüz bir ütopyaya, insanların gerçekten eşit ve özgür yaşayacağı bir dünyaya doğru yürüyüşün parçası olarak atar. Üstelik tüm bunlar, devletin işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda yapılandırıldığı, artı değer sömürüsünün ve sermaye birikiminin engellendiği koşullarda hayata geçer.

Maddi gelişim hiçbir şekilde kapitalizm ve sosyalizm arasında bir ortaklık yaratılmasına vesile olamaz. Tersi durumda, kapitalizmin de bir şekilde üretici güçleri geliştirmeye devam etmesi, örneğin teknolojik atılımların sürmesi ona meşruiyetini geri kazandırmaz ve onu tarihsel açıdan ilerici bir yere taşımaz. Yine bu gelişim ne kapitalizmin sosyalizme kendiliğinden evrilmesini sağlar, ne de sosyalizme geçişi kolaylaştırmak için toplumun daha da ilerlemesini beklemek için bir mazeret oluşturur...

Görsev, s. 10-15.

75 Sosyalizm daha fazla modernizmle tanımlanamaz. Marshall Berman, Marx'tan bir modernist yaratmaya çalışırken, sosyalizmi de burjuvazinin hatalarından arınmış başka tür bir modernizme indirger. Bkz. Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi*, İletişim Yayınları, 2002, çev. Ümit Altuğ - Bülent Peker s. 139. "... *Marx, modernitenin yaralarını daha dolu ve derin bir moderniteyle sarmayı ummaktadır.*"

Hem kapitalizmle kendisinden önce gelen üretim tarzları arasındaki ilişki, hem de kapitalizmin dünya çapındaki eşitsiz gelişiminden dolayı farklı gelişkinlikteki kapitalist ülkeler arasındaki ilişki aynı nedenle bir uygarlık sorununa indirgenemez. Kapitalizm kendinde bir uygarlık içermez ve dolayısıyla iktisadi olarak daha gelişmiş kapitalist ülkelerin diğerleri üzerindeki tahakkümü ve az gelişmiş ülkeleri siyasi ve ideolojik olarak yönlendirme kapasiteleri bu yolla temize çıkartılamaz. 20. yüzyılda geliştirilen emperyalizm teorisi bu bağlamda, hem marksizmin tarih anlayışıyla mutlak olarak uyumludur, hem de bu anlayışı derinleştiren ve zenginleştiren bir içeriğe sahiptir.

Tarihteki temel sorun bir toplumsal yapının diğerine dönüşmesinin ve elbette dönüşmemesinin mekanizmalarını keşfetmektir. Marksizm de tam olarak bu noktaya odaklanır. Bu mekanizmaların keşfedilmesi için de iktisadi yapının ayrıntılı bir incelemesi gerekir. Marx'ın tüm iktisat çalışmalarının gerisinde yatan neden, bu tarihsel dönüşümün dinamiklerini açığa çıkarma çabasıdır.

Marx, sınıflı toplumların kendisini dönüştürebilecek iç gerilimlere veya çelişkilere sahip olduğunda ısrarcıdır. Tarihin ilerleyişi de bu iç gerilimler ve çelişkiler vesilesiyle açıklanabilir. Ancak Marx'ın asıl odağında her zaman bir yapının diğerine dönüştüğü devrimci altüst oluş vardır. Tarihsel ilerlemeye asıl karakterini veren de bu devrimci süreçlerdir. Toplumsal yapının tarihsel karakteri, bir diğer deyişle bir başlangıcı ve sonunun olması da bu devrimci dönüşümle anlam kazanır. Yine aynı şekilde, bir yapının devrimci anlar dışındaki değişimi de devrime odaklı düşünülür. Örneğin sosyalizme geçişi düşünmeksizin kapitalizmin değişimi veya dönüşümü ya da devrim içermeyen toplumsal değişim yöntemleri marksizmin hedefi olamaz.

Marx'ın üretim tarzı açıklamasının en güçlü yanı, bir üretim tarzında istikrarı sağlayacak öğelerle, bunu bozacak gerilim ve çelişkilerin bir arada bulunduğuna dair vurgusudur. Üstelik bunlar birbirinden bağımsız da değildir, hatta istikrarı bozacak dinamikler zaman zaman koruyucu bir işlev üstlenebilir. Marx'ın kapitalizmin yaşadığı krizlere dair teorisi bunun güzel bir örneğidir. Kriz, kapitalizmin işleyişini bozan, onu devrimci bir altüst oluşun eşiğine getiren bir süreçtir. Ama öte yandan kapitalizm krizlerden

kendisini yeniden yapılandırırken faydalanır. Ancak Marx bu yapıları incelerken ağırlığı her zaman bozucu unsurlara verir. Onun analizinin odağında sistemin sonunu getirecek çelişkiler vardır.

Dahası, aynı çelişkiler ilerlemeye engel de teşkil edebilir. Bunun en bilinen örneği üretici güçlerin gelişiminin bir noktadan sonra üretim ilişkileri tarafından sınırlanmasıdır. Marksizm, böylece, aydınlanmanın hep süreceğini iddia ettiği tarihsel ilerlemenin nasıl ve hangi koşullarda duracağını da açıklar.

Marx'ın kurduğu biçimiyle toplumsal yapıların tarihselliği, ilgili yapının neden ve ne zaman gericileştiğini de anlatma gücüne sahiptir. Bu gericileşmeyi durduracak, tarihsel ilerlemenin önünü yeniden açacak olan da devrimdir. Marksizme göre devrimci sıçramalar, tarihsel ilerlemenin esas anahtarıdır.

Marksizmin, yine aydınlanmadan farklı olarak, çok boyutlu olarak tanımladığı tarihsel ilerlemenin sınıfsal bir kavram olduğunu da açığa çıkarır. Tarihsel ilerleme, çoğu zaman bir bütün olarak tarif edilen insanlığın hepsinin faydalandığı bir süreç olarak varsayılır. Oysa, nasıl tarif edilirse edilsin ilerlemenin nimetlerinden insanlık sınıflı toplumların tarihi boyunca eşit yararlanamaz. Sınıfsal hiyerarşi, ilerlemeden faydalanmanın hem zamansallığını, hem de nicel büyüklüğünü belirler. Marksizmin tarihsel ilerlemesi, aslında bizzat kavramın kendisini eşitlikçi bir zemine taşıyacak bir süreçtir. Tarihsel ilerleme, insanlığın eşitlik içinde ilerleyişini sağlamak yolunda bir ilerleyiş olmak zorundadır.

Üstelik, ilerleme yine insanlığın genelinin her coğrafyada eşit bir şekilde tanık olduğu bir süreç olarak da nitelenemez. Gelişme, ne tek tek ülkeler sathında, ne de ülkeler arası değerlendirildiğinde küresel ölçekte, eşit bir şekilde yaşanan bir süreç değildir. Toplum, parçalarının farklı oranlarda ve farklı zamansallıklarda geliştiği, kendine özgü bir mantığa sahip bir bütündür. Tarihsel ilerlemenin bu çelişkili karakteri, dünya tarihi boyunca yaşanan devasa rastlantısal geri sıçramalar veya karşı devrimlerle uyumludur.[76]

[76] Vladimir İlyiç Lenin, *Junius Broşürü, Devrime Doğru* içinde, Yazılama Yayınları, 2018, çev. Alper Birdal, s.42, *"... dünya tarihinin hep düz ve ileriye doğru değil, zaman zaman geriye doğru da büyük sıçramalar yaparak aktığını inkâr etmek hem diyalektiğe hem de bilime aykırıdır ve de teorik olarak yanlıştır."*

Tarihsel ilerlemenin öznesi insandır. Ancak insan aklının veya özgürlük bilincinin gelişmesi bir bütün olarak reddedilemese de ilerlemeyi tek başına tarif edemez. İnsanlık komünizme doğru yürürken elbette esas olarak insanın kendisi gelişir. Bilimin kazanımları, teknolojik ilerleme, üretimin ve toplumsal yaşantının tüm aşamalarında daha gelişkin örgütsel biçimlere geçilmesi, kültürel ve sanatsal faaliyetlerin yaşam tarzının ayrılmaz parçası haline gelmesi... Bunların hepsi insanın bir bütün olarak ilerlemesinin ve hatta insan doğasının zenginliklerinin gelişiminin çeşitli alanlardaki somutlukları olarak görülebilir. Ancak komünizme kadar, devrimci dönüşümün bu süreçte esas rolü üstlendiğinin unutulmaması kaydıyla...

Bu unutulduğunda veya görmezden gelindiğinde tarihsel ilerlemeyi tıpkı aydınlanmanın yaptığı gibi, soyut bir insan kavramının etrafında tanımlamak kaçınılmazdır. Sınıflı toplumun insanı olduğu unutulan bir insandır bu. Bu yolla toplumsal ilerlemenin derin insancıl özü çıkartılmaz. Tam tersine kapitalizmin de dahil edildiği bir çeşitlilik içinde, birlikçi yaklaşımla farklı gelişme ve ilerleme yollarının varlığı meşrulaştırılır. İnsanın toplumsal bir varlık olarak akılcı tercihler yapacağı varsayımı tarihsel ilerleme için bir ölçüt olarak tanımlandığında farklı tercihlerin, örneğin kapitalizmin de varlığı kabul edilebilir hale gelir.[77] Oysa tarihsel ilerleme için olmazsa olmaz koşul, onun kapitalizmin dünya üzerinden silindiği bir süreç içinde tarif edilmesidir.

Kapitalizm insana dair her şeye yabancıdır ve hiçbir şekilde akılcılaştırılamaz. İnsanın üretim tarzı kavramından koparıldığı böylesi kavramlaştırmaların, marksizmin insanı tarihsel ilerlemenin merkezine koymasıyla hiçbir ilgisi yoktur.

Marksizmin tarihe yaklaşımında üretim tarzı kavramından uzaklaşılamaz. Tarih boyunca görülen farklı toplumsal yapılar arasındaki ayrım üretim tarzı bağlamında yapılır. Bu üretim

77 İnsanı merkeze alıyor gibi görünse de marksizmle hiçbir ilgisi olmayan bu yaklaşım zamanında bazı Sovyet teorisyenler tarafından "kapitalizmle barış içinde yaşama"nın meşrulaştırılması için kullanıldı. Dramatik bir örnek için bkz. Aleksandr Spirkin, *Felsefenin Temelleri*, Yazılama Yayınları, 2016, çev. Erki Kıroğlu, s. 473-477. Kapitalizm ile sosyalizm arasındaki barışçıl rekabetin kalıcı bir şekilde ilerlemeye yol açacağı fikri sosyalizme yalnızca zarar verir.

tarzları birbirini takip eder ve birinin diğerine dönüşümü yine verili olanın belirlediği koşullarda gerçekleşir. Tarihsel ilerlemenin yolunu açan işte bu devrimci dönüşümlerdir.

Üretim tarzları tarihsel ilerlemenin gözleneceği yapılardır. Tarih çoğu zaman gecikmiş, yörüngesi sapmış, bir dizi toplumsal şekillenme veya topluluk üzerinden ilerler. Bu gelişim üretim tarzlarına özgü iç çelişkilerin yarattığı kopuşlarla olur. Bu nedenle süreksiz ve çelişkilidir. Yine bu nedenle bu süreçte rastlantılara yer vardır. Çünkü toplumun tarihinde etkin olanlar bir bilince ve amaca sahip, düşünerek ya da tutkuyla hareket eden insanlardır.

Tarihi bu insanlar yaparlar ama onu kendi seçtikleri koşullar altında değil, dolaysız olarak önlerinde buldukları, verili, geçmişten devrolan koşullar altında yaparlar.[78] Üretim tarzı geçmişten bugüne oluşmuş bu koşullardan başka bir şey değildir.

İnsan etkinliğiyle tarihsel gelişmeyi birbirine bağlayan üretim tarzı aslında bu yolla, tarihi, bir aklı ve amacı olduğu varsayımından kurtarır. Marx böylece aydınlanmanın ilerleme kavramından kopar ve amaçsallığın yerine tarihsel süreci koyar. İnsanın aydınlanmayla başlayan özgürlük arayışı gerçek bir zemine kavuşur. Kapitalizmin devrimci analizi ve sosyalizme geçişin koşullarının belirginleştirilmesi, aydınlanmanın çıkışsız arayışının bambaşka bir düzlemde çözümüdür.

Aydınlanma, kapitalizmin tüm varsayımlarını kayıtsız şartsız kabul ettiği için tarihsel ilerlemeye bir akıl atfeder, bu akıl nedeniyle de çözüm değil çözümsüzlük üretir. Oysa, aynı kapitalizmin yarattığı nesnel zeminde sosyalizmin kuruluşu ve böylece insanlığın eşitlik ve özgürlük yolunda yürüyüşünün devam etmesi mümkündür.

Modernleşmeden Günümüze İlerleme

İnsanlığın düşünsel olarak aydınlanmayla bir büyük sıçrama gerçekleştirdiği doğrudur elbette. Ancak marksizm bu sıçramanın sonunda ve yarattığı koşullarda ortaya çıkmış olsa bile, basitçe

78 Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, Yazılama Yayınevi, 2009, çev. Erkin Özalp, s. 15. *"İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yapar; ama onu özgür iradeleriyle değil, kendi seçtikleri koşullar altında değil, dolaysız olarak önlerinde buldukları, verili, geçmişten devrolan koşullar altında yaparlar."*

bu sıçramanın devamı ve hatta tamamlayıcısı olarak görülemez. Marx'ı genelde aydınlanmanın, özelde ise Hegel'in parantezinde yapılacak bir okumaya sıkıştırmak hatalıdır.

Marksizmden yola çıkarak modernleşmeyi anlamak yerine, yanlış bir şekilde modernleşmeden yola çıkarak Marx'ı kavramak tercih edilirse hepimizin hâlâ Genç Hegelcilerin çağdaşları olduğumuz söylenebilir.[79] Buna göre modernleşme sonrası üç tip eğilim belirginleştirilebilir. Birincisi Genç Hegelcilerin en ünlüsü ve etkilisi Marx'ınki olmak üzere burjuva dünyasının tek taraflı akıl yürütmesine karşı harekete geçen anlayışıdır. İkincisi çok genel olarak tüm muhafazakâr ve liberal düşünceyi altında toparlayan modern burjuva toplumunu kabul eden akımlardır. Üçüncü eğilim ise Nietzsche'den günümüz modernizm sonrası akımlarına kadar, modernliğin kökten reddini savunan düşünsel hareketlerdir.

Oysa Marx'tan modernleşmeye bakılırsa, bu tasnifin öncelikle, düşünsel akımların modernleşmeye karşı sınıfsal ve devrimci pozisyonları dikkate alınarak yapılması gerekir. Bu durumda modernizmi kabul edenlerle, kökten reddettikleri iddiasıyla harekete geçenlerin aynı tarafa düşmeleri, bunların karşısında ise tek başına marksizmin yer alması kaçınılmazdır.

Modernliğe kökten karşı çıktığını düşünen, aydınlanmayla böylesi bir eylemle hesaplaşmaya çalışan hiçbir düşünce aslında modernizmin genel sınırlarının dışına çıkamaz. Modernleşme, ayağını kapitalizme bastığı ve asıl gücünü kapitalizmden aldığı için, bu tarz eleştiriyi çaresizleştirir ve tam da bu nedenle böylesi bir eleştiriyi düşünceye ve söylemin içine hapseder. Modernleşmenin reddi adı altında yapılan da aslında modernleşmeyle insanlığın kazanımlarına karşı girişilen saldırıdır.

Bu bağlamda hedefe koyulan aslında insanlığın daha iyi bir gelecek için ayağını basacağı zemindir ve dolayısıyla aslında modernizmle değil marksizmle hesaplaşılır.

Tarihsel gelişim de bize liberalizmle muhafazakârlığın, dinci gericilikle postmodernizmin iç içe geçebileceğini defalarca

---

79 Modernleşmeden Marx'a bakılarak yapılan bu benzetme Jürgen Habermas'a ait. Bkz. Alex Callinicos, *Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış*, s. 96-98. Callinicos da, alıntıladığı ve açıklayıcı bulduğu benzetmenin, sınıfsal zemini tamamen yok ettiğini gözden kaçırıyor.

göstermiş ve bu akımlar arasındaki geçişkenlik ve düşünsel alışveriş 20. yüzyılın başından günümüze kadar devam etmiştir. Çünkü bu akımların dayandığı sınıfsal zemin ortaktır.

Modernleşmeyle hesaplaşmanın tek yolu onu reddetmek değil, marksizmin yaptığı gibi devrimci bir şekilde yeniden üreterek aşmaktır. Bu nedenle, bugün modernleşmeyle en gerçekçi ve sağlıklı ilişkiyi marksizmin kuruyor olması bir rastlantı değildir.

Burjuva düşüncesinin, modernleşme karşısında aldığı farklı konumlarıyla bir bütün olarak evrimi, kapitalist gelişmenin karakteri ve bu gelişmenin tarihsel ilerlemeyle ilişkisi hakkında açıklayıcıdır.

Kapitalist gelişme, tarihsel ilerlemeyle bire bir eşitlenemez. Kapitalizmin gelişmesi, teknolojinin ilerlemesi, bilimsel bilginin genişlemesi, sayısız yolla üretimin verimliliğinin artması devam etse ve bunların hepsi birer ilerleme olarak görünse de, aynı kapitalist gelişme savaşlar çıkartmaya, dinselliğin toplumsal ve siyasi yaşantıdaki ağırlığını arttırmaya, kültürel ve sanatsal ortamı çürütmeye devam eder. Kapitalizm bir israf toplumudur. Üstelik sadece insanın yaşamını ve canlı emeğini değil, beynini ve sinirlerini de çarçur eder. Kapitalist gelişme insanın bireysel olarak acımasızca harcanmasıyla güvence altına alınır.[80]

İlerleme olarak adlandırılan adımlardan herkesin eşit bir şekilde faydalanmadığı, tüm gelişmelere rağmen yoksulluk, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim gibi sorunların çözülmediği açıktır. Kapitalizmin kendisi çok uzun süredir ilerleme olarak adlandırılabilecek gelişmelerin önünde bir engeldir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızına dair karşılaştırma artık kapitalizmle, kendisinden önce gelen üretim tarzlarıyla değil, muhtemel bir sosyalist gelecekle kapitalizm arasında yapılmalıdır. Kapitalizm bu bağlamda gelişmeyi hem yavaşlatır hem de gelişmenin yönünü sermaye ve

[80] Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, Yordam Kitap, 2015, çev. Mehmet Selik - Erkin Özalp, s. 99. *"Buna karşılık, bir insan savurganı, bir canlı emek savurganı olarak, yalnızca bir et ve kan savurganı değil aynı zamanda bir sinir ve beyin savurganı olarak, tüm diğer üretim tarzlarını açık arayla geride bırakır. Gerçekten de, insan toplumunun bilinçli yeniden kuruluşunun hemen öncesindeki tarih çağında, genel olarak insanlığın gelişimi, ancak, bireysel gelişmenin en acımasız şekilde israf edilmesi yoluyla güvence altına alınıyor ve hayata geçiriliyor."*

piyasanın çıkarları için insanlığın fayda sağlayacağı bir doğrultudan uzaklaştırır.

Dolayısıyla bir noktadan sonra tarihsel hareketi sağlayan kapitalizmin mekanizmaları değil, bu mekanizmalara karşı verilen mücadeledir.[81]

Tarihsel ilerlemenin önü ancak kapitalizmin yıkılışıyla açılabilir. Bu nedenle burjuvazi, genel olarak, aydınlanmadan kendisine miras kalan ilerleme fikrini terk etmiştir. Yeniden bir burjuva aydınlanması mümkün değildir. Burjuva düşüncesi içinde daha bilimsel, batıllıktan ve dinsellikten uzak eğilimlerin belirmesi her zaman ihtimal dahilinde olsa da, bu eğilimlerin gerici ve karşı devrimci düşünceyi tasfiye etmesi imkansızdır.[82]

Gerici ve karşı devrimci düşüncenin tek bir biçimi yoktur. Üstelik postmodern, liberal veya dinsel biçimleriyle bu akımlardan biri veya diğerinin dönemsel olarak ağırlığı azalsa dahi bıraktıkları etki de kalıcıdır. Bu etki de yine ancak devrimci bir atılımla yok edilebilir.

Marksizmin modernleşmeyle ilişkisi iki ucu keskin bir bıçak gibidir. Devrimci bir yaklaşım terk edildiği anda, modernizmi tümüyle reddetmek de, bir burjuva düşüncesi olarak modernleşmeye bir bütün olarak sahip çıkmak da mümkündür. Tıpkı benzer şekilde tarihsel ilerleme fikriyle hesaplaşmanın da, ilerlemecilik adına burjuvazinin kutsanmasının da ihtimal dahilinde olması

81 Marx'a göre gelişmeyi "kötülük" sağlamaz. Bu genelleme bizi yanlış sonuçlara götürür. Marx için kapitalizm her durumda bir ilerletici değildir. Bkz. Alex Callinicos, *Karl Marx'ın Devrimci Fikirleri*, Antikapitalist Yayınlar, 2009, çev. Attila Tuygan, s. 91. *"Marx'a göre, 'kötü taraf -şiddet, sömürü ve mücadele- olmaksızın hiçbir tarihsel hareket ve gelişme söz konusu olmaz."* Callinicos sorunu yanlış formüle ediyor: Kapitalizm koşulları sağlarken ilerletici olan kapitalizme karşı verilen mücadeledir.

82 Batı toplumunda biçim değiştirseler dahi kalıcı olan akıldışı ve dinsel inançların varlığıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu doğrultudaki iyimserliğin ne kadar yanlış olduğunu zaman göstermiştir. Bu iyimserliğin bir örneği için bkz. Lucien Goldmann, *Aydınlanma Felsefesi*, Doruk Yayımcılık, 1999, çev. Emre Arslan, s. 120. *"Bu yüzden Bergson, Heidegger, Jaspers, Jean Wahl ve Gabriel Marcel gibi filozofların ifadelerinde olduğu gibi, 'Aydınlanmanın' içsel, bireyci ve akıl dışı dinsel inanç tarafından 'yıkılışı' eninde sonunda Batı toplumunun düşünsel tarihinde sadece geçici bir aşamadır. Tarihin ilerlemesiyle zaten modası geçen bu aşama üzerinde daha fazla zaman harcamamız gerekmiyor."*

gibi... Her ikisinin zemini aslında aynıdır. O zeminde, devrimciliğin olmadığı bir bağlamda sınırları kapitalizm çizer.

Tarihsel ilerleme fikrini hedef tahtasına koymanın en kolay yolu ise herhalde kapitalist gelişme ile ilerlemenin eşitlenmesidir. Özellikle 20. yüzyılda kapitalizmin yaşattığı faşizm deneyiminin yarattığı büyük travma, insanlığın ilerlemediği ve ilerleyemeyeceği fikirlerinin birbirine karışmasına yol açar. Kapitalizmin kendisinin yarattığı faşizm belası insanlığın ilerlemediğine kanıt olarak gösterilecekse bunun tersini söylemek için bir neden olamaz. Kapitalist gelişme faşizmle de sonuçlanabilir, gerici başka totaliter rejimlerle de... Ancak bu tarihsel olgular insanlığın ilerleyemeyeceğinin bir gerekçesi olarak sunulamaz. Faşizmi yaratan kapitalizmin insanıysa, faşizmi ezen de sosyalizmin liderlik ettiği insanlardır. İlerlemenin nasıl mümkün olduğunun göstergesi de faşizme karşı kazanılan zaferdir.

Aydınlanmadan modernleşmeye, modernleşmeden faşizme çekilen hattın belirleyici özelliği, soyut bir insan doğası değil üretim tarzının bizzat kendisidir. Üstelik aynı üretim tarzının, somutlanacak olursa kapitalizmin varlığı, aydınlanmanın mantıksal sonucunun faşizm olduğu iddiasını da çürütür. Aydınlanmadan çıkan bir tarihsel doğrultunun faşizmle buluştuğu doğrudur. Ancak aydınlanmayı faşizme bağlayan tarihsel hatta işçi sınıfının yenilgisi ve sermaye sınıfının tercihleri vardır. Bu nedenle faşizmin bedeli yalnızca aydınlanmaya ödetilemez. Sorumluluk bir bütün olarak kapitalizme ve kapitalist gelişmeye aittir.

Kapitalizmin sorumluluğu merkeze konulmadığında insana dair umut kaybolur. Sonra aydınlanmanın diyalektiğinin deliliğe dönüştüğü sanılır.[83] Oysa deliliği yaratan kapitalizmdir. İnsan aklını paramparça eden, sermayenin hakimiyetindeki bu düzendir.

---

83 Bu yaklaşımın karakteristik örneklerinden birisi Adorno ve Horkheimer'a aittir. Devrimci bir özne olmaksızın kapitalizm eleştirisi yapmaya çalıştıkları kitapları, insanlığa dair umutsuz ve karanlık bir belgeye dönüşür. Böylece eleştirinin kendisi de son derece tartışmalı bir hal alır. Bkz. Max Horkheimer - Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar*, Kabalcı Yayıncılık, 2014, çev. Nihat Ülner - Elif Öztarhan Karadoğan, s. 268. *"Kendi yarattığı sefalet yasasını el çabukluğuyla ortadan kaldırması beklenen endüstri toplumunun ilerlemesiyle birlikte, bütünü haklı çıkaran o kavram: aklın taşıyıcısı ve kişi olan insan, geçerliliğini yitirir. Aydınlanmanın*

Tarihsel ilerlemeyi durduran, insanlığı büyük bir karanlığa mahkum eden sömürüye dayalı bu sistemin ayakta kalmak için geliştirdiği mekanizmalardır. Marksizmin en temel ilkesi her zaman hatırda tutulmalıdır. Değiştirme iradesi olmaksızın tarihi kavramak mümkün değildir. Devrimci bir yaklaşımla ele alınmayan tarihin kapitalizm koşullarında deliliğin tarihine dönüşmesi kaçınılmazdır.

Öznesi olmayan bir tarihsel dönüşüm olamaz. Devrim hedefi bir özneyle gerçekliğe kavuşur. Marx'ın daha en başta, işçi sınıfının devrimci rolüne vurgu yapması bundandır.

Marksizmde devrimin öznesi işçi sınıfıdır. İşçi sınıfının tarihsel rolüne duyulan güven yitirildiği anda marksizm devrimci kalamaz. Sınıfın kapsamı veya değişen yapısı ile bu rolün değişmezliği birbirinden ayrı iki kavramdır. Sınıfın kapsamı ve yapısı kapitalizmin gelişimiyle birlikte değişebilir, ama kapitalizmi kapitalizm yapan sömürü ilişkisi, sermaye ile ücretli emekçi arasındaki ilişki değişmediği için marksizmde işçilerin devrimci rolü başka bir toplumsal sınıf veya kimlikle ikame edilemez. Bu rol, marksizmin tarih görüşüyle, üretim tarzı kavramıyla bir bütündür. Proletarya üretim sürecinde durduğu yer nedeniyle kendisini ve tüm insanlığı kurtuluşa taşıyacak sınıftır.

İşçi sınıfının bu tarihsel ve nesnel konumu ile sınıflar mücadelesinin anlık fotoğraflarında verdiği görüntü birbirine karıştırılamaz. Karıştırılırsa, proletaryanın siyasi gerçekliğinin tarihsel rolüyle uyumsuz olduğu anlarda, sınıfın terk edilmesi kaçınılmazdır. Üstelik tarih boyunca böylesi anlar istisnai değil, kapitalizmin ideolojik ve siyasi dinamikleri gereği neredeyse bir genelliktir.

Bu durumda işçi sınıfının siyaset sahnesine ağırlığını koyamadığı, hareketsiz göründüğü zaman dilimlerinde devrimin öznesinin kolektifleştirilmesi ve devrim fikrinin bertaraf edilmesi el ele gider. Siyasi devrim fikri rafa kaldırılır, değişimin dinamiği alan değiştirir ve mesela sanat, felsefeye kayabilir... Ya da bir tür ittifak politikasının çok ötesine geçilerek, işçi sınıfı başka toplumsal katmanlardan herhangi biri haline gelebilir. Hatta olmadı, esas mücadele

---

diyalektiği nesnel anlamda deliliğe dönüşür. Bu aynı zamanda siyasi gerçekliğin bir deliliğidir."

zemini olarak kimlik, sınıfın yerini alabilir. İşçi sınıfına elveda demek, aslında değişim ve dönüşüm umuduna elveda demektir.

İşçi sınıfı devrimci rolü nedeniyle kapitalizm koşullarında tarihsel ilerlemenin taşıyıcı sınıfıdır. İşçilerin bu misyonunu yok sayan kapitalizm eleştirisinin tarihsel ilerleme fikrini çöpe atması şaşırtıcı olmaz. Dahası tarihsel ilerleme fikrinin terk edilmesiyle, insanlıktan umudun kesilmesi hep el ele gider. Buna karşılık olarak tarihsel ilerleme fikri, soyut bir insanlık güzellemesiyle değil, işçi sınıfına duyulan güvenle ayağa kalkabilir.

Kapitalizmin ilerleme fikri üzerinde yarattığı büyük tahribat, aydınlanmadan miras kalan doğruya, iyiye, güzele, akla, manaya, değere dair tarihsel varsayımların çöpe atılma tehlikesini doğurur. Burjuva düşüncesi bugün bu tarihsel varsayımları büyük oranda terk ettiği için sonsuz bir görelilik denizinde yüzebilmektedir. Böylece neyin iyi, neyin doğru olduğu tartışmasının çok daha gerisinde iyi ve doğrunun ne olduğunu sormak bile mahkûm edilebilmektedir.

Marksizm, insanlığın yüzlerce yıllık ilerlemesinden damıtılmış tarihsel varsayımlarla tanımlanmış zemini terk edemez. Bu bağlamda tuzağa düşmemek ve fikirler alanında kesintisiz süren savaşı tanımlı bir sahada sürdürmek zorundadır. Üstelik marksizmin bu tarihsel varsayımlara dair net bir duruşu vardır. Marksizm aklı ve anlamayı tarif edebilir, bir tarihsel an için iyinin, doğrunun, güzelin ne olduğunu söyleyebilir, aynı an için bir değerler silsilesini sıralayabilir. Bunu yapabildiği için marksizm o zemine bir gerçeklik de kazandırabilir.

Marksizmin devrimci bir eksen boyunca tanımladığı tarihsel ilerleme, siyasete dair bir tasniftir aynı zamanda. Burjuva düşüncesinin köklü varsayımlara dönük tepkisi siyasetin tasnifini, gericilikle diğerleri arasındaki ayrımların fark edilmesini olanaksız kılma çabasıdır. Bugün en saçma haliyle, neye göre, kime göre sorularının anlamsızlığıyla boğulmaya çalışılan siyasetin, marksizme göre net ve tutarlı bir şekilde belirlenmiş doğru ve yanlışları vardır. Gericilik de aynı şekilde gayet açık bir biçimde tanımlanabilir bir siyasi düşman ve olgudur.

Tarihin bir istisnalar dizgesi veya tekilliklerin toplamı olarak gören anlayış da en temel varsayımlara dönük saldırının bir başka

yüzüdür. Tarihin sonsuz bir çeşitliliğe sahip olması başkadır, bu çeşitliliğin hiçbir şekilde genelleştirilemeyeceği iddiası başka... Tarih istisnalar değil eğilimler ve yön arar. Tekilliklerin toplamından genel bir tarih çıkmaz, zaten söylenen de böyle bir tarihin olamayacağı, insanlığa düşenin her bir tekilliğin tarihini ayrıca yazması gerektiğidir.

Tarih genellenemiyorsa üretim tarzından söz edilemez. Tarih yoksa kapitalizm de yoktur. Kapitalizm yoksa her bir kavram, her bir olgu, her bir kurumun kendi tarihi vardır. Başka bir deyişle, bunların toplamı kapitalizmdir. Kapitalizmin genel eğilimlerinin bunlara olan etkisinden değil, her biri genellenemeyecek istisnalar olan şeylerin bir araya geldiği, tanımlanması imkansız, tanımlama çabasının anlamsız olduğu dağınık bir toplamdan bahsedilebilir. Herhalde kimse böylesi bir toplamın genel bir şekilde yönlendirilebileceğini iddia etmeyecektir. O halde insana düşen görev her bir tekilliği kendi içinde değerlendirmesi, o tekilliğe müdahale etmeye çalışması, rahatsızlıkları varsa orada direniş odakları yaratmasıdır.

İnsanı kapitalizm karşısında bu denli çaresizleştiren başka bir yaklaşım olamaz. Tarihin ve kapitalizmin bir üretim tarzı olarak varlığı, marksizmin varoluş zeminidir. Ama aynı varoluş zemini, insanlığın geleceğine dair de bir umuttur. Tersi, yokluğuna inanmamızın beklendiği bir karanlığın içinde yaşamaya mahkûm olmamızdır. Oysa içinde yaşadığımız karanlık gerçektir. Yoksulluk, savaş, baskı, sömürü gerçektir ve bunların hepsinin gerçek bir sebebi vardır. Bu sebebi bulmak için genellemeye başladığımızda tarihe ulaşırız.

Tarihe ulaştıktan sonra bir üretim tarzı olarak kapitalizmi teşhis ettiğimizdeyse içinde yaşadığımız karanlıktan kurtulmak için, tarih, bize devrimden başka bir seçenek sunmaz.

Marx, Hegel, Diyalektik

Marx'ın üretim tarzı merkezli, insan etkinliğine dayalı, devrimci tarih görüşünü aydınlanma düşüncesinden esinlenerek veya o düşünceden bazı öğeler alarak yeniden yorumlamak, ya marksist tarih görüşünü kendiliğindenci yapar ya da amaçsallığı bu görüşün bir parçası haline getirir. Bunun Hegel'in diyalektik ve idealist

yöntemleriyle veya aydınlanmanın materyalizmiyle yapılıyor olmasının bir önemi yoktur.

Bu tür girişimlerin en bilinen örneği Marx'ın üzerindeki Hegelci etkileri bulma ve belirginleştirme çabasıdır. Bu yaklaşımın marksizmi daha devrimci yapacağı iddiası, geçtiğimiz yüzyılın baştan aşağı yanlış efsanelerinden birisidir.

Hegel'in, tarihi, sonu belli bir diyalektik süreç olarak okurken kullandığı yöntemiyle, Marx'ın başvurduğu yöntem arasındaki ilişki sürekli bir tartışma konusudur.

Marx'ın yöntemi Hegel'inkinden yalnızca farklı değil onun tam karşıtıdır. Üstelik, Marx, Hegel'le olan ilişkisini daha çok erken bir dönemde bu şekilde tanımlamış, Hegelciliğin dünyayı gizemli bir yer haline getiren yaklaşımını eleştirerek kendi yolunu çizmiştir. Böyle ifade ettikten, kendisiyle Hegel arasındaki sınırı ve karşıtlığı bu denli net çizdikten sonra Marx, Hegel'in bir öğrencisi olduğunu söylemekten çekinmez. Yazılarının bazı bölümlerinde Hegel'in ifadelerine benzer ifadeler kullanmasının nedeni de aynıdır. Bu ilanın ve entelektüel vefa olarak görülebilecek yaklaşımın siyasi bir gerekçesi vardır.[84]

Hegel, tüm idealistliğiyle 19. yüzyıl Almanyası'nda sembol bir isimdir. Fransız Devrimi'ne hayrandır, kendi kurduğu sistem nihai olarak bununla ters düşse de hayattaki hareket ve çelişkiyi kabul eder. 1848'den sonra doğa ve toplumdaki hareketin yadsınması ve akla düşmanlık Alman gericiliğinin başlıca belirtisi haline gelir.[85] Hegel, işte o Almanya'da siyasi pozisyonları tanımlamak için kullanılan bir isim, bu pozisyonu tanımlamak için siyaseten sağına ya da soluna yerleşilen bir referanstır.

---

84 Karl Marx, *Kapital*, Cilt 1, s. 28-29. "*Benim diyalektik yöntemim, temelinde, Hegelci diyalektik yöntemden yalnızca farklı değil, onun doğrudan karşıtıdır. ... Hegelci diyalektiğin gizemlileştirici yönünü neredeyse 30 yıl önce, henüz moda olduğu bir zamanda eleştirdim. Fakat tam da Kapital'in ilk cildi üzerinde çalıştığım sıralarda, bugünün eğitimli Almanyası'nda meydanı boş bulan, hırçın, küstah, vasat bir taklitçiler takımı ... Hegel'e 'ölmüş eşek' muamelesi yapmanın tadını çıkarıyordu. Bunun içindir ki, kendimi açıkça bu büyük düşünürün öğrencisi ilan etmişimdir ve değer kuramı üzerine olan bölümün şurasında burasında onun kendine özgü ifade biçimi ile cilveleştiğim olmuştur.*"

85 E. Bottigelli'nin Sunuşu için Bkz. Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, 1977, çev. Kenan Somer, s. 24.

Marx bu referansı nadir de olsa kullanmıştır. Marx'ın kendi yöntemini oluştururken Hegel'den yararlanması ile Hegel'in öğrencisi olduğunu ilan etmesi birbirinden iki farklı şeydir. Diyalektik en genel haliyle ilk kez Hegel tarafından ortaya konmuştur ve Marx elbette kendisinin ifade ettiği gibi eleştirel bir gözle bundan faydalanacak ama bambaşka, Hegel'inkinin karşıtı bir yöntem inşa edecektir. Tıpkı insanlığın düşünsel birikiminin başka unsurlarından faydalanırken yapmış olduğu gibi...

Hegel'in yöntemine bu şekilde yaklaşması ve Hegel'le farklılığı bu denli barizken, onun öğrencisi olduğunu ilan etmesi ise Alman gericiliğine karşı alınan bir siyasi tavırdır. Diyalektik, o dönemde toplumun değişebilirliğini simgelediği ölçüde siyasi bir kavganın konusudur.

Toplumun nasıl değiştiğine ve değişeceğine dairse Hegel'in bir fikri yoktur elbette. Hegel'in büyük katkısı bu sorunu ortaya koyabilmiş olmasıdır. Ancak sorunu ortaya koyması ile sistemi, mutlak, çözülemez bir çelişki halindedir ve Hegelcilik bu nedenle büyük bir başarısızlıktır.[86]

İşte tam bu noktada Hegel'in yalnızca sistemine değil yöntemine dair de büyük bir sorun ortaya çıkar.

Kuramsal bir yapının içinde sistemle yöntemi birbirinden tamamen ayırmak mümkün değildir. Yöntemin kendisinin doğru, ama bu yöntemin yanlış sonuçlar doğurduğu bir sistem doğası gereği inşa edilemez. Marx'ın yöntemi ile tarih anlayışı bir bütündür mesela. Marx'ın müdahale edildikçe kavranabilen tarih yaklaşımı ile yöntemi mutlak bir uyum halindedir.

Aynı şekilde aslında Hegel'in yöntemi ile tarih anlayışı da bir bütündür. Diyalektiğin devrimci bir öz taşıması, bu özün açığa

---

86 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 75-76. *"Hegel'in bu sorunu çözmemiş olmasının burda pek önemi yok. Onun çağ açan başarısı, bu sorunu koymuş olmasıdır. ... Hegel'in sistemi bu niteliğiyle büyük bir başarısızlık olmuştu. ... Gerçekten her zaman şifa bulmaz bir iç çelişkinin acısını çekmiyor muydu? Bir yandan ... insanlık tarihinin, niteliği gereği entelektüel doruğunu sözde mutlak bir doğruluğun bulgulanmasında bulamayacak evrimlenebilir bir süreç olduğu yolundaki tarihsel anlayıştı; ama öte yandan, bu mutlak doğruluk kitabının ta kendisi olduğunu ileri sürüyordu. Her şeyi kapsayan ve hep aynı kalan bir doğa ve tarih bilgi sistemi diyalektik düşüncenin temel yasaları ile çelişki durumundadır."*

çıkartılması gerekliliği ile beraber değerlendirilmelidir. Bu öz, Hegel örneğinde gördüğümüz gibi, gizemlileştirilmeye ve bu yolla devrimcilikten uzaklaşmaya müsait bir özdür. Bu öze, mutlak surette onu açığa çıkartacak uyumlu bir biçim gerekir.[87] Hegel'in diyalektiğe verdiği biçim işte bu özü bastırır ve görünmesini engeller. Çünkü bir burjuva düşünürü olarak Hegel'in tarih anlayışı mutlak olarak gericidir ve bu anlayışın belirlediği biçimle giydirilen diyalektik, özü ne olursa olsun, devrimci değildir.

Hegel'in yöntemine marksizmden doğru bakıldığında bir sorunun ortaya serimi görünür, daha fazlası değil... Bu sorunun devrimci bir içerik taşıdığını tespit eden dahi yine Marx'tır.

Hegel'in kendi teorik sistemi için, baştan aşağı, neredeyse kusursuz biçimde inşa ettiği yöntem, Marx açısından yalnızca bir başlangıçtır. Bu yöntem yeni baştan ele alınır ve devrimci bir biçimde tekrar kurulur.

Bu yeniden kuruluş, evet, bir tersine çevrilmeyi içerir. Doğrudur, Hegel'in idealist yaklaşımının materyalist olanla değiştirilmesi de gerekir... Ama Marx'ın yaptığı, her ikisini de içermesine ve bazen bu şekilde ifade edilmesine rağmen ne ilki veya ikincisinden ibaret görülebilir, ne de bunların toplamından...

Marx ve Engels'in erken dönemde klasik felsefeyi hedef tahtasına oturtmaları ve yaptıkları kapsamlı eleştiriler bir kuruluş süreci olarak görülmelidir.[88] Bu eleştiri yalnızca yöntemsel vurguları içermez. Hatta eleştiri doğrudan yöntemle ilgili pek az yan barındırır. Esas olan kuramsal sistemin yapısı ve sonuçlarıdır. Eleştiri bunlara odaklanırken, dolaylı yöntemsel çıktılar

87 Marx'ın Kapital'in ikinci baskısına yazdığı önsözde "öz" ile "biçim" arasında yaptığı ayrım önemlidir. Bkz. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 29. "*Gizemlileştirilmiş biçimi ile diyalektik, var olanı yüceltir göründüğü için, Alman modası olmuştu. Oysa, rasyonel biçimi ile diyalektik, burjuvazi ve onun doktriner sözcüleri için rezil ve iğrenç bir şeydir. .... diyalektik hiçbir şeyin altında kalmaz, özünde eleştirici ve devrimcidir.*"

88 Bu dönem Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi ile açılır. Bkz. Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi*, Sol Yayınları, 1997, çev. Kenan Somer. Ama bu dönemi kapatan esas yapıt "Alman İdeolojisi"dir. Bu eser doğrudan Hegel'i değil Hegel'in ardından gelen filozofları hedef tahtasına oturtsa da, aslında aynı zamanda esaslı ve kapsamlı bir Hegel eleştirisidir. Bkz. Karl Marx - Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Evrensel, 2013, çev. Tonguç Ok - Olcay Geridönmez.

içerir. Bizzat yöntemin kendisi önemli ama ikincil bir sorundur.

Marx, tarihin belli evreler vesilesiyle okunabileceğini göstermek ve toplumsal yapıların geçici ve değiştirilebilir niteliğini açığa çıkarmak için diyalektiği baştan aşağı bu amaca uygun biçimde yeniden yapılandırır. Marx'ın tarihi incelerken tutturduğu yolun Hegelcilikle değil devrimcilikle ilgisi vardır.[89]

Zaten, Marx'ın yöntem üzerinde çok az yazmış olduğu iyi bilinir. Bu bir rastlantı değil bilinçli bir tercih olarak değerlendirilmelidir.

Marx, Hegel'in yöntemini kullanarak devrimci olmaz. Yine sonrasında, ne Hegel eleştirisinin zorunlu sonucu olarak siyasal iktisadı eleştirmeye girişir ne de başyapıtı "Kapital"de ve diğer eserlerinde Hegel'in yöntemini birebir kullanır. Hegel'in Marx'ın düşünsel hayatında böyle derin bir etkisi yoktur.

Marx'ın, yalnızca Alman felsefesinin değil döneminin en güçlü düşünürü olan, modernleşmeye dair sorunları kapsamlı bir biçimde ilk kez ortaya koyan Hegel'i, dönem dönem, kendi düşüncelerini ifade etmek için araçsallaştırması son derece doğaldır. Hele genç bir siyasetçi ve teorisyenin, kendisini daha iyi anlatmak için sağı ve soluyla dönemi tanımlayan bir referans noktası olan Hegel'le ve onun takipçileriyle polemik yapmasının anlaşılır tarafları vardır. Bu polemikler de zaten Marx'ın Hegel'den farklılıklarının üzerine kuruludur.

Sonrasında roller de değişir üstelik. 20. yüzyılda Hegel'in hâlâ bir düşünür olarak bu denli tartışılıyor olmasının sebebi Marx ve marksizmle ilgili tartışmalardır. Hegel, bazı akademik ve dinsel çalışmalar dışında, Marx'ın üzerindeki etkileri vesilesiyle gündeme girer. Marksizme dair tartışmaların bu seyri Hegel'in yorumlanmasında ve algılanmasında bir çarpıklığa da yol açar. Aslında Hegel'in sağcı ve teolojik yorumları, Hegelci diyalektiğin altında yatan kalıcı dinsel özü açığa çıkarmış ve bunun bir deneyim olduğunu vurgulamıştır.[90] Demek ki Hegel'in soldan okunması bir

---

89 Bertell Ollman tersini iddia ediyor ve Marx'ın tarihe yaklaşımını yanlış bir şekilde Hegel'den aldığı yönteme bağlıyor. Bkz. Bertell Ollman, *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar*, Yordam Kitap, 2011, çev. Cenk Saraçoğlu, s. 136. *"Marx'ın tarihi incelerken benimsediği alışılmadık yaklaşımın temelinde Hegelci içsel ilişkiler felsefesini benimsemiş olması yatar."*

90 Bu konuda çok kısa bir özet için Eyüp Ali Kılıçaslan'ın "Fransa'da Hegel"

zorunluluk değildir ve Hegel basbayağı hem de gayet tutarlı bir şekilde idealist ve dinsel bir zeminde yorumlanabilir. Bu, Hegel'in yöntemine dair de bir işarettir. Hegelci yöntem kimseyi kendiliğinden ve zorunlu devrimci sonuçlara götürmez.

Hegel marksizmle ilgili gündeme gelir, çünkü marksizmle ilgili tartışmalarda alınan pozisyonları tanımlayan bir referans noktasıdır. Hegel yine bir araçtır, ama bu defa, marksizme dair takınılan tutumu ifade etmeye yarayan bir araç...

Özellikle siyasi yenilgilerin belirlediği dönemlerde felsefeye ve Hegel'e dönüş bir teorik hastalıktır. Marx'ın düşüncesinin gelişimini takip etmek ve daha iyi anlamak için, insanlığın düşünsel birikimine hakim olmak amacıyla, Marx öncesi düşünürleri ve Hegel'i incelemek elbette yararlıdır. Ancak, Hegel'den yola çıkarak marksizmi tekrar yorumlamak, neredeyse her zaman marksizmin kendi öz yapısıyla oynamak anlamına gelir. Üstelik, bunun Hegel'e karşı olmak veya Hegel'in yanında olmakla ilgisi yoktur. Sorun, Hegel'e karşı takınılan somut tutum değil, referansın bizzat Hegel olmasıdır. Hegel referanslı bir Marx okumasının, marksizme dair verimli bir çıktı sunması mümkün değildir. Hegel'in çoğu zaman aslında bir araç olduğu hiç akıldan çıkarılmamalıdır.

Tarihte bunun ilk örneği II. Enternasyonal düşüncesinin devrimci görüşleri tasfiye etmek için Hegel'i hedef seçmesidir. Hegel, iddiaya göre Marx'ın düşüncesinde bilimselliğe ters unsurların sembolüdür. Ancak buradaki asıl dert, elbette Hegelciliğe dönük bir saldırıyla bilimselliğin ortaya çıkartılması değil, Marx'ın devrimci tarih görüşünün, kapitalizm içinde bir tür evrimciliğe dönüştürülmesidir. Hegel reformizme dönüş için yalnızca bir bahanedir. Zaten bu çaba devrimciliğin tasfiyesiyle sonuçlanır ve II. Enternasyonal marksizmden tamamen uzaklaşır. Hegel marksizmden sosyal demokrasinin yaratılması için faydalanılan teorik araçlardan yalnızca birisidir.[91]

başlıklı sunuşuna bakılabilir. Bkz. Jean Hyppolite, *Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar* içinde, Doğu Batı Yayınları, 2010, çev. Doğan Barış Kılınç, s. 9-24.

91 II. Enternasyonal'in reformist çizgisinin sembol ismi Bernstein'dır. Marksizmden bilimselliğe aykırı Hegelciliği temizlemek bahanesiyle devrimciliği nasıl tasfiye ettiğini görmek için bkz. Eduard Bernstein, *Sosyalizmin Ön*

İşin güzel yanı, bilimsellik adına Hegel'le uğraşanların devrimciliği tasfiye ettiklerinde ulaştıkları noktanın Hegel'den hiç farklı olmamasıdır. Devrimcilik ayrıştırırken, reformizm birleştirir. Evrimci bir tarih anlayışı, her durumda sonsuz, kesintisiz bir ilerleme fikriyle buluşmak zorundadır. İster tarihe Hegelci bir akıl atfedilsin, ister aydınlanmadan esinlenen bir iyimserlikle hareket edilsin, isterse sözde bilimsel bir yaklaşımla kapitalizmin gelişimine övgüler düzülsün, sonuç değişmez. Hegel'den kaçan II. Enternasyonal reformizmi ve ondan doğan sosyal demokrasi ile Hegel'i ve aydınlanmanın tarih anlayışını birbirine bağlayan sınıfsal bir zemin vardır. İşçi sınıfının iktidar hedefinden kaçan burjuvaziye yakalanır. 20. yüzyıldan bugüne marksizmin devrimciliğinden kaçan her düşünce kaçınılmaz olarak aynı çukura düşecektir. Bunu II. Enternasyonalciler kadar kaba, ya da Batılı akademisyenler gibi incelikli yapmak reformizm çukurunun temel niteliğini değiştirmez.

20. yüzyılın başındaki tartışmada sağlıklı bir tavır alan Lenin'in II. Enternasyonal düşüncesine karşı polemiğini güçlü kılan, zemini devrimcilik eksenine çekmesindeki ısrarıdır. Bu polemiğinde Lenin'in marksizmin yönteminden yararlandığı açıktır. Ancak onun yoğunlaştığı yer rakiplerinin kaba materyalizmi ve evrimci tarih anlayışlarıdır. Bu ikisi birbirini bütünler, ama Lenin hiçbir zaman kaba materyalizmi bir tür Hegelcilikle inceltmeyi düşünmez. Bu bağlamda, Lenin'in 1914 yılında yaptığı detaylı Hegel okumasının onun düşüncesinde bir sıçrama yarattığı iddiası baştan aşağı yanlıştır.[92]

Koşulları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri, Yazılama Yayınları, 2011, çev. Levent Bakaç. Bernstein'la polemik yapma görevinin ise başka bir evrimci Kautksy'ye kalması ise dönem hakkında fikir verir. Neyse ki bir süre sonra sahneye Lenin çıkacak ve devrimcilik sahipsiz kalmayacaktır.

92 Bu iddianın gayet ayrıntılı ve abartılı bir şekilde ele alındığı kitabında Anderson, Lenin'in kaba materyalizmden kopuş tarihi olarak 1914'ü gösterecek kadar ileri gidiyor. bkz. Kevin B. Anderson, *Lenin Hegel ve Batı Marksizmi*, Yordam Kitap, 2014, çev. Ertan Günçiner, s. 20. *"Lenin'in 1914-15 Hegel Defterleri'nin yaratıcılığı, 'kaba materyalizm'den kopuş konusunda taşıdığı önem ve onların marksizm açısından çekirdek Hegelci kavramları -çelişki, öznellik ve özdevinim gibi- yeniden benimsemeleri konusundaki düşüncelerimi korumaya devam ediyorum. Lenin'in kaba materyalizmi reddetmesi, olumsuzun içindeki bir olumluyu (ya da inkârın bir inkârını) da*

Öncelikle, Lenin'in 1914'ten önce daha kaba bir materyalist düşünceye sahip olduğu varsayımının hiçbir karşılığı yoktur. Örneğin "Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi"nde evrimci değil tam tersine devrimci bir tarih anlayışıyla Rusya'da devrimci bir siyasetin nesnel koşulları aranır. "Ne Yapmalı?" ise herhalde yalnızca bir örgütün işleyişine dair bir kılavuz kitap olarak görülemez. "Ne Yapmalı?" çok daha kapsamlı bir şekilde işçi sınıfı adına nasıl siyaset yapılacağını anlatır ve bırakın kaba materyalizmle ilişkili olmayı, basbayağı kaba materyalizme karşı bir polemik olarak okunabilir.[93]

Lenin, kaba materyalizmden kopmak veya devrimci iradeye mücadelenin içinde yer açmak için Hegel hakkında not tutmayı beklememiştir. Daha önemlisi, bunları başarmak için Hegel bir zorunluluk değildir. Hem Hegel'de hiç olmayan unsurların marksizm içinde öne çıkarılması için Hegel'e ihtiyaç duyulmasında basbayağı bir tuhaflık vardır...

İşte tam bu noktada ciddi bir teorik sorun kendisini gösterir. Marksizm, idealizm ile materyalizm arasında salınan bir kuramsal sistem değildir. Ama materyalist temelin üzerine bazı idealist öğelerin eklendiği bir yapı hiç değildir... Marksizm kendine has bir materyalist anlayışa sahip özgün bir sistemdir. Bu anlayışın içinde örneğin insanların tarihsel koşullar içinde kendi tarihlerini yapabilecek bilince sahip olmalarına yer vardır. İnsanların bilinç düzeyine yer açmak, marksizmi idealizmle takviye etmek anlamına gelmez; tersine marksizmin devrimci düşüncesine sadakati gösterir.

Marksizmin idealizm-materyalizm karşıtlığında ele alınabilecek bir meselesi yoktur. Bu nedenle marksizmin idealizm gibi bir sorunu bulunmadığı gibi, materyalizmin inceltilmesi gerektiği iddiasının da altı boştur. Marksizmden idealist öğeleri ayıklamak için Hegelciliğe karşı savaş açmak ne kadar gereksizse, marksizmi kaba materyalizmin esaretinden kurtarmak için Hegel'e başvurmak da

---

içerir; bu, onun, 'insan bilinci nesnel dünyayı yalnızca yansıtmaz, aynı zamanda onu yaratır da' sözleriyle insan bilincinin, kavrayışının yaratıcılığını değerlendirmesinde açıkça görülür."

93 "Ne Yapmalı?" hakkında kitabın tüm yönlerini ele alan kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Kemal Okuyan, *"Ne Yapmalı"cılar Kitabı*, Yazılama Yayınevi, 2013.

aynı ölçüde anlamsızdır. En doğrusu, marksizmin devrimciliğinden ve tarih görüşünden vazgeçmemektir. Hegel'in tarih felsefesi ise baştan aşağı bir sorunlar yumağıdır.[94]

Lenin, Hegel'i, marksizme idealist bir aşı yapmak için değil Marx'ı daha iyi anlamak için okur. Hegel'i okumakla ilgili meşhur aforizması da bugün bu şekilde anlaşılmalıdır.[95] II. Enternasyonal çizgisine bakıp kimsenin "Kapital"i anlamadığı konusunda dertlenen Lenin elbette haklıdır. Çünkü anlamamışlar ya da anlamazlıktan gelmişlerdir. Ancak Marx'ı anlamak için Hegel okumak şart değildir. Zaten, herhalde Lenin de yüzyılın başında reformistlerin Hegel okuyarak devrimci olacağını düşünmemiştir. Bugünse Lenin okumak, Marx'ı anlamak için, Hegel'den kesinlikle daha faydalıdır.

Lenin'in II. Enternasyonal reformizmiyle yürüttüğü, emperyalizm ve devrim teorisini merkeze alan tartışmanın zemini ne denli doğruysa, sonrasında Avrupa'da Hegel'in bir tür devrimcilik kaynağı olarak görülmesi o denli sorunludur.[96]

20. yüzyılın başında yükselen Hegel tartışmasının dönem dönem tekrar etmesi ve bu tekrarların marksizme katkısının son

---

94 Hegel okurken, Lenin de notlarında bunu özellikle vurgular. Bkz. Vladimir İlyiç Lenin, *Felsefe Defterleri*, Sosyal Yayınlar, çev. Attila Tokatlı, s. 261. *"Özet olarak, pek, ama pek az şey getiriyor tarih felsefesi - anlaşılmayacak bir şey yok bunda da: çünkü Marx ve Engels en büyük adımı doğrudan doğruya burada, bu alanda, bu bilimde attılar. Ve en çok burada ihtiyarladı Hegel, burada çağdışı kaldı."*

95 Vladimir İlyiç Lenin, *Felsefe Defterleri*, s. 146. *"Hegel'in Mantık'ının tümü iyice incelenmeksizin ve anlaşılmaksızın, Marx'ın Kapital'ini ve özellikle de Kapital'in Bölüm I'ini bütünüyle anlamak olanaksızdır. Şu halde hiçbir marksist, ondan yarım yüzyıl sonra bile, Marx'ı anlamış değildir."* Lenin bu defterleri yayınlamayı ya da bunları bir kitap haline getirmeyi tercih etmemiştir. Bu aforizmayı başka bir yerde kullanmayacak, farklı bir yazısında da konuya bu bağlamda hiç değinmeyecektir.

96 Bu konudaki en önemli çıkış Lukacs'a aittir. Lukacs, yıllar sonra 1967 yılında kitabın yeniden basımına yazdığı önsözde Hegelcilik ve idealizm konusunda fazla ileriye gittiğini kabul etse de çıkışın zeminin, hâlâ doğru olduğunu düşünür. Bkz. György Lukacs, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Belge Yayınları, 1998, çev. Yılmaz Öner, s, 21. *"Marksizmin devrimci geleneğine dönmek isteyen herhangi biri için marksizmin Hegelci geleneklerini tazelemek en büyük görevdi."* Oysa Lenin, bu geleneğin nasıl yaşatılacağını Hegelcilik yapmadan çok daha açık ve tutarlı bir şekilde göstermiştir.

derece tartışmalı olması öğreticidir.[97]

Hegel eksenli bir tartışmanın marksizme yararı olmaz. Çünkü marksizmin Hegel gibi bir sorunu yoktur.

Ama Marx'ın diyalektiğinin Hegel'den ne aldığı konusundaki abartıların bir türlü sonu gelmez. Bu konudaki esas problem de marksizmin nasıl anlaşıldığıyla ilgilidir.

Marx'ın yöntemi hayat ve tarihteki her olguyu, her türden değişimi açıklayan diyalektik mucizelere indirgenemez. Örneğin, Marx, para veya mal sahibinin fiilen bir kapitalist haline gelmesi için belli bir büyüklüğü aşması gerektiğini söylerken, bunun nicel değişikliklerin belli bir noktada nitel farklılıklara dönüştüğünün bir göstergesi olduğunu ifade eder.[98] Başka bir deyişle, paranın veya malın sermayeye dönüşmesi için belirli koşullarda belli bir büyüklüğe ulaşması gerekir. Bu, sermayenin oluşması için bir şarttır ve bir genellemeyle uyumludur. Para veya mal o sınıra ulaştıklarında Hegel'in yasası gereği sermaye olmazlar. Ancak o anda sermaye olmaları, yapılan diyalektik genellemenin, burada doğru olduğunu gösterir.

Marx'ın diyalektiği Hegel'den farklı olarak kendi kendisini kanıtlayarak mucizeler yaratan bir araç değildir. Örneğin, Marx, mülksüzleştirerek, emekçileri üretim araçlarından koparark kapitalist olanların, bir gün kendilerinin mülksüzleştirileceğini söylerken bu süreci yadsımanın yadsınması biçiminde nitelendirir. Ama asla sürecin tarihsel zorunluluğunu bu niteleme ile kanıtlamayı düşünmez. Marx tam tersini yapar aslında. Bu süreci tarih aracılığıyla ortaya çıkardıktan sonra, sürecin belirli bir diyalektik gelişim çizgisi izlediğini söyler.

Tarihsel gelişmeler diyalektik eğilimlere uydurulmaz. Diyalektik

---

97 Bu isimlerden belki de en tanınanı Louis Althusser'dir. Yıllar sonra Bernstein'a benzer bir şekilde bilimsellik adına marksizmden olmayan Hegelciliği tasfiye etmeye niyetlenen Althusser'in yücelttiği teorik pratiğin Hegel'in düşünce merkezli kuramını anıştırması ironiktir. Dahası, Althusser'in bu saldırısı ters bir etki yaratarak Hegel'i tekrar popülerleştirecektir de... Althusser'in kendi niyetini anlattığı kısa bir özet için bkz. Louis Althusser, *Marx İçin*, İthaki Yayınları, 2002, çev. Işık Ergüden, s. 27-40.

98 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 299. *"Hegel'in Mantık'ında keşfetmiş olduğu yasa, doğruluğunu, doğa bilimlerinde olduğu gibi, burada da gösterir: sırf nicel değişiklikler, belli bir noktada, nitel farklılıklara dönüşür."*

bize gelecekten haber veren, sürecin devamını söyleyen bir araç değildir. Diyalektik hiçbir şeyi önceden bildirmediği gibi, hiçbir şeyin ortaya çıkmasına da neden olmaz. Marx'ın diyalektiğinin Hegel'inkine benzer bir aklı yoktur.[99]

Tarih, diyalektiğe göre düzenlenmediği gibi, diyalektik tarihin motoru olarak da görülemez.[100] Yadsımanın yadsınması gibi bir ilkenin tarihte görülen tüm olayları açıkladığını düşünmenin marksizmle ilgisi olamaz. Tarih böylesi bir dizgeye indirgenemez, çünkü sınıflar mücadelesi hep aynı örüntüyü takip etmez. Bu yalnızca tek bir ilke için doğru değildir. Bu ilkelerin sayısı birden onbire çıkartıldığında da, salt diyalektik, tarihi genellemek için yeterli olmayacaktır. Sorun kaç tane ilkeyle tarihe yaklaşacağımızla değil diyalektiğe yaklaşımla ilgilidir.

Diyalektik evrenin sırrını ifşa etmez. Diyalektiğin her şeyi açıklamaya gücü yetmez.

Diyalektik yanılgılara karşı peşinen alınan bir önlem de değildir. Marx, Hegel'in diyalektiğinin kendi kendisini kanıtlayan yanıyla, bir insanı her durumda haklı çıkaracak şekilde kullanılabileceğinin farkındadır. Böylesi bir diyalektikle dalga geçmeyi de atlamamıştır.[101]

Tüm bunlara karşın, Marx'ın diyalektiği aslında bir düşünme biçimidir. Önümüze çıkan değişim ve etkileşimleri anlamamızı,

---

99 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 231. *"Demek ki, süreci, yadsımanın yadsınması biçiminde nitelendirirken, Marx, sürecin tarihsel zorunluluğunu bu niteleme ile tanıtlamayı düşünmez. Tersine, gerçekte, sürecin kısmen nasıl gerçekleştiğini, kısmen de mutlak olarak nasıl gerçekleceğini tarih aracıyla tanıtladıktan sonradır ki, Marx bu süreci, ayrıca belirli bir diyalektik yasaya göre gerçekleşen bir süreç olarak nitelendirir."*

100 Bu bağlamda en abartılı iddialardan birisi tarihin diyalektik bir ilkeye göre düzenlendiğini söylemektir. Bkz. Bernhard Brosius, *Tarihin Yapıları: Tarihsel Materyalizme Giriş*, Yordam Kitap, 2015, çev. Nejat Ağırnaslı, s. 41. *"Tarih, farklı düzlemlerde cereyan eden 'yadsımanın yadsınması' ilkesine göre düzenlenmiştir."*

101 Hindistan'daki gelişmelerle ilgili 1857 yılında Engels'e yazdığı bir mektupta Marx, kendimi aptal konumuna düşürebileceğimin farkındayım der. Ama hemen ekler, *"Fakat o durumda insan her zaman bir miktar diyalektikle işin içinden sıyrılabilir. Elbette, önermemi öyle bir kaleme aldım ki, her durumda haklı çıkacağım."* Bkz. https://marxists.catbull.com/archive/marx/works/1857/letters/57_08_15.htm

gerçekliğe dair elimizdeki veri ve öğeleri düzene sokmamızı kolaylaştıran ve bizi bu değişime müdahale etmeye çağıran bir düşünme biçimi... Sonrasında sonuç ve çıkarımlarımızı sunmamızda bize yardımcı olacak bir araç...

Bu nedenle Marx'ı anlamak için de önce yöntemine vakıf olmak gerekmez. Tam tersine, Marx'ın ulaştığı sonuçları, bu sonuçlara dair sunduğu tarihsel kanıtları anladıkça Marx'ın düşünme biçimine dair ipuçlarına ulaşılır. Marx'ta yöntem esnek bir araştırma aracıdır ve yöntemden bir dizi mantık ilkesi çıkarılsa da yöntem bunlardan ibaret görülemez. Esas olansa, tarih ve yöntemin ayrılmaz olduğu gerçeğini kabul etmektir. Çünkü kavramlar gerçekliği ifade etmenin birer aracı olsalar da, gerçeklik kavramlara indirgenemez. İşte bu nedenle, düşünmek somut eylemle birleşir. Anlamak, ancak müdahale etmekle mümkün olur.

Marx'ın ulaştığı somut sonuçlar ve tarihsel çıkarımlar yine aynı nedenle çok önemlidir. Hegel'in ulaştığı sonuçlar da onun yöntemi hakkında fikir verir. Sonuçlar yöntemden, yöntem kuramsal sistemden soyutlanamayacağı için Marx ve Hegel arasındaki yöntemsel karşılaştırma dahi, asla bir yöntemsel karşılaştırmadan ibaret görülemez.

Marx'ın yöntemi hem düşünsel hem de eylemci bir pratiktir. Ne yaptığını anlamak için de Marx'ın yaptığını yapmak gerekir.

Marx'ın diyalektiğinin özgül uygulamaları geliştirilmedikçe yönteme dair muhtemel sorunlar tek tek ele alınamaz.

Marx'ın yönteminin en kapsamlı ve aynı zamanda en özlü ifadesi "Kapital"in kendisidir. "Kapital", dünyayı değiştirmek için yazılmış devrimci bir kapitalizm eleştirisidir. Tüm enerjisini, yöntemini özlü bir şekilde formüle etmeye değil, işte bu devrimci eleştiriyi yazmaya harcamıştır.

Marx, ne yaptığını gayet iyi bilmektedir...

BÖLÜM 3

Sosyalizm: Bir İhtimalin Ötesi...

Marx tarihsel değişimin mekanizmalarını üretim tarzı kavramının yardımıyla, bu kavramın kuramsal ve pratik sonuçları aracılığıyla açıklar. Üretim tarzı kavramına böylesi bir merkezi rol atfedildiğinde Marx'ın düşüncesinde olduğu iddia edilen ikilikler de ortadan kalkar.

İddiaya göre Marx için tarih kimi zaman üretici güçlerin gelişmesidir, kimi zamansa sınıf mücadelelerinin bir hikayesi... Oysa bunlar birbirlerini yanlışlayan önermeler değildir. Sorunun bu ikisinin arasında bir orta yol bulmakla da alakası yoktur. Çünkü bu iki önerme aslında birbirinin karşıtı iki kutbu temsil etmez. Üretim tarzı kavramı, hem üretici güçlerin gelişmesinin neden ve sonuçlarını açıklar, hem de sınıflar mücadelesinin hangi koşullar altında seyrettiğini.

Üretici güçlerin gelişmesiyle ilgili Marx'ın en ünlü cümleleri "Katkı"nın "Önsözü"ndeki ifadeleridir.[102] Bu önsözde Marx, ulaşmış olduğu ve bir kez ulaştıktan sonra incelemelerine kılavuzluk etmiş olan sonucu kısaca formüle etmeye çalışır. Kıyamet de tam burada kopar...

Kıyamet kopar çünkü sorun Marx'ın binlerce sayfaya yayılan bir külliyatı toplamda neredeyse bir sayfada ifade ettiğinin

[102] Marksizmle ilgili tartışmalarda "Önsöz" diye anılan metin, Marx'ın 1859 yılında yazdığı *"Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı"* isimli eserin önsözüdür. Bkz. Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, 1979, çev. Sevim Belli, s. 23-28.

sanılmasıdır. Marx'ın elbette böyle bir iddiası yoktur. Ancak bu bir sayfanın her şeyi açıklayabileceği yanılsamasının karşısına, bu bir sayfadaki formülasyonların yanlış ya da geçersiz olduğunun çıkarılması bir başka sakatlıktır.

Öncelikle, "Önsöz" bir elyazması değildir. Marx'ın elyazmalarındaki cümleler konusunda dahi gösterilmeyen bir hassasiyetin bu metin için gösterilmesi gariptir. Bu metin elyazmalarından veya çalışma notlarından farklı olarak, basılmak ve insanlarla paylaşmak için yazılmıştır. Demek ki, okuduğumuz cümleler, metnin son ve olgun halidir. Üstelik, Marx sonrasında bunları düzeltmek veya tashih etmek için bir çaba da harcamamıştır. "Kapital"de bu cümleleri boşa düşürecek ifadeler kullanmayacak, buradaki tezleri farklı biçimlerde olsa da başyapıtında tekrar ele alacaktır.[103]

Ancak Marx'ın bu metne büyük, ama çok büyük bir önem verdiğine, metnin bu halini tekrar tekrar işaret ettiğine dair de bir kayıt yoktur.

Doğrusu, "Önsöz" hakkında uzun uzadıya bir tartışma yapmaktansa, ne dediğine odaklanmaktır. "Önsöz"ün özlü formülasyonu, Marx'ın diğer yazdıklarıyla beraber ele alındığında, üretim tarzı kavramsallaştırması açısından hem ilham verici, hem açıklayıcıdır.

Önsözdeki formülasyonu birkaç parçaya ayırmak mümkündür. Marx bu metinde ilk olarak üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki bağlantıyı vurgular. İkinci olarak iktisadi temel ile üstyapıyı içeren toplumsal yapı kurgusunu belirginleştirir. Son olarak, bu iki kavram çiftini, üretici güçler - üretim ilişkisi ve iktisadi temel - üstyapı çiftlerini kullanarak, tarihin değişim mekanizması hakkında bir yorum yapar.

Bu üç temel önermeye ve önermelerin iz veya sonuçlarına Marx'ın başka metinlerinde kimi zaman açık, ama genellikle örtük

103 Hatta, Marx, 1859 Önsözü'ndeki temel-üstyapı formülasyonuna gelen bir eleştiriye, "Önsöz"de yazdıklarının arkasında durarak *"Kapital"*de bir dipnotla yanıt verecektir. Bkz. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Yordam Kitap, 2012, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, s. 90. *"Bu vesileyle, "Zur Kritik der Pol. Ökonomie", 1859, eserimin yayınlanmasından sonra bir Alman-Amerikan gazetesinin bana yöneltmiş olduğu bir itirazı kısaca cevaplandırmak istiyorum."*

bir şekilde rastlanabilir. Elbette bu önermeler zenginleştirilmiş ve derinleştirilmiş, özel durumlarına dair yorumlar yapılmış, farklı alan ve konulara olan yansımalarından çok sayıda sonuç çıkarılmıştır. Dahası, önermeler bu metinde özlü şekilde formüle edilseler de, tam olarak bu noktada da geliştirilmemiştir. Bu önermelerin izi Marx'ın eserlerinde geriye dönük olarak da sürülebilir.

Ancak "Önsöz"ü değerlendirirken düşülebilecek en büyük yanlış, bu metne yalnızca insanlığın bugüne kadarki tarihinin hikayesi olarak bakılmasıdır. "Önsöz" de Marx'ın tıpkı diğer metinleri gibi, devrimci bir amaçla yazılmıştır. Marx'ın incelemelerine kılavuzluk etmiş sonucun devrimci bir perspektif içermediği düşünülemez. "Önsöz", geleceğe dair bir kurgunun içine yerleştirilmesi gereken bir formülasyonu içerir ve metnin tezleri mutlaka bu gözle değerlendirilmelidir.

Çelişkili İkili: Üretici Güçler ve Üretim İlişkileri

İnsanlar, tarih boyunca, kendi iradeleri dışında, zorunlu olarak üretim için belirli ilişkiler kurar. İnsan buna zorunludur, çünkü toplumun bir parçasıdır. Yaşamak için temel gereksinimlerini toplumun bir parçası olarak karşılar. Barınmak, giyinmek ve beslenmek zorundadır. Üstelik, tarih boyunca toplumun organizasyonu karmaşıklaştıkça aslında ihtiyaçlar da karmaşıklaşır. Ancak temel nokta hiç değişmez.

Toplumsal bir varlık olarak insan, üretirken de tüketirken de diğer insanlarla ilişki halindedir. Marx, burada esas belirleyenin her zaman maddi üretim olduğunu söyler. Üretilmiş olan toplamdan ne ölçüde ve nasıl pay alacağımız, üretimde ve aslında genel olarak üretimin merkezinde olduğu çalışma hayatında durduğumuz yerle ilişkilidir. Örneğin kapitalizmde tüketim para vesilesiyle gerçekleşir. Kazanılan para ise, istisnaları bir kenara koyarsak, yine çalışma hayatında durduğumuz yerle bağlantılıdır. Bir patronla bir işçi aynı parayı kazanmaz. Patronla, işçinin tüketim biçimi de doğal olarak farklıdır. Tarihteki örnekler de farklı olmayacak, köyün ağasıyla yoksul köylü arasındaki kıyaslama farklı sonuçlar üretmeyecektir.

İşte çalışma hayatımızda girdiğimiz ve tüm hayatımızı belirleyen bu ilişkiler, üretim ilişkileri olarak adlandırılır. Zorunluluk bu

üretim ilişkilerine hangi noktadan dahil olacağımızla ilgili değildir. Zorunluluk, hayatımızı devam ettirmek için bunlardan birisine mutlak olarak tabi oluşumuzu anlatır. Toplumsal bir varlık olarak yaşamanın başka bir yolu yoktur.

Modern zamanlarda insan, bir fabrikada, bankada, madende çalışabilir veya bir kafe ya da bakkal dükkanı da açabilir. Burada önemli olan, bunların hepsinin geçmişten bugüne gelen belirlenmiş kurallarla işliyor olmasıdır. İnsan, hangi noktadan bu ilişkilere dahil olursa olsun, işte bu kurallara uymak zorundadır.

Örneğin insan bir fabrikaya işe girdiğinde, buradaki temel ölçüt çalışılan yerdeki araçların başkasına, fabrikanın sahibine ait olmasıdır. Makineler, bilgisayarlar, binalar, aslında tüm maddi altyapı bir başkasınındır. Üretim araçları özel mülktür. İnsan orada çalışır ve bu çalışmasının karşılığında bir para alır. İşte bu ilişki, üretim ilişkisine bir örnektir.

Üretim için, üretimin araçlarıyla emek gücünün bir araya gelmesi şarttır. Üretimin gittikçe daha otomatize olması bu tanımı değiştirmez. Yalnızca insanın fiziksel gücünün değil, insan aklı ve yeteneğinin dolaylı veya dolaysız bir şekilde üretime dahil olduğu her noktada emek gücü üretimin parçasıdır. Güç, beceri, bilgi, yaratıcılık... Bunların hepsi emek gücünün bileşenleridir. Ağaçtan elma toplanması, ekinin makineyle hasat edilmesi, bilgisayarda yazılım geliştirilmesi, bir binanın mimari olarak tasarlanması... Örnekler çoğaltılabilir ancak işin özü değişmez. Emek gücünün harcanması yalnızca fiziksel bir süreci anlatmaz. Ancak insan, üretim için her ne şekil ve biçimde olursa olsun üretim araçlarıyla buluşmak zorundadır.

Üretici güçler, çok genel olarak üretim araçları ve emek gücü olarak iki başlık altında toparlanabilecek üretim sürecine katılan tüm unsurların toplu bir listesidir aslında. Üretim ilişkileri ise bu listedeki unsurlara dair kalıcı veya geçici bir tür sahiplik ilişkisinin ifadesi... Bu ilişkiler yalnızca maddi araçların sahipliğiyle ilgili değil, emek gücünün kendisini de kimin denetlediğini belirleyen bir dağılımla oluşur.

Örneğin, bir kapitalist, fabrikanın sahibidir ve üretimin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyduğu emek gücünü işçiden satın alır. Aynı şekilde bir madenin sahibi de, o madenden cevherin çıkartılması

için gereksindiği emek gücünü maden emekçisinden temin edecektir. Üretim aracının emek gücünü denetleyebiliyor olacak şekilde kullanılması şarttır. Bir tarla ya da bina ve hatta üretim yapan bir makinenin sahipliği tek başına üretim ilişkisini belirlemez. İlişkinin kurulması için üretimin asli unsuru olarak emek gücünün sürece dahil olması gerekir.

Üretim ilişkileriyle üretici güçler arasındaki kopmaz bağlantı açıktır aslında. Bu görünür bağlantıyı güçlerin üzerindeki mülkiyet ilişkileri sağlar.

Kapitalist üretim araçlarını elinde tutarak iş sürecini emek gücünün tüketilmesi haline dönüştürür. İşçi, emek gücünü sattığı kapitalistin denetimi altında çalışır. Bütün çalışma sürecini kapitalist veya onun adına başkaları kontrol eder. Mesela zamanlamaya veya hangi araçların nasıl kullanılacağına onlar karar verir.

İş sürecinin sonucunda ortaya çıkan mal veya hizmet de emekçinin değil kapitalistin malıdır. İşyerine adımını attığı anda, emek artık kapitaliste aittir. Kapitalist, emek gücünü satın alarak, bu canlı şeyi, malın veya hizmetin cansız öğeleriyle birleştirir. Üretim araçları ile emek gücü, baştan sona kapitalistin denetimi altında bir araya geldiği için çıkan ürün kapitalistin olur.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti ürünün kapitalist tarafından mülk edinilmesi sonucunu doğurur. Tüm bu çalışmanın sonunda emekçinin eline yalnızca bu işin karşılığı olarak ödendiği iddia edilen ücret geçer. Ürettiği mal veya hizmetten el edilecek tüm gelir kapitaliste kalacaktır.

Bu ilişki üretim araçları üzerinde özel mülkiyet devam ettiği sürece varolur.

Marx tarih boyunca ortaya çıkan üretim ilişkilerinin üretici güçlerin belirli bir maddi gelişme derecesine tekabül ettiğini veya uygun düştüğünü söyler.[104] Bu örneğin, üretimde yaygın bir şekilde makinelerin kullanılması veya büyük sanayi ile kapitalist üretim ilişkilerinin bir uyum içinde olduğu anlamına gelir. Yalnızca bu değil, önermenin tersi de geçmişe dönük olarak doğrudur;

[104] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 23. *"Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder."*

büyük sanayi ile feodal ilişkiler arasında da bir uyumsuzluk vardır. Bir üretici güç olarak makineleşmiş sanayinin feodal üretim ilişkileriyle birlikte görülmesi imkansızdır.

Önermenin tersi geleceğe dönük bir kurgu içinde anlamsızlaşır. Çünkü büyük sanayi hem kapitalizmde hem de sosyalizmde görülebilecek bir emek aracıdır. Dolayısıyla üretici güçlerle üretim ilişkileri arasında bir uyumdan söz etmek ve bu argümanı daha ileri götürmemek en doğrusudur.

Bu yaklaşım geçmişe dönük genelleştirilirse emek araçlarının kalıntıları, toplumun artık yok olmuş ekonomik biçimlerinin aydınlığa kavuşturulmasında, nesli tükenmiş hayvanların araştırılmasında fosillerin işlevine benzer bir rol üstlenirler. Birbirinden farklı ekonomik çağların ayırt edilmesinde üretilen eşyalar değil, bunların nasıl ve hangi araçlarla yapıldığı bilgisi kullanılır.[105] Ama üretici güçlerin maddi gelişiminin tarihteki süreklilik unsuru olduğu ve birikimli şekilde ilerlediği asla unutulmamalı, hangi sorusunun yanındaki nasıl sorusu atlanmamalıdır.

Üretici güçlerin maddi düzeyi ekonomik çağa dair bir ipucu sunabilir. Ancak ekonomik çağları birbirinden ayırırken esas olan bu üretici güçlerin toplumsal olarak nasıl kullanıldığıdır.

Maddi gelişmeyle, emek gücünün kullanıldığı toplumsal koşullar birbirleri için açıklayıcıdır. Bu açıklayıcılık ve tekabül etme ilişkisi, üretici güçlerin maddi gelişmesinin, bu güçlerin kullanıldığı toplumsal koşulları, başka bir deyişle üretim ilişkilerini doğrudan belirlediği noktasına kadar genişletilemez.

Üretici güçlerin, üretim ilişkilerini doğrudan belirler duruma gelmesi ancak bu güçlerin ekonomik yapının dışında tanımlanmalarıyla mümkün hale gelir. Marx'ın yazdıklarından yola çıkarak bunu deneyenler de vardır. Bu durumda, iddiaya göre, üretim ilişkileri ekonomik yapıyı oluştururken, üretici güçler bu yapının

105 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 183-184. *"Kemik kalıntılarının yapısı, nesli tükenmiş hayvan türlerinin yapılarını anlamak için ne kadar önemliyse, emek araçlarının kalıntıları da, tarihe karışmış iktisadi toplum biçimlerinin değerlendirilmesi açısından o kadar önemlidir. İktisadi çağları ayırt eden, nelerin yapıldığı değil, nasıl, hangi emek araçlarıyla yapıldıklarıdır. Emek araçları, insan emek gücünün geçirmiş olduğu gelişmenin derecesini ölçmekle kalmaz, aynı zamanda, bu emek gücünün hangi toplumsal koşullar altında kullanılmış olduğunu da gösterir."*

hiçbir parçasını oluşturmadıkları halde, yapının niteliğini belirlerler.[106] Bu yolla üretici güçlerin gelişimi bir açıdan iktisadi olandan bağımsızlaştırılır ve kendinde bir dinamiğe dönüşür. Aynı iddiaya göre, o zaman açıklayıcı olan artık insanın gelişmeye duyduğu akılcı ve doğal istektir. İnsanın bu doğal isteğinin bir sonucu olarak üretici güçler geliştikçe, bu güçler aslında kendilerine uygun olan üretim ilişkilerini de yaratırlar. Bu görüşün daha incelikli ifade edilmiş halinde, üretici güçler kendi gelişimleri için uygun üretim ilişkilerini dayatırlar.

Yalnız bu durum hâlâ kapitalistleşme ile makine ve büyük sanayi arasındaki ilişki için açıklayıcı değildir. Çünkü makineleşme kapitalist üretim ilişkilerini öncelemez. Tam tersine, makineleşme kapitalist üretim ilişkilerinin doğuşunu takip eder. Teknolojik gelişim üretim ilişkilerinin dönüşümünü hızlandırsa da, kapitalist üretim ilişkilerini ortaya çıkaran makineleşme veya başka bir teknolojik gelişme değildir.

Marx'ın yazdıklarından böyle bir sonuç çıkartılamaz. Üretici güçler ekonomik yapının dışına alınamaz. Üretici güçler üretim ilişkilerini basitçe belirlemez ve karşılıklı ilişkilerinde üretici güçlerin doğal bir önceliği yoktur.

Üretici güçlerin tanımının içinde emek gücünün olması da aslında sorunu güçlerin lehine çözmez. Teknoloji elbette insan bilgisinin genişlemesiyle ilgili bir kavramdır ve insandan soyutlanması mümkün değildir. Makineyi bulan da bunu kullanan da insandır. İnsan makineye veya emek aracına tabi oluyor gibi görünse de, aslında kendi ürettiği makinenin yine kendisinin yarattığı toplumsal yapının içinde üstlendiği role teslim olur. Bu nedenle üretici güçleri oluşturan emek gücü ve emek araçları arasında, emek

---

[106] Bu görüşün marksizm hakkındaki tartışmalardaki tam ismi "teknolojik determinizm"dir. Her türden reformist görüşe kaynaklık eden bu yaklaşımın modern bir yorumu için bkz. Gerald A. Cohen, *Karl Marx'ın Tarih Teorisi: Bir Savunma*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998, çev. Ahmet Fethi, s. 46. *"Mekansal metafor kullanarak belirtirsek: Üretken güçler, ekonomik tabanın altında bulunur. Ekonomik yapının toplumun temeli ve üstyapının temeli olması, özgül bir ekonomik yapının niçin varolduğu sorusunu dışarıda bırakmaz.Bu kitapta kollanan 'teknolojik' okumaya göre yanıt şudur: Üretken güçler, ekonomik yapının hiçbir parçasını oluşturmadıkları halde, niteliğini güçlü bir şekilde belirlerler."*

araçlarına belirleyici öncelik tanımlanamaz.[107]

İnsanlarda, diğer türlerde olmayan, kendi düşünce ve eylemlerini bilinçli bir biçimde denetleme esnekliği ve yeteneği vardır. İnsanlar bilinçli olarak, bir kurguyla, hedefe dönük olarak yaratabilirler. Zaten bu nedenle insanlar yeni üretim biçimleri bulabilirler.

Ancak insana dair bu özellikler üretici güçlerin gelişmesini tek başına açıklayamaz. Çünkü teknoloji insanın doğayla ilişkisini, toplumsal ve maddi ilişkilerini ve tüm bunlardan kaynaklı zihinsel tasarımını açığa çıkarır.[108] Teknoloji tüm bunlarla bağlantılıdır ve bunların hepsinin hem bir sonucu hem de göstergesidir. Teknoloji sınıf mücadelesinden soyutlanamaz ve hatta bazen doğrudan emekçilerin çalışma hayatında sermayeye yarattığı veya yaratacağı sorunları çözmek için tasarlanır. Teknoloji, çoğu zaman emeği sömüren, kaynakları paraya çeviren ve piyasa ilişkilerini toplumun geneline yayan bir stratejiye dayanarak ilerler.

İnsan odaklı bir üretici güç anlayışı üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki öncelik sorununu çözmez veya üretici güçlerin gelişmesinin kendisine uygun ilişkiler yarattığı varsayımını haklı çıkarmaz. İnsanın kendisinin gelişimi sorusunun yanıtı ekonomik ve toplumsal yapıdan bağımsız bir üretici güç kavramında aranırsa, yine insanın gelişmeye dönük doğal ve akılcı isteği varsayımına dönmek zorunda kalınır.

Teknolojik gelişme gerçekten insanlığın tüm gelişimini açıklayabilseydi kuramsal çalışma kolaylaşır, tarih bir teknoloji tarihine dönüşür, yalnız bununla da kalmaz, geleceğe dair tüm kurgu da teknolojinin bir fonksiyonuna indirgenirdi. Böylece bu maddi gelişim insanlığın tüm sorunlarını çözecek süreç olarak kutsanırdı.

Böyle düşünenlere rastlamak her zaman mümkündür. Kimileri

---

107 Örneğin Althusser teoride insanın rolüne duyduğu sonsuz antipati nedeniyle emek araçlarına neredeyse uzaylı yaratıkların insanlara hediyesi gibi bakar. Bkz. Louis Althusser, *Yeniden-Üretim Üzerine*, İthaki Yayınları, 2005, çev. A. Işık Ergüden, s. 47. "*İnsanların üretim sürecinin eyleyicileri olarak görüldükleri Üretici Güçlerin belirleyici öğesi insanlar değil, üretim araçlarıdır.*"

108 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 358. "*Teknoloji, insanın doğa ile arasındaki aktif ilişki tarzını, insan yaşamının dolaysız üretim sürecini ve dolayısıyla aynı zamanda onun toplumsal yaşamının ilişkilerini ve bunlardan kaynaklanan zihinsel tasarımlarını açığa çıkarır.*"

sosyalizmin Marx'tan esinlenerek, ama yalnızca esinlenerek, böylesi bir teknik gelişmenin toplumsal evrim yoluyla kendiliğinden ulaşılacak doğal bir sonucu olduğunu söyler, kimisi ise kapitalizmin yine böyle bir ilerlemeyle zaten insanlık için faydalı bir noktaya doğru evrileceğini iddia eder...

Ama en vahimi bunlardan ilk anda farklı görünse de sosyalist devrimi yeterince olgunlaşmamış koşulları, üretici güçlerin gelişmemişliğini bahane ederek erteleyip durmaktır... Bu yalnızca geçmiştekileri değil, gelecekteki devrimleri de şimdiden gayrimeşru ve zamansız ilan eden bir yaklaşımdır.

Oysa Marx'ın yaklaşımı onun metinlerinden reformizm veya evrimcilik çıkarmaya çalışanları hep hüsrana uğratır.

Marx'ın, üretici güçlerin maddi gelişimi hakkında iki saptaması vardır. Birincisi, bu güçlerin gelişme eğilimidir. Üretim ilişkilerinin bu gelişmenin belirli bir aşamasına tekabül ettiğini söylerken de aslında bu güçlerin maddi olarak geliştiğini ima eder. Ancak bu yalnızca bir eğilimdir... Marx bu güçlerin hep geliştiğini veya gelişmek zorunda olduğunu ya da gelişeceğini söylemez.

Üretici güçlerin gelişimine bir eğilim olarak bakıldığında tarih boyunca bunu yanlışlayacak bir veri görünmez. Bu eğilimi saptamak için illa insanı mağaradan modern yaşama taşıyan sürece en genel şekilde bakmak gerekmez. Gelişim yeterince uzun bir zaman aralığında zaten doğrulanır. İnsanlığın durduğu ve hatta maddi olarak geriye gittiği zaman dilimleri olmuştur ancak bu dönemler genel eğilimi değil istisnaları temsil eder.

Üretici güçler sürekli gelişmez ancak insanlığın her yeni nesli normal koşullarda kendisinden önceki kuşağın ulaşmış olduğu üretici güçlerin gelişme düzeyinin sahibi olduğu için bu süreç birikimli bir biçimde ilerler.[109] Üretici güçleri tahrip eden büyük doğal afetler, savaşlar, salgın hastalıklar bu sürecin normal akışını

[109] Marx, Annenkov'a 1846 yılında yazdığı mektupta bu birikimli sürecin altını çizer. Bkz. Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti* içinde, Sol Yayınları, 1966, çev. Erdoğan Başar, s. 201. "*Birbirini takip eden her kuşağın, yeni üretim biçimine hammadde olarak hizmet eden ve bir önceki kuşak tarafından kazanılmış bulunan üretici güçlere kendisini sahip bulması olgusu sebebiyle, insanlık tarihinde bir tutarlılık meydana gelir; insanlığın tarihi, insanın üretici güçleri ve bunun sonucu olarak sosyal ilişkileri daha fazla gelişmiş olduğu için, daha fazla şekillenir. Öyleyse insanlar bunun bilincine sahip olsunlar*

etkilese de, üretici güçlerin her daim geliştiği sonucunu çıkartmadan ve birikimli hal bir tür gelişme zorunluluğuyla eşitlenmeden, bu seyir tarih boyunca gözlenebilir.

Üstelik bu eğilim üretici güçlerin gelişme hızına dair kendinde bir varsayım içermez. Marx'ın üretici güçlerin gelişimine dair ikinci ama hayati saptaması güçlerin üretim ilişkileriyle olan uyumuna ve dolayısıyla bu hıza dairdir. Gelişmelerinin belli bir aşamasında maddi üretim güçleri o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ters düşerler ve bu ilişkiler gelişmenin engelleri haline gelirler.[110]

Üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişiminin belli bir evresiyle uyumlu olması nasıl üretim tarzına has bir nitelikse, bu uyumsuzluk ve çelişkili durum da yine üretim tarzının bir niteliğidir. İkincisi üretim tarzının devrimci dönüşümüyle de bağlantılıdır.

Başka bir deyişle, her üretim tarzında, üretim ilişkilerini desteklemek için asgari düzeyde bir üretim gücüne ihtiyaç duyulur. Ama bu ilişkiler, üretici güçlerin ancak belirli miktarda gelişimine izin verir. Sınıflı toplumlarda hiçbir üretim ilişkisi, üretici güçlerin sonsuza kadar sınırsız bir biçimde hep aynı hızda gelişmesine müsaade etmez.

Üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişmesinin önüne koyduğu engeli ancak bir devrim kaldırabilir. Çünkü üretim ilişkileri, üretici güçler gibi sürekli bir değişim halinde değildirler ve onları değiştirmenin tek yolu bir toplumsal devrimdir.

Marx, gayet tutarlı bir biçimde toplumsal gelişme ve ilerlemeyi devrime bağlar.

Üretim tarzının uyum ve çelişkiyle tanımlanan iki hali nedeniyle üretici güçlerin gelişmesi pürüzsüz, çelişkisiz, hep aynı şekilde ilerleyen bir süreç değildir. Zaten tam da bu nedenle en fazla bir eğilimden söz edilir.

Tam bu noktada Marx'ın üretici güçlerle, üretim ilişkileri

---

veya olmasınlar, insanların sosyal tarihi, onların bireysel gelişiminin tarihinden başka bir şey değildir."

110 Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 25. *"Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar."*

arasında yaptığı ayrımın da önemi ortaya çıkar. Üretici güçler, bazen iddia edildiği gibi, bir tür üretim ilişkisi değildir.[111] Üretici güçler ve üretim ilişkileri aynı toplumsal gelişmenin iki unsurudur ve üretim tarzının içinde bir araya gelirler. Üretici güçlerin gelişme eğiliminden söz edilebilirse de, üretim ilişkilerinin gelişiminden söz etmek manasızdır. Üretim ilişkilerinin biçimleri değişebilse de, genel karakteri bir üretim tarzı içinde asla değişmez. Bu ilişkilerin dönüşmesi bir devrimle birlikte üretim tarzının değişimi anlamına gelir.

Üretici güçlerin gelişimi ise bir devrimci dönüşümle eşitlenemez. Bilimsel bilginin genişlemesi ve üretim sürecinde daha karmaşık makinelerin kullanılması, emek sürecinin karakterini değiştirebilir. Örneğin kapitalizmin tarihi boyunca bu tür karakter değişiklikleri gözlenir. Ancak gelecekte de sanayideki otomatizasyonun derinleşmesi veya yapay zekâ kullanımının artması üretim sürecinin organizasyonunu doğrudan etkileyecek olsa da, üretim ilişkisini değiştirmeyecektir. Bir fabrikadaki işçi sayısının azalması ve emek üretkenliğindeki artış, o işçilerin üretim araçlarının sahibi olarak kapitalistle girdiği ilişkinin temel karakterini etkilemez. Mühendislerin işçi olmadığı gibi bir yanlış varsayımla artık o fabrikada işçiler yok mühendisler var dendiğinde dahi, mühendisin kapitaliste bir emekçi olarak emek gücünü sattığı gerçeği ortadadır.

Üretici güçlerin gelişmesi için Marx'ın önerdiği temel ölçüt emek üretkenliğindeki artıştır. En basit tanımıyla birim zamanda aynı sayıda işçinin daha fazla üretebiliyor olmasıdır. Aynı fabrikada yüz işçinin bir günde on buzdolabı üretebiliyorken, yirmi buzdolabı üretmeye başlamasıdır.

Bu bağlamda, üretim sürecine giren emek gücünün niteliği, bir

[111] Hem Callinicos hem Balibar böyle düşünüyor örneğin. Bkz. Alex Callinicos, *Tarih Yapmak: Toplum Kuramında Etkinlik*, Yapı ve Değişim, Doruk Yayımcılık, 2009, çev. Nermin Saatçioğlu, s. 76. "*bunları [üretici güçleri] bu öğeleri de bileştiren bir emek-süreci olarak görmek, Balibar'ın üretici güçlerin 'bir liste' olarak düşünülmemesi gerektiğini savunurken parmak bastığı çok önemli bir noktayı gündeme getirir. Daha çok, bunlar da, üretim biçimi içinde belli tipte bir bağlantıdır, bir başka deyişle, bunlar da bir üretim ilişkisidir.*" Üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki ayrımı silikleştirmek, maddi olanla toplumsal olan arasındaki ayrımın silikleştirilmesi tehlikesini de içerir.

başka deyişle işçinin beceri ve yeteneklerinin yükselişi, işçinin bu süreçte kullandığı makinenin kapasite ve hızının artışı, üretimin gerçekleştiği mekanın verimliliği arttıracak şekilde yeniden inşa edilmesi veya düzenlenmesi ve emek sürecinin tüm değişikliklerle uyumlu bir biçimde yeniden örgütlenmesi, üretici güçlerin gelişimine örnek olarak verilebilir. Bu nedenle Marx emek sürecinin örgütlenmesinin kendisini de bu güçlerin arasında saymaktan çekinmez.[112]

Üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki ayrım ve bunların tarihsel koşullarda emek süreci vesilesiyle üretimde bir araya gelişi üretim tarzı kavramının kullanılışını zorunlu kılar. Üretici güçlerle üretim ilişkilerinin arasındaki uyumu da çelişkiyi de açıklayacak olan üretim tarzıdır. Bu uyum ya da çelişki hem bu güçlerin gelişimini belirler hem de üretim tarzının kaderini...

Yine Marx üretici güçlerin gelişmesini emeğin üretkenliğindeki artışa bağlarken de bunun üretim tarzının niteliğiyle olan ilişkisini asla ihmal etmez. Bu güçlerdeki ilerleme yalnızca maddi bir olgu değildir ve aynı zamanda niteliksel bir karaktere sahiptir. Üretici güçlerin ekonomik yapı dışında kendilerine has bir konumda durmadıklarının en önemli kanıtı budur.

Marx üretkenlikteki artışa merkezi bir rol atfederken, üretimin hedeflerinin sürekli değişiyor olduğu gerçeğini gözden kaçırmaz. Üretim hakkındaki her tartışma neyin üretildiği sorusuna verilen yanıtı içerir. Bilimsel bilginin genişlemesi ve bunların maddi uygulamalarının artmasıyla üretim hem nitel hem de nicel olarak genişler. Üretici güçlerin gelişmesi ile insanların gereksinimlerinin değişmesi el ele gider. Örneğin, internetin keşfi ve kullanılmaya başlanması ile insanlar bir süre sonra bu hizmete ulaşmak ister.

Tarih boyunca üretimin değişimi, yalnızca toplam ürün miktarı ile açıklanamaz. Dolayısıyla, üretici güçlerin gelişimiyle birlikte, genel olarak daha geniş çapta bir üretim, daha verimli bir

[112] Karl Marx - Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Evrensel, 2013, çev. Tonguç Ok - Olcay Geridönmez, s. 37. *"Buradan, belirli bir üretim tarzı ya da belirli bir sanayi aşamasının, daima belirli bir el birliği biçimiyle ya da belirli bir toplumsal aşamayla bir arada bulunduğu sonucu çıkmaktadır. Bu el birliği biçiminin kendisi de bir 'üretici güç'tür."*

şekilde gerçekleşir.

Tarih boyunca üretici güçlerin en hızlı şekilde geliştiği kapitalist üretim tarzında emeğin üretkenliğindeki her artış aslında bizzat emek gücünün israfı ve kemirilip tüketilmesi pahasına olur. Teknolojik gelişme tüm çelişkileriyle beraber, sömürünün artması ve doğanın talan edilmesiyle birlikte ele alınır.[113] Gelişmeyle insanın doğaya hakimiyetinin artmasının kapitalizm koşullarında çevreyle ilgili bir maliyeti vardır. Üretici güçlerin gelişmesi aslında hem üretkenlikte bir artıştır hem de üretici güçlerin daha fazla tahrip edilmesi için bir zemin...

Bu nedenle gelişme süreci hiçbir şekilde üretim tarzından koparılamaz. Ama bu gelişim üretim tarzını belirleyen bağımsız bir konuma da yerleştirilemez. Tersine, emek sürecinin tarihsel biçimi, kendi maddi temellerini geliştiren bir işlev üstlenir. Üretici güçlerin gelişme eğilimi bu bağlamda soyut, üretici güçlerin doğasına atfedebileceğimiz bir eğilim değil, aslında üretim tarzlarının tarih boyunca birbirini takip etmesinin maddi zeminde yeniden ifade edilmesidir.

Her bir üretim tarzı belli bir olgunluk aşamasına ulaştığında yerini, devrimci bir dönüşümle yenisine bırakır. Bu dönüşümün bir bunalımı takip etmesi doğaldır. Üretim tarzının böylesi bir krize girmeden yıkılmasının bir gerekçesi olamaz. İşte bir üretim tarzında gelişen üretici güçlerin bir noktadan sonra o üretim tarzının gerektirdiği üretim ilişkileriyle ters düşmeleri ve sonrasında bu çelişkinin genişlik ve derinlik kazanması krizin gelip çattığının göstergesidir.[114]

Marx'ın üretici güçlerin gelişimi ile üretim ilişkileri arasındaki

---

113 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 482. *"Şehir sanayilerinde olduğu gibi modern tarımda da emeğin üretkenliğinin ve hareketliliğinin artması bizzat emek gücünün israf ve kemirilip tüketilmesi pahasına olur. Ayrıca, kapitalist tarımdaki her ilerleme, sadece işçiyi soyma sanatında bir ilerlemeden ibaret olmayıp, aynı zamanda toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir."*

114 Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, Yordam Kitap, 2015, çev. Mehmet Selik - Erkin Özalp, s. 864. *"Emek süreci, sadece insan ile doğa arasında bir süreç oldu kadarıyla, onun basit öğeleri, bu sürecin tüm toplumsal gelişme biçimlerinin ortak öğeleri olarak kalır. Ama bu sürecin her bir belirli tarihsel biçimi, onun maddi temellerini ve toplumsal biçimlerini daha fazla geliştirir. Belirli bir olgunluk aşamasına ulaşıldığında, belirli tarihsel biçim kaldırılır*

çelişkiyi yoğun olarak kapitalizm özelinde vurguladığı doğrudur. Hatta bu çelişkinin ortaya çıkarılması belli ki kapitalizmin ayrıntılı çözümlemesi ile mümkün olmuştur. Ancak üretici güçlerin gelişimi ile üretim ilişkileri arasındaki bağlantı tarih boyunca farklı üretim tarzlarının somutluğunda değişik biçimler alsa da gözlenir.

Kapitalizm kendisinden önce gelen üretim tarzlarından, hem dünya ölçeğinde genelleştirici ve aynılaştırıcı karakteriyle, hem de üretici güçler için sağladığı gelişme itkisiyle ayrılır. Kapitalizm öncesi toplum yapıları bu nedenle farklı değişim çizgileri izlerler ve bu toplumlarda üretici güçlerin gelişme eğiliminin seyri zayıftır. Her iki nedenle de, kapitalizm öncesinde üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişki, kapitalizmdeki netliği ve açıklığıyla gözlenemez. Ancak bu çelişkinin yalnızca kapitalizme özgü olduğunu ve hiçbir şekilde genelleştirilemeyeceğini iddia etmek Marx'ın yaklaşımına terstir.

Kapitalizmin tarihsel özgüllüğüyle, kapitalizmin incelenmesi yoluyla ortaya çıkan ilkelerin tarih boyunca genelleştirilmesi birbirine karıştırılmamalıdır. Özgür emekçi veya sermaye gibi yalnızca kapitalizme ait kategorilerin varlığı, kapitalizmde gözlenen tüm olguların sadece kapitalizme ait olduğu anlamına gelmez.[115]

Bu noktada temel problem bu çelişkinin tarihsel gelişmenin tek açıklayıcı ilkesi olarak görülmesidir. Üretici güçlerin gelişmesinin üretim ilişkileri ile bağlantısının incelenmesi bize o üretim

ve yeni daha yüksek bir biçime bırakır. Bir taraftaki bölüşüm ilişkileri ve dolayısıyla aynı zamanda bunlara karşılık gelen üretim ilişkilerinin belirli tarihsel şekli ile diğer taraftaki üretici güçlerin, üretme yeteneğinin ve bunların yürütücülerinin gelişmesi arasındaki çelişki ve karşıtlık genişlik ve derinlik kazanır kazanmaz, böylesi bir bunalım anının gelmiş olduğu kendisini gösterir. O zaman, üretimin maddi gelişimi ile onun toplumsal biçimi arasında bir çatışma başlar."

115 Wood, Marx'ın yazdıklarını görmezden gelerek bunun genelleştirilemeyeceğini iddia ediyor. Bkz. Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, Yordam Kitap, 2016, çev. Şahin Artan, s. 163. *"Hâlâ üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki ilkesinin daha belirli ve verimli bir anlamı olabilir. Bu anlama ulaşmak için bu ilkeyi genel bir tarih yasası (anlamsız olacak kadar genel bir yasa) olarak ele almaktan vazgeçip, bir kapitalist gelişme yasası, doğuşundan gerilemesine kadar kapitalist üretim biçimine has bir ilke, kapitalizmin özgün dinamiği ve içsel çelişkileri hakkında bir ifade olarak düşünebiliriz."*

tarzının verili anı ve değişim dinamikleri için bir betimleme sunar. O toplumsal yapının tarihsel olarak nasıl bir noktada durduğuna dair bir açıklamadır bu. Çelişkinin değerlendirilmesi değişime açık bir yapı ile buna göre nispeten daha kararlı bir yapı arasında ayrım yapabilmek için işlevlidir. Üstelik üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışma sadece bir potansiyeli gösterir.

Bu, kendiliğinden devrime yol açacak bir çatışma değildir. Yalnızca bir devrimle çözülebilecek çatışmanın başlangıcıdır.

Üstelik marksizmin üretici güçlerin gelişme eğilimi üzerine geliştirdiği yaklaşımın merkezinde bir gelecek kurgusu vardır. İlkenin tarihsel geçerliliğinin test edilmesinde hiçbir problem olamaz. Ancak sadece bununla yetinilemez.

Marx'ın üretici güçlerin gelişmesi üzerine yazdıklarının yalnızca geçmişe dönük bir okumasının yapılması Marx'ın akademik bir okumasının ve dolayısıyla marksizmin tarih kurgusunun ters çevrilmesinin yan ürünüdür.

Oysa Marx, emek üretkenliğindeki artışın peşine aklında komünizm hedefiyle düşer. Bir ütopya olarak görülen komünizm fikrinin maddi gerçeklik kazanması, ancak insanların ihtiyaçlarını sınırsızca karşılayabileceği bir bolluk toplumun kurulmasıyla mümkündür. Bunun da öncelikli şartı elbette emek üretkenliğindeki artıştır. Ama bunun önünde bugün bir büyük engel vardır. Kapitalizm üretici güçlerin gelişiminin önündeki engelleri kaldırmış ancak sonrasında üretim ilişkileri nedeniyle, bu gelişmeyle sürekli bir çelişki haline dönüşmüştür.[116]

Bu çelişkinin üretim ilişkilerini yıkmadan, bir diğer deyişle kapitalizmi ortadan kaldırmadan bir çözümü olamaz. Üretici güçlerin gelişimi bağlamında kapitalizmle komünizm arasındaki uçurumun kapanması ve emek üretkenliğindeki artışın sürdürülebilmesi için bir geçiş toplumu şarttır. Çünkü kapitalizmin tarihsel ömrü artık sona ermiştir.

Üretici güçlerin gelişimiyle komünizm arasında kurulan ilişki

---

116 Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s. 255. "*Dolayısıyla, eğer kapitalist üretim tarzı, bir yandan, maddi üretici gücü geliştirmenin ve ona karşılık gelen dünya pazarını yaratmanın tarihsel bir aracıysa, diğer yandan da, söz konusu tarihsel görevi ile kendisine karşılık gelen toplumsal üretim ilişkileri arasındaki sürekli çelişkidir.*"

sosyalist devrimi ertelemez. Tam tersine sosyalist devrimi acil bir görev olarak insanlığın önüne koyar.

Marx'ın kuramında üretici güçlerin gelişimi sorununun koşulların olgunlaşmasına dair bir vurgu olarak ele alınması, örneğin "Kapital"in bu şekilde okunması, 20. yüzyılın başında gerçekleşen Ekim Devrimi'nin buna uymadığının düşünülmesi aslında gerçekten tuhaftır.

Marx, kapitalizmi sürekli bir çelişki biçiminde tarif ederken koşulların olgunlaşmasına değil görevin aciliyetine vurgu yapar. Çünkü koşulların olgunluğuna dair kafasında bir soru işareti yoktur. Sosyalist kuruluşu desteklemek için üretici güçlerin gelişiminde ulaşılması gereken asgari düzey geçilmiştir.

Komünizm için üretici güçlerin gelişmesi sorunu artık kapitalizmin değil sosyalizmin sorunudur. Görev de aynı bağlamda burjuvaziye değil işçi sınıfına düşer.

Bu, halihazırda kapitalizmde üretici güçlerin gelişmediği anlamına gelmez. Kapitalizm üretici güçleri geliştirmeye devam eder. Ancak bu çelişkili durum iki şekilde ele alınmalıdır.

Birincisi, emek üretkenliğindeki artış ancak göreli bir karşılaştırmayla doğru değerlendirilebilir. Kapitalizm koşullarında üretici güçlerin gelişmesi, kendisinden önce gelen biçimlerle, mesela feodalizm veya kölelikle ya da kendisi içindeki belli dönemlerle kıyaslanamaz. Kapitalizmin bu bağlamdaki karşıtı yalnızca sosyalizm olabilir. Üretici güçlerin gelişmesi için doğru karşılaştırma zemini kapitalizmin varolan hali ile sosyalizmin potansiyelinin karşı karşıya konulmasıyla kurulur.

Evet, kapitalizmde örneğin bebek ölümleri azalmaya devam eder. Ama bunların çoğunu bugünden engellemek mümkündür ve bu ölümler azalırken, çocuklar bakımsızlık ve açlıktan ölmeye devam eder. Evet, hastalıkları tedavi etmek için ilaçlar bulunur. Ama aslında bu hastalıkları daha ortaya çıkmadan yok etmek, koruyucu sağlık hizmetlerini geliştirmek mümkündür. Evet, büyük sanayinin gelişimi üretimi arttırmaya devam eder. Ama bu üretim hem eşit paylaşılmaz hem de üretim insanlığın ihtiyaçlarına göre değil, piyasanın isteklerine göre şekillenir. Evet, internet gibi insanların maddi ve zihinsel gelişimleri için faydalı olabilecek bir mecra yaratılır. Ama internet aynı zamanda sosyal ilişkilerin

tahrip olduğu, müthiş bir bilgi kirliliğiyle insanların yönlendirildiği, doğru ve yanlışın birbirine karıştığı bir ortamdır.

Kapitalizmdeki gelişim, bir problemi çözerken başkasını yaratan, piyasanın isteklerine göre ilerlediği için rotası şaşmış, eşitsiz ve çelişkili bir süreçtir.

Bununla birlikte ele alınması gereken ikinci husus kapitalizmin israf ve tahribe dayalı yapısıdır. İnsanın insanı sömürmesi ve doğanın talanından beslenen kapitalizm sürekli olarak iki büyük zenginlik kaynağını, insanı ve doğayı tahrip eder. Kapitalist gelişme, üretici güçlerin gelişimini yavaşlatırken, hem insanlığa acı çektirir, hem de içinde yaşadığımız doğal çevreye bazen geri dönüşü olmayacak şekilde zarar verir.

Üstelik 19. yüzyılın ortasında yapılan kapitalizm tarifiyle bugün yapılacak olan arasında neredeyse hiçbir fark yoktur. Çelişkinin temel niteliğinin karakter değiştirmemesi bir yana, somut biçiminin de pek az değişmesi kapitalizmin geleceği hakkında açık bir fikir verir.

Marx'ın tarifiyle, insanların hayatını kolaylaştırması gereken makinelere bugün de yoksulluk içinde ve aşırı çalışarak bakarız. Servetin artmış olması, kıtlık koşullarını değiştirmez. Sanat, toplumun daha fazla çürümesini engellemez. Doğaya hakim olma hızıyla, insanın insana ve kendi alçaklığına esir olma hızı bugün de aynıdır. Günümüzde bilimsel ilerlemenin cehaleti azalttığına dairse tek bir işaret bile yoktur.[117]

Kâr mantığı ile hareket eden kapitalizmde artan üretim

[117] Marx'ın 1856 yılında The People's Paper'ın yıldönümünde yaptığı konuşmanın tam metni için bkz. https://www.marxists.org/archive/marx/works/1856/04/14.htm. *"Günümüzde, her şey karşıtıyla yüklü görünüyor. İnsan emeğini kısaltmak ve daha verimli kılmak için harika bir güce sahip olan makineleri, yoksulluk içinde ve aşırı çalışarak gözlüyoruz. Yeni çıkmış servet kaynakları, bir çeşit garip sihirle, kıtlık kaynaklarına dönüşüyorlar. Sanatın zaferleri, karakterin yitimiyle ortaya çıkmış gibi görünüyorlar. İnsanlığın doğaya hakim olmasıyla aynı tempoda, insan, başka insanlara ve kendi alçaklığına esir oluyor sanki. Bilimin saf ışığı bile, ancak cehaletin arka planı üzerinde parıldayabilir gibi görünüyor. Bütün icatlarımız ve ilerlememiz, maddi güçlerin fikri hayat ile donatılması ve insan hayatının maddi bir güç haline indirgenmesi sonucunu veriyor. Bir tarafta modern sanayi ve bilim, öbür tarafta modern sefalet ve çözülüş arasındaki bu karşıtlık; çağımızın üretici güçleri ve toplumsal ilişkileri arasındaki bu karşıtlık, elle*

kapasitesi ile insan hayatının kalitesi arasında doğrusal bir bağlantı olması gerekmez. Bugün en gelişkin diye adlandırılan ve insanların beslenme, barınma, giyinme, eğitim ve sağlık gibi gereksinimlerini rahatça çözebilecek toplumlarda dahi açlık, yoksulluk, evsizlik, eşitsizlikten kaynaklı hastalık ve cehalet sorunlarıyla karşılaşılması kapitalizmin böyle bir meselesi olmadığının ispatıdır.

Sosyalizm ise üretimle insanların yaşam koşulları arasındaki her türlü duvarı yıkar. Sosyalizm, insanlığın yaratıcı kapasite ve enerjisini sömürünün ve sermaye birikiminin zorunluluklarından ve piyasanın esaretinden kurtararak üretici güçlerin gelişiminin önündeki engelleri kaldıracaktır.

Üretici güçlerin gelişmesiyle, üretim ilişkileri arasındaki karşıtlık insanlığı bugün tüm şiddetiyle ezmeye devam etmektedir.

Marx, kapitalizmin bu çelişkisinin kendiliğinden çözüleceğini söylemez. O bu çelişkiden yola çıkarak ısrarla kapitalizmin yıkılması zorunluluğuna işaret eder.

Ancak bu devrimci ısrar asla küçümsenemez, bunun önemi azaltıldığında marksizmin temel kurgusuyla ters düşmek kaçınılmaz olur. Üstelik bu ısrar tartışılmaz biçimde bir siyasi iktidar sorununa işaret eder. Proletarya diktatörlüğü bu sorunun somut çözümü olarak ortaya konur.

Kapitalizmin bu çelişkisinin kendiliğinden çözülüp sosyalizme evrileceğini söylemekle, kapitalizmin bu sorunları kendisinin çözeceğini söylemek arasında pek de fark yoktur aslında. Her ikisi de üretimin maddi koşulları ile üretimin toplumsal biçimi arasındaki ayrım söz konusu olduğunda maddi olanın üstün geleceğinden hareket eder. Maddi olan toplumsal olana her durumda baskın çıkıyorsa, toplumsal olanı ayırt etmenin bir manası kalmaz...

Oysa Marx bu ayrımın önemli hem de çok önemli olduğunun her fırsatta altını çizer. Çünkü bu ayrımın devrimci sonuçları vardır.

Her üretim en basit koşullarına indirgendiğinde üç unsurdan oluşur; insanın kişisel etkinliği, işin konusu ve işin araçları... Üretim süreci belli bir amaç için emek gücünün üretim araçları ile bir araya gelmesidir. Bu, üretim için maddi bir gerekliliktir. Bu

tutulabilir, ezici, inkâr edilemez bir gerçektir."

bir araya geliş olmadan üretim olmayacağı gibi, teker teker emek gücü ve araç olmadan da üretim olmaz. Bu gereklilik tüm tarih boyunca genelleştirilebileceği için toplumsal koşullardan bağımsızdır. Bu maddi zorunluluk hiç değişmez.

Üretimin unsurlarının bir araya gelmesi nasıl bir zorunluluksa, bu bir araya gelişin toplumsal koşullarda gerçekleşmesi de aynı şekilde bir zorunluluktur.[118] İşte tam bu noktada üretimin maddi içeriği ile toplumsal yanı iç içe geçer. Bir başka deyişle, toplumun maddi içeriğini oluşturan insanlar ve üretim araçları ilişkiye girdiklerinde toplumsal içerik kazanırlar.

Bir insan maddi açıdan bakıldığında yalnızca bir insandır aslında. Ama bu insan belli koşullarda köle veya işçi olabilir. Bir dokuma makinesi, bir dokuma makinesidir. O da belli koşullar altında sermaye olur.[119] İnsanlar ve üretim araçlarını bir araya getiren üretim ilişkileri, insanı köle ya da işçi, bir makineyi de sermaye yapar.

İnsan yaşamak için üretmek zorundadır. Bu doğal ihtiyaç verili toplumsal koşullarda özgün bir biçimde karşılanır. Maddi üretim yalnızca maddi üretim olsaydı, insan bu toplumsal ilişkilere girmeseydi, gerçekliği incelemek maddi olanı incelemekten ibaret kalırdı. Ancak böyle değildir. İnsanın toplumsal bir varlık olması da bir zorunluluktur ve bu toplumsallık maddi üretimi niteliksel açıdan gizemli bir hale getirir. Çünkü maddi olanla toplumsal olan birbirine karışır.

Marksizm üretim sürecini incelerken maddi olanla, toplumsal olanı birbirinden ayırır. Böylece neyin doğal, neyin tarihsel olduğu anlaşılır. Doğal olan değiştirilemeyecekken, tarihsel olan

---

118 Karl Marx, *Grundrisse*, Birinci Kitap, Sol Yayınları, 2013, çev. Arif Gelen, s. 22. *"Bu tek başına ve yalıtılmış birey tarafından, toplumun dışında gerçekleştirilen üretim ... birlikte yaşayan ve birbirleriyle konuşan bireyler olmadan dilin gelişmesi kadar saçma bir şeydir." Ayrıca bkz. a.g.e., s. 23. "... biz üretim dediğimiz zaman söz konusu olan, her zaman toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasındaki üretimdir - toplumsal bireylerin üretimidir."*

119 Karl Marx, *Ücret, Fiyat ve Kâr: Ücretli Emek ve Sermaye*, Sol Yayınları, 1975, çev. Sevim Belli, s. 40. *"Bir zenci, bir zencidir. Ancak belirli koşullar altında bir köle olur. Bir pamuk eğirme makinesi, pamuk eğirme makinesidir. Ancak belirli koşullar altında bir sermaye olur. Bu koşullardan çıkarıldı mı, artık sermaye değildir, altının kendi kendine para olmaması ya da şekerin şeker fiyatı olmaması gibi."*

değiştirilebilir.

Emekçi ile emek aracının üretim için bir araya gelme zorunluluğu maddi ve dolayısıyla doğaldır. Ancak emekçi ile emek aracının bir araya geldiği verili koşullar doğal yasalar değildir. Örneğin, bunun bugünkü biçimi olan kapitalizm üretimin doğal bir yasası olarak görülemez. İşçi ile üretim aracı bambaşka koşullarda da üretim için buluşabilir.

Kapitalizm biçim ve içeriği bilinçli bir şekilde karıştırarak kendisini ezeli ve ebedi bir üretim tarzı olarak dayatır. Sanki sermaye hep vardır, sanki fabrikalar, tarlalar, madenler hep birilerinin elindedir. Sanki bunları elinde tutanlar üretimin doğal karakteri nedeniyle buralarda işçileri çalıştırır ve böylece yaşamın devamını sağlarlar. Sanki sermaye üretim ve maddi büyümenin olmazsa olmaz koşuludur. Sanki kapitalist yatırım fiziksel üretim ve maddi büyüme için tek yoldur...

Oysa, evet, fiziksel üretim ve maddi büyüme için yatırım gerekir. Ama bunun tek yolu kapitalist yatırım değildir. Evet, üretim için makineler, mekanlar ve hammadde şarttır. Ancak bunların üretim sürecine sermaye formunda girmesi gibi bir gereklilik yoktur.

Tam tersine, günümüzde üretimin gerçekleşmesi için en verimsiz, en gerici yol kapitalizmdir.

Kapitalizm her gün ve her gün ısrarla aynı tezi öne sürer; burjuvaziye göre üretim her zaman üretim araçlarını gerektirdiği için sermayeyi de gerektirir. Oysa üretimin maddi unsurları özel tarihsel koşullarda bir araya geldiğinde sermayeye dönüşür. Sermaye üretimin kapitalist biçimi için bir gerekliliktir, maddi biçimi için değil. Sermaye tarihsel bir oluşumdur ve bu üretim tarzı değiştirildiğinde doğal olarak sermayeye de gerek kalmayacaktır.

Kapitalizm için üretimdeki tüm sorunların maddi çözümleri olmak zorundadır. Tersi düşünülemez bile. Çünkü toplumsal bir üretim biçimi olarak kapitalizm verili ve ebedi bir durumdur. Değişmesi gibi bir ihtimal yoktur.

Aslında doğrusu tam tersidir. Yaşantımızdaki sorunların çoğunun maddi kökenleri vardır, ama bu sorunlar kapitalizm nedeniyle şiddetlendiği veya çözümsüz hale geldiği için çözüm toplumsal olanda aranmalıdır.

Örneğin bu dünyadaki atık sorunu, bu atıkların nasıl yok

edileceği veya depolanacağı maddi bir problemdir. Kapitalizm bu problemi derinleştirir ve çözümsüz hale getirir. Enerji arzının sınırlı olması insanlık için maddi bir gerçektir. Kapitalizmin bu soruna dair gerçekçi ve makul bir çözümü yoktur. Deprem gibi doğal afetler hayatımızın bir parçasıdır. Kapitalizm bunların doğallığıyla, bu afetlerin yarattığı toplumsal sonuçları birbirine karıştırır.

Kapitalizm yıkıldığında ve yerini sosyalizm aldığında bu maddi sorunlar bir anda ortadan kaybolmaz, ama çözüm yolunda ilerlenir. Doğal afetler sosyalizmde de yaşanır fakat bu afetlerin sonuç ve etkileri kapitalizmdekinden farklı olur. Atık sorunu sermayenin veya zengin ülkelerin çıkarları doğrultusunda değil, toplumun genel çıkarları gözetilerek ele alınmaya başlanır. Enerji meselesine kâr odaklı değil kamu faydası gözetilerek yaklaşıldığında bugünkünden bambaşka bir enerji politikası izlenir.

Toplumsal düzenlemeler maddi veya doğal gereklilikleri değiştirmez. Ama toplumsal düzenlemeler değiştirilebilir ve toplumsal düzenlemeler değiştirildiğinde bu maddi veya doğal gerekliliklerin yerine getirilmesinin yolları veya maddi ve doğal olguların toplumsal sonuçları değiştirilir.

Sosyalizm toplumsal olanı bir bütün olarak değiştirmeye dair tarihsel bir iddiadır.

Maddi olanla toplumsal olan arasındaki bu ilişki kapitalizmin toplumsal çelişkilerini kendisinin çözemeyeceğinin ispatıdır. Örneğin kapitalizmin üretici güçlerin gelişimiyle üretim ilişkileri arasında yarattığı çelişki kapitalizm için yapısaldır. Ama doğal veya maddi bir çelişki değildir. Üretimin maddi gelişimi ile toplumsal biçim arasındaki çatışma toplumsal bir sorundur. Dolayısıyla, maddi gelişme yoluyla çözülemez. Toplumsal problemler toplumsal çözümler gerektirir.

Bu çatışmanın her durumda maddi olanın lehine çözüleceğini söylemek, maddi gelişim ile sosyalizmin zaferi birbirine eşitlense dahi yanlıştır.[120] Yalnızca çözümün yanlış yerde aranmasından dolayı değil, sosyalist kuruluşu olmayacak bir yarına ertelemesinden ötürü de bu yaklaşım bütünüyle hatalıdır.

[120] Cohen tüm kitabı boyunca bu tezi ısrarlı ve güçlü bir şekilde savunur. Oysa marksizmin tarihsel haklılığı maddi gelişimin Marx'ı haklı çıkaracağından hareketle ispatlanamaz. Bkz. Gerald A. Cohen, *Karl Marx'ın Tarih Teorisi:*

Üretici güçlerin gelişimi sorunu, bu güçlerin üretim sürecine üretim ilişkileriyle katılması nedeniyle, aslında bu güçlerin maddi varlıklarının üretim ilişkileri olmaksızın toplumsal bir anlam ifade etmemesi sebebiyle maddi bir probleme indirgenemez. Üretici güçlerin gelişimi sorunu ancak bir üretim tarzı çerçevesinde gerçekliğe kavuşur. Üretici güçlerle, üretim ilişkileri arasındaki hangisinin açıklayıcı öncelik taşıdığı tartışması bu nedenle kapitalist üretim tarzı bağlamında pek bir anlam ifade etmez.

Marx için önemli olan üretici güçlerin gelişimiyle, üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin nasıl çözüleceğidir. Maddi değil toplumsal olan bu problemin çözümü de toplumsal ilişkilerin devrimci bir şekilde dönüştürülmesidir. Sorunu yaratan üretim tarzıdır. O halde kapitalist üretim tarzı bir an önce yıkılmalıdır.

Kapitalizm geliştikçe, üretim tarzının iç yasaları nedeniyle sermaye daha fazla merkezileşir ve yoğunlaşır. Emek süreçleri gittikçe iç içe geçer. Bilimsel ve teknolojik ilerleme farklı üretim noktalarını birbirine bağlı hale getirir. Örneğin, bir fabrikada kullanılan ara ürünün tedarikçisi, ülkenin ve hatta dünyanın başka bir yerindeki başka bir fabrikadır. Bilgisayarlar bir ülkeden, yazılımlarsa başka bir yerden gelir. Aslında bütün emek araçları, bileşik bir toplumsal emeğin araçlarıdır.

Emeğin toplumsallaşma süreci ile üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyet arasında sürekli bir çelişki vardır. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması el ele gider ama bu üretim araçları kapitalistlerin mülkiyetindedir. Üretim yoğunlaşsa ve merkezileşse de, üretimin aşamaları birbirine bağlanmaya devam etse de, üretim süreci kapitalistlerin denetimindedir. Tüm üretim süreci, planlanma ve çok daha verimli hale getirilme potansiyeline sahiptir. Ancak bu potansiyel, üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyet nedeniyle hayata geçmez. Üretici güçlerin gelişiminin atılım yapması için her şey hazırdır. Ama özel mülkiyet, devasa bir engel olarak bu atılımın önünde durur.[121]

Çözüm ise üretimin toplumsallaşmasına uygun bir şekilde,

Bir Savunma, s. 133. "*Bu çatışmada maddi olan üstün gelir ve toplumsal biçim 'ıskartaya çıkar'.*"

121 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 729. "*Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendisinin hükmü altında gelişen üretim tarzının ayak bağı olur. Üretim*

üretim araçlarının özel mülkiyetine son vermektir. Bu mülkiyeti ellerinde tutanların toplam nüfusun içinde küçük bir kesimi oluşturmaları nedeniyle, kapitalizm aslında üretimdeki özel mülkiyete son vermenin maddi altyapısını da hazırlamıştır.

Kapitalizm, üretici güçlerin gelişimi açısından kendinden önce gelen üretim tarzlarına göre ne kadar farklı ve ilerletici olsa da, kapitalizmin esas amacı üretici güçlerin gelişimi değil sermaye birikimidir. Üretici güçlerin gelişimi, bu sermaye birikim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve bu iki süreç arasındaki çelişki derinleştikçe kapitalizm ömrünü doldurduğunu daha fazla gösterir.[122]

Marx kapitalizmin ömrü konusunda kelimenin tam anlamıyla devrimci bir ısrar sergiler. Üretim tarzı kavramı kapitalizmin bir başı ve sonu olduğuna vurgu yaparken, üretim tarzı içinde birbiriyle bağlantılı şekilde yapılan üretici güçler ve üretim ilişkileri tanımlamaları da bu tarzın nasıl değişeceğine dair yapılan açıklama vesilesiyle devrimci bir içerik kazanır.

Korkutan Ayrım: Temel ve Üstyapı

Üretim tarzının bütünselliğine ve açıklayıcılığına dair geliştirilen bir tanımlama olarak ekonomik temel ve üstyapı kavram çiftinin marksizm içindeki rolü de aynı devrimci hedefle bağlantılıdır.

Marx'ın insanın kendi yaşantısını sürdürmek için üretime ve ondan hareketle iktisadi yapıya verdiği önceliğin tartışılır bir tarafı olamaz. Ama marksizm bu önceliği tespit edip orada durmaz. Bu öncelik, üretimin ve üretimin etrafında örgütlenen geniş iktisadi yapının açıklayıcılığından kaynaklanır. Üretim tarzı kavramı da bu açıklayıcılıktan doğar. Marx, bu açıklayıcılıktan ve dolayısıyla üretim tarzının merkezi konumundan hiçbir durumda geri adım atmaz.

Temel ve üstyapı ayrımı işte bu açıklayıcılığın mekanizmasına

---

araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla uyuşamadıkları bir noktaya ulaşır."

122 Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s. 266. *"[kapitalist üretim tarzının] tarihsel görevi, insan emeğinin üretkenliğinin, sınırsızca, geometrik olarak artmasını sağlamaktır. ... üretkenliğin gelişiminin önündeki bir engele dönüşür dönüşmez bu göreve ihanet etmiş olur. Böylece, yaşlılık belirtileri göstermekte ve giderek daha da köhneleşmekte olduğunu yeniden kanıtlar."*

dair bir soyutlamadır. İktisadi biçimin toplumsal yapının içinde nerede ve nasıl konumlandığını anlatırken, bu biçimin toplumsal yapının diğer bileşenleriyle arasındaki ilişkiyi de deşifre eder.

Marx bu yapıyı kurarken bir sıra ve analitik bir mantıkla hareket eder. Üretim önemli ve belirleyicidir, ancak üretimin üzerinde belirleyici etkide bulunan üreticinin nasıl sömürüldüğüdür. Marksizm için tüm sınıflı toplumlarda sömürünün varlığı ortak olgudur, ama bu sömürünün nasıl gerçekleştiği toplumun ekonomik biçimlerini ayırt etmemize yarar. İşte tarih boyunca üreticinin artık emeğine el koyulmasının bu biçimi iktisadi temel olarak adlandırılır.[123]

Her toplumda bu özgül biçimle bağlantılı bir de siyasi biçim vardır. Ancak bu bağlantı ilişkisinde ekonomik olan bir önceliğe sahiptir ve aslında bu nedenle temel olarak görülür. Ekonomik olan tüm toplumsal yapının sırrını içerdiği için temeldir.

Aynı iktisadi temel, sayısız farklı ampirik durum, doğa koşulları, ırk ilişkileri, dışsal tarihsel etkileri nedeniyle sayısız farklı sonuca yol açabilir. Bunların her biri ayrı ayrı analiz edilebilir ve çözümlenebilir, ama sonuç ve öz değişmez. Bu farklılaşmaların hepsi, o ortak özü, üretimin koşullarına sahip olanlarla üreticiler arasında

123 Bu temelin varlığına ve tanımına dair en çok kullanılan metin hiç şüphesiz "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı"nın Önsözüdür. Ancak Marx'ın bu tanımı yaptığı tek metin "Önsöz" değildir. Daha kapsamlı ve ayrıntılı bir tanım için bkz. Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s. 777. "*Dolaysız olarak üretimin kendisinden kaynaklanan ve kendisi de üretimin üzerinde belirleyici etkide bulunan efendilik-kölelik ilişkisini belirleyen şey, karşılığı ödenmemiş artık emeğin dolaysız üreticilerden çekilip alınmasının özgül iktisadi biçimidir. Ama üretim ilişkilerinin kendilerinden kaynaklanan iktisadi topluluğun tüm biçimlenmesi ve dolayısıyla aynı zamanda onun özgül siyasal biçimi bunun üzerine kuruludur. Tüm toplumsal yapının en iç sırrını, örtülü temelini ve dolayısıyla aynı zamanda egemenlik-bağımlılık ilişkisinin siyasal biçimini, kısacası, her bir durumdaki özgül devlet biçimini bulduğumuz yer, her zaman, üretimin koşullarının sahipleri ile dolaysız üreticiler arasındaki dolaysız ilişkidir (bu da, her bir biçimi, her zaman, doğası gereği, emeğin kullanılma tarzının belirli bir gelişmişlik düzeyine ve dolayısıyla onun toplumsal üretici gücüne karşılık gelen bir ilişkidir). Bu, aynı iktisadi temelin (temel koşullar açısından aynı olan iktisadi temelin), sayısız farklı ampirik durum, doğa koşulları, ırk ilişkileri, dışsal tarihsel etkiler vb. nedeniyle, görüntüde, sadece söz konusu verili ampirik durumların çözümlenmesi yoluyla kavranabilecek olan sayısız farklılaşma ve derecelenme sergilemeyeceği anlamına gelmez.*"

kurulan sömürü ilişkisini içerir.

Sınıflı toplumlarda toplumun yapısı, farklı bileşenleri değişik derecelerle etkileniyor olsa da sömürünün nasıl gerçekleştiğiyle bağlantılıdır.

Üstelik bu, tarih boyunca yapılan bir genellemedir ve Marx ekonominin temel olma niteliğini kapitalizmle sınırlamaz. Kapitalizm öncesi biçimlerde de sömürünün nasıl gerçekleştiği, insanların üretim araçları karşısındaki konumları ve dolayısıyla sınıfsal pozisyonlarının oluşumu, toplumsal yapının çözülmesi için genel başlangıç noktasıdır.

O halde temel ile üstyapı arasındaki ayrım aslında açıklayıcı bir öncelik ilkesine dayanır. Olgu, yapı veya kurumların bu ayrımın neresinde durduğu, genel olarak bunların niteliklerinin nasıl açıklandığıyla ilgilidir. Üstyapıya ait olanlar, ekonomik olana bakılarak, ondan hareketle veya ekonomik olan akılda tutularak çözümlenecektir. Doğrudan ekonomik temele ait olmayan yapıların niteliğinin büyük ölçüde ekonomik yapının doğasıyla açıklanması, üstyapıya dair yapılabilecek bir tanımın anahtarıdır.

Üretim tarzı kavramı tüm tarih boyunca kullanılacak bir çözümleme aracıdır ve kavramın temel amaçlarından birisi geçmişteki toplumsal biçimlerin birbirinden ayırt edilmesidir. İnsanlar farklı toplumsal yapılardan geçerek bugüne gelir.

Marksizm elbette her bir üretim tarzını kendi özgüllüğünde inceler. Bu son derece önemli, ayırt edici bir noktadır. Ancak, iktisadi olanın tüm bu üretim tarzlarında açıklayıcı önceliğe sahip olması, birtakım genellemeler yapmaya olanak verir. Sömürü veya üreticinin artık emeğine el koyma, biçimi farklı olsa da tüm üretim tarzlarında görülür. Üretim tarzını merkeze koyan yaklaşım, ortaklıklardan yola çıkarak, farklılıkları belirginleştirir.

Sömürü ve sınıfların oluşumu bir ortaklıktır. Ancak sömürünün biçimi değişeceği için, sınıfların oluşumu ve bu sınıfların arasındaki ilişki ve mücadelenin dinamiği de değişecektir.

Marx tarih boyunca görülen toplumsal yapılardaki değişik devlet biçimlerini ve siyasi yapıdaki farklılaşmayı, bu toplumsal yapılarda doğrudan üreticinin artık emeğine el koyma biçimlerinin aynı olmamasıyla bağlantılandırır. Bu yaklaşım aslında neredeyse hiç boşluk bırakmaz. Dolayısıyla marksizm karşıtları açısından en

mantıklısı, bu yaklaşımın boşluklarını bulmaktansa, merkezi teze, üretim tarzının açıklayıcılığına saldırmaktır.[124] Ancak bu girişimin de bir karşılığı yoktur...

İktisadi olanın biçimindeki farklılaşma yalnızca siyasi olandaki farklılaşmayı değil, bu ikisi arasındaki ilişkinin kurulmasındaki farklılığı da açıklar. Kapitalizmin yarattığı devlet biçimleri ile feodal ilişkilerin hüküm sürdüğü dönemdeki devlet biçimlerinin birbiriyle aynı olmadığı çok açıktır mesela. Ancak marksizmin açıklayıcılığı bundan ibaret değildir. Marksizm, bunların neden birbirinden ayrı olduğuyla birlikte, nasıl birbirinden ayrı olduğunu da çözümleme gücüne sahiptir.

İktisadi olanın temel niteliği değişmez, ama bu temelin siyasi yapıyı nasıl etkilediği yine aynı temelde sömürünün nasıl gerçekleştiğiyle bağlantılıdır.

Örneğin kapitalizm işçinin emeğine el koyarken normal koşullarda üretimin içinde dışsal bir mekanizmaya ihtiyaç duymaz. Kapitalizmde sömürü için dışsal bir fiziksel, ideolojik veya siyasi zorun şart olmamasıyla, kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde sömürü için zorun gerekliliği, yine iktisadi temele dair bir farklılıktır. Bu farklılık siyasi yapının oluşumunda iktisadi olanın etkisinin nasıl görüleceğini doğal olarak belirler.

Kapitalizmden değişik bir biçimde sömürünün gerçekleşmesi için ortaçağda Katolikliğin, ya da antik dünyada politikanın belirgin roller üstlenmesi yine aslında o toplumların geçim tarzıyla ilgilidir.[125] Kapitalizm öncesi üretim tarzlarında iktisat ile siyasetin birbirine karışması, artığa el konulmasının, sömüren sınıfın iktisat dışı zorlamaya bağımlı olmasının bir sonucudur. Hiçbir

---

124 Üretim tarzının açıklayıcılığına saldıran yaklaşımın karakteristik bir örneği için bkz. Anthony Giddens, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Paradigma Yayınları, 2000, çev. Ümit Tatlıcan, s. 5. *"Marx materyalist tarih anlayışında tahsis kaynaklarına öncelik vermesine karşın, ben kapitalist olmayan toplumlarda otorite kurma kaynaklarının koordinasyonunun toplumsal bütünleşme ve değişmenin belirleyici eksenini oluşturduğunu iddia ediyorum. Kapitalizmde, aksine tahsis kaynakları çok özel bir önem kazanır."* Bu yaklaşımın mantıksal sonucu bellidir: Bkz. a.g.e. s. 7. *"Her şeyden önce, bu kitabın büyükçe bir bölümü 'üretim tarzı' kavramının şu ya da bu şekilde kullanışlı analitik bir araç olduğu fikrine karşı bir saldırı içermektedir."*

125 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 91. *"Ne Orta Çağ Katoliklikle, ne de*

şekilde ekonomik temelin açıklayıcı önceliğiyle çelişmez, hatta bunun açık bir ispatıdır.

Temel ile üstyapı arasındaki ilişki her durumda aynı şekilde çalışan, hep aynı mekanizmayla işleyen bir kurguya sahip olamaz. Üstelik tam da ekonomik temelin kendisinin değişiyor olduğu gerçeğinden dolayı bu böyledir.

Dahası bu yapı her zaman karşılıklı bir ilişkiye dayanır. Bir toplumsal yapının analizi için gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimi her zaman temel ve önceliklidir. Ancak bu, ekonomik yapının biricik etken olduğu anlamına gelmez. İktisadi olan, üstyapıdaki gelişmelerin sınırlarını çiziyor olsa da, üstyapıda yer aldığı söylenebilecek siyasi ve ideolojik bileşenler hem bu toplumsal yapıyı hem de tarihsel akışı derin biçimde etkiler.

Tarihte insanların siyasi ve ideolojik faaliyetleri basitçe iktisadi temelin yansımaları olarak görülemez.

Marksizmin üstyapıdaki faaliyet ve etkinliklerin sınırına dönük yaptığı uyarı aslında amaca ilişkindir: Ekonomik temel önceliklidir, dolayısıyla üretim tarzı değişmeden üstyapıda yaşanacak değişimin bir sınırı vardır.

Teme-üstyapı ayrımı, devrimci dönüşümün gerekliliğini anlatmak için yapılır.

Üstyapıyla temel arasındaki ilişki tersinden düşünüldüğünde de aynı yere ulaşılır. Marksizmin maddi temel ve toplumsal yapı hakkındaki söyledikleri, maddi temeli değiştirmenin bir iktidar sorunu olduğunu gösterir. Siyasi faaliyet temeli değiştirmek amacıyla hareket ettiği sürece önemlidir ve bu bağlamda temeli değiştirecek güce sahiptir. Marksizmin tüm siyasi kurgusu, ekonomik temeli dönüştürmek amacıyla kurulacak proletarya diktatörlüğü için verilen mücadeleye dayanır.[126]

Temel ve üstyapı arasında kurulan ilişkiyi doğru anlamaya ve

antik dünya politikayla karnını doyurabilirdi. Tersine, birinde politikanın, diğerinde Katolikliğin baş rolleri oynamasını, o toplumların kendi geçimlerini sağlama tarzları açıklar."

126 Engels bu basit gerçeği atlayanlara Conrad Schmidt'e 1890 yılında yazdığı mektupta isyan eder. Bkz. Friedrich Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-94*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2000, çev. Öner Ünalan,

uygulamaya çalışmak başkadır, bu ilişkiyi zayıflatarak veya kurguyu yok sayarak, bu ikili kavramlaştırmanın içerdiği devrimci yaklaşımı tahrip etmek başka...

Marx, temel ve üstyapı arasındaki ayrımı yöntemsel açıdan analitik bir araca dönüştürmekten kaçınmıştır. Dolayısıyla ne temel ve üstyapı arasındaki sınırların kesin olarak belirlenmesiyle, ne üstyapının tüm bileşenlerinin eksiksiz olarak listelenmesiyle, ne de bu ikisi arasındaki mekanizmanın matematiksel kurallarını çıkartmakla uğraşmıştır. Bunları önemsediğine dair bir kayıt da yoktur.

Marx'ın düşüncesindeki soyutlamaları, ulaştığı sonuçlardan bağımsız olarak, analitik açıdan mükemmelleştirmeye çalışmak, her koşulda ve her özgünlükte istisnasız biçimde çalışan araçlara dönüştürmek tehlikeli bir uğraştır. Marx'ın kendisinin yapmadığı bir işten sonuç alınacağını düşünmek hayalciliktir.

Marx'ın eserlerinde bu sorunlara her bir çalışmanın özelinde tek tek yanıt ürettiği görülür. Ancak bu yanıtların hiçbiri temelin açıklayıcı önceliğiyle çelişmez. Aynı şekilde, üstyapının listesinin zamanla değişmesi veya üstyapıdaki her bir olgunun temelle farklı bir ilişki kurması, temelle üstyapı arasında yapılacak ayrımı ortadan kaldırmaz. Dahası, ikisi arasındaki bağlantıyı yok edemez. Temel ve üstyapı arasında yapılan ayrım her zaman aralarında kurulan bağlantıyla birlikte düşünülür.

Örneğin, bazı hukuki ve siyasi kurumlar varolan üretim ilişkilerinin sürdürülmesi ve yeniden üretilmesine yardımcı olmakla birlikte bunlara daha dışsal görünebilir, önemsiz olmamakla birlikte mesela günlük yaşantıyı düzenleyebilir. Ama bu kurumların bazıları doğrudan mülkiyet biçimleri ve toplumsal örgütlenmelere dairdir. Bunlar üretim ilişkilerinin neredeyse siyasi ve hukuki ifadeleri olarak görünebilir.

Üstyapının bu şekildeki bileşenleri, temel ve üstyapının aynı şeye dönüşmesinin bir örneği olarak değil, belirlenmenin şiddetinin göstergesi olarak ele alınmalıdır. İkinci tipteki kurumlarda neredeyse doğrudan bir belirlenme vardır. Burada önemli olan bu

s. 27. "... *politik güç ekonomik bakımdan etkisizse, proletaryanın diktatörlüğü için neden savaşıyoruz?*"

siyasi ve hukuki ilişkilerin alan değiştirmesi değil, üretim ilişkisini sürdürmek için doğrudan işlevlenmesidir. Esas ve öncelikli olan yine üretim ilişkisinin ve sömürünün devamlılığıdır.

Örneğin, özel mülkiyet hakkının hukuksal çerçevesini üretim ilişkilerinden ayırmak pek kolay değildir. Hukuksal görünür ama bu hukuksal ilişki olmadan ekonomik temeldeki üretim ilişkisi varlığını sürdüremez. Üretici güçler ve toplumsal ilişkiler siyasal ve hukuksal üstyapıda ifade ve temsil edilmeden zaten varolamazlar. Ancak bu noktada yine önemli olan hukukun ekonomik değişiklikleri açıklayamayacağıdır. Evet, ekonomik değişikliklerin hukuki olarak tescili şarttır, ama devrim yasalarla yapılmaz. Yasaları yapan devrimlerdir.

Bir toplumun hukukun üzerine kurulduğu hukuki bir uydurmadır. Hukuk toplum üzerine kurulur ve üretim tarzı hukuki ifadesini yasalarda bulduğu için, toplumsal koşullara uygun olmaktan çıkar çıkmaz, bu yasalar geçerliliğini yitirir.[127]

Hukuk örneği, ekonomik temelin üstyapıya ihtiyacı olduğunun ispatıdır. Bu ihtiyaç da temel ile üstyapı arasındaki ayrımın bir önem sıralamasına dayanmadığını gösterir. Kimse hukukun veya siyasetin önemsiz olduğunu iddia edemez. Burada mesele, hangisinin daha önemli olduğu değil, toplumsal yapıyı açıklarken hangisini nasıl kullanacağımız ve yine bu toplumsal yapıya müdahale ederken hangisine ne şekilde müdahale edeceğimizdir.

Üstelik hukuk ve siyaset örneklerinde görüldüğü gibi toplumsal yapıların değişimleri esnasında, zamansal sıralamanın farklı olması ya da bir süreçte iktisadi değişimle, üsyapısal değişimin aynı anda gerçekleşmesi, iktisadi temelin açıklayıcı önceliğini çelen

127 Hukuk konusunda Marx'ın görüşleri için 1849 yılında Rhen eyaletindeki faaliyetleri hakkında yargılanırken mahkemede yaptığı konuşmaya bakılabilir. Bkz. https://marxists.catbull.com/archive/marx/works/1849/02/25.htm "*Toplum hukuk üzerine kurulmaz; bu hukuki bir uydurmadır. Tersine, hukuk toplumun üzerine kurulmalı ve bireylerin kişisel kaprislerinden ayrı olarak toplumun verili zamandaki maddi üretim tarzından kaynaklanan ortak çıkar ve gereksinmelerini ifade etmelidir. Elimde tuttuğum bu Napoleon yasası modern burjuva toplumunu yaratmamıştır. Aksine, 18. yüzyılda ortaya çıkan ve 19. yüzyılda gelişen burjuva toplum, kendi hukuki ifadesini bu yasada bulmuştur. Toplumsal koşullara uygun olmaktan çıkar çıkmaz, bu yasa basitçe bir kağıt tomarına dönüşür.*"

olgular değildir.

Sosyalizmin kuruluşu için siyasi iktidarın fethi durumunda olduğu gibi, kimi zaman temeldeki değişimlerin yaşanması için üstyapıdaki değişimlerin daha önceden yaşanması zorunludur. Sosyalizmi kurmak için siyasi bir devrimin üretim ilişkilerini değiştirmeden önce yaşanma zorunluluğu tam da ekonomik olanın önceliğinin, toplumsal yapının dönüşmesi için iktisadi temelin değiştirilmesi gerekliliğinin bir ispatıdır. Temelin üstyapı üzerindeki bir etkisinin olmadığının değil...

Yine benzer şekilde, tarihin akışı esnasında çoğu durumda bir siyasi gelişme bağlantılı olduğu bir iktisadi olguyu illa zamansal olarak takip etmez. Temel-üstyapı ayrımının zamansal karşılığı basit bir öncelik sonralık ilişkisi veya kronolojik bir sıralama olamaz. Açıklayıcı öncelik veya temel ile üstyapının arasındaki ihtiyaç ilişkisi böylesi varsayımlarla test edilemez.

Temel ile üstyapı ayrımında para da başka bir bağlamda ilginç bir örnektir. Para her türlü kurumsal ve hukuksal düzenlemeyle koruma altına alınmış bir değer temsilidir. Üstelik hiç kuşkusuz bir siyasi manipülasyon aracıdır. Ancak para olmaksızın kapitalizmde değer ilişkisi kurulamaz. Para hem pek çok alanda bağımsız bir araçtır, hem de değer teorisinin işleyişini doğrudan etkiler. Kapitalizm koşullarında parayı siyasi üstyapıdan silmek ne kadar imkansızsa, paranın olmadığı bir ekonomik işleyişi kurmak o denli olanaksızdır. Paranın her iki alanda birden farklı özellikleriyle varolması, iki alanın arasındaki ilişkiye ve aslında temel ve üstyapı ayrımının açıklayıcı gücüne dair bir olgudur. Yoksa temel-üstyapı ilişkisinin göz ardı edilmesi için bir gerekçe değil...

Hukuk, siyaset veya iktisat gibi alanları ayrı ayrı tanımlarken, birbirleriyle olan ilişkilerini gözden kaçırmamak için en etkili yol, yine temel-üstyapı kavramsallaştırmasını akılda bulundurmaktır. Bu hem her bir alanın kendine has dinamiklerini görmek, hem de tüm bu dinamikleri ilişkilendirmek için verimlidir.

İncelemeye konu olan alanın ekonomik temelin açıklayıcı niteliğinden bağımsızlaşması aslında onun üstyapısal niteliğinin azalması anlamına gelir. Üstyapıya ait olguların tamamı ekonomik temelle ilişkiyi aynı şiddet ve biçimde kurmazlar. Ancak iktisadi olana bu bağlamda en uzak alanın dahi gelişimi

yeterince uzun bir zaman diliminde incelenirse, üstyapıya dahil olan her alanın ekonomik olgularla paralel bir çizgide ilerlediği görülebilir.[128]

Bu kavramsallaştırmanın her derdi çözecek bir genel formül olmaması veya tersinden temel ile üstyapı ayrımının mekanik ve kolaycı bir kullanım için elverişli hali, bu yaklaşımı çöpe atmak ya da marksizmin kavramsal haznesinden çıkartmak için bir sebep olamaz.

Temel ve üstyapı arasındaki ayrımın nasıl yapıldığı, böylesi bir yapının hangi amaçla kullanıldığı veya kullanılmadığı konularının tamamı siyasetle doğrudan bağlantılıdır. Bu ayrım yalnızca teorik bir tartışmanın konusu olamaz. Ekonomik temelle üstyapı ilişkisinin kuruluş biçimi, siyasete ayrılan alanın ve dolayısıyla siyasete müdahale araçlarının tanımlanması, örneğin siyasi partilerin çalışma ilkelerinin tarif edilmesi ile bir bütün oluşturur.

Temel ve üstyapı arasındaki ilişkinin, mekanik ve iktisadi temelin basitçe doğrudan tüm yapıyı bağımsız bir şekilde belirlediği yorumu, nasıl siyasi mücadeleyi anlamsızlaştırıyor ve insanlığın kaderini belirsiz bir iktisadi gelişimin ellerine bırakıyorsa, bu yapıyı çöpe atmak da bu defa alanlar arasındaki ayrımı silikleştirerek siyasetin müdahale alanını daraltır. Çünkü ekonomik olanla siyasi veya ideolojik olan arasında bir ayrım yoksa, ya da bu ayrımda sınırları belirginleştirmek neredeyse imkansızsa, ekonominin önceliğinin bir zemini kalmaz.

Asıl dert de budur zaten. Bu belirleyicilik iddia edildiği kadar güçlü değilse, siyaset ve ideoloji ile dönemin ekonomik yapısı arasında bu denli şiddetli bir ilişki yoksa, dönemin hakim siyasi ve ideolojik yapısı içinde açılan kendiliğinden deliklerin dışsal bir

---

128 Engels'in bu konuda şairane bir matematiksellik içeren açıklaması için bkz. Friedrich Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-94*, s. 38. *"Tarihteki bütün öbür olumsallıklar (contingency), ve kolay anlanabilir olumsallıklar da böyledir. İncelemekte olduğumuz özel alan ekonomik alandan ne kadar uzaklaşır ve salt soyut ideoloji alanına ne kadar yaklaşırsa gelişmesinde o kadar çok ilinek (accident) gösterdiğini, eğrisinin o kadar çok zigzak çizdiğini görürüz. Ama eğrinin ortalama eksenini çizerseniz, göz önünde tutulan dönem ne kadar uzun ve söz konusu alan ne kadar geniş ise, bu eksenin ekonomik gelişme eksenine paralel olmaya o kadar çok yaklaştığını bulursunuz."*

müdahale olmaksızın büyümesi mümkündür.[129]

İktisadi temelin, ideoloji veya siyaset üzerindeki etkisinin bir tür basit belirleme ilişkisine dönüştürülmesine itirazın anlaşılır nedenleri vardır. Ancak bu itiraz, iktisadi temelin dönemin hakim fikirlerini belirlemesini tamamen yok saymaya ve dolayısıyla işçi sınıfının kendiliğinden edineceği bilincin sınırlarını genişletmeye çalıştığı anda sınıfa siyasi müdahalenin önünü kapatmaya başlar.

Böylece, teknolojinin belirlediği evrimci bir tarih anlayışına veya insan etkinliğine tamamen kapalı yapısal bir sisteme karşı çıkarken marksizme siyasi bir hava katmaya çalışanlar, evrimciliğe başka bir yoldan ulaşırlar.

Sınıflı toplumlarda, sınıf bilinci sınıflar mücadelesi için olmazsa olmaz bir koşul değildir. Sınıfların nesnel varlığı mücadeleyi başlatır. Dolayısıyla sınıflar mücadelesi kendisini yalnızca bir siyasi çatışma yoluyla göstermez. Mücadele siyasi veya ideolojik çatışmayla yükselebilir ya da bunların yokluğunda inişe geçebilir ama kolektif eylem olsun olmasın hep oradadır.

Kapitalizm koşullarında, işçi sınıfının bu mücadele içinde kendiliğinden sosyalist bir ideolojiyle donanması imkansızdır. İşçilerin üretim sürecinde veya hayatlarının başka alanlarında girdikleri temelde iktisadi nitelikteki kavga tek başına ele alındığında sosyalist fikirlerin sığmayacağı kadar dardır. Çünkü iktisadi temeli elinde tutan kapitalizm buna izin vermez. İşçilerin siyasi bilincini sosyalist bir düzeye yükseltmenin tek yolu, sosyalist ideolojiye göre hareket eden ve bu anlamda kapitalizmin belirleyiciliğinden bağımsız bir politik partinin, işçilere siyasallaştırıcı müdahalesidir.[130]

---

129 Örneğin Ellen Meiksins Wood'un temel ve üstyapı kavramlarıyla bu kadar uğraşması ve işi bu ayrımı çöpe atalım noktasına kadar götürmesi öğreticidir. Wood, kültürel ve ideolojik üstyapının iktisadi olanla ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiğini söylediği hararetli E.P. Thompson savunusunda bir leninizm karikatürü çizerek sınıfa dışarıdan siyasi ve ideolojik müdahaleyi reddeder. Bkz. Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, s. 91. *"Belki Thompson bu çok anlamlı formülasyonları, daima aynı anda iki cephede birden savaştığını düşündüğü için böyle biçimlendirmiştir: Anti-marksist sınıf yadsımasına karşı ve işçi sınıfı için önceden belirlenmiş ideal bir bilinç önererek bu sınıfa özgü eylemleri yadsıyan marksizmlere karşı."*

130 Lenin'in *"Ne Yapmalı?"*sı baştan sona bu düşünceyi işler. V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı? Hareketimizin Canalıcı Sorunları*, Sol Yayınları, 1998, çev. Muzaffer

Temel-üstyapı ilişkisi sınıfın kendiliğinden edineceği bilinç ve oluşturacağı kültürün sınırlarını işaret ettiği için siyasi stratejiyi belirleyen bir olgudur. Bu kurguyu değersizleştirirken amaç, sınıfın kendiliğindenliğinin sınırlarını bilerek hareket eden, sosyalist ideoloji ile bu kendiliğindenliğin arasındaki doğal açıyı veri alan ve bundan dolayı gerçekçi olduğu ölçüde devrimci bir siyasi stratejiye karşı çıkmaktır.

Sosyalizmin Tarihsel Koşulları

Ekonomik temelin belirleyiciliğinin azaltılması ile tarihte insan etkinliğine alan açılması arasında doğrusal bir ilişki olamaz. Bu temelle siyaset, ideoloji, hukuk, kültür alanları arasındaki ilişki, dümdüz mekanik bir belirlenme ilişkisi olarak tarif edilmediği sürece insanın etken olacağı zemini anlamamız için işlevlidir.

İnsanın içinde bulunduğu koşulları anlaması ve bu koşullardan hareketle etkinliğinin sınırlarını ve hedefini bilmesi, eylemini bir tarihsellikle buluşturur. İnsanın tarihe müdahale edeceği zemin budur.

Marx için kapitalizmin hareket yasalarına odaklanmakla tarihteki tüm değişimlerin öznesi olan insana odaklanmak arasında bir ayrım yoktur. Marksizm yalnızca ilkine odaklanan steril bir devrim teorisi inşa etmez. Sınıflar mücadelesine odaklanan devrim teorisi ile kapitalizmin hareket yasalarını inceleyen kuramsal çalışma bir bütündür ve marksizm bunların ikisini asla karşı karşıya koymaz, birbirlerinin arasına duvar örmez.

Marx iki farklı yaklaşımdan yola çıkarak tarihe dair iki ayrı hikaye anlatmaz. Tarih evet sınıflar mücadelesinin tarihidir ve evet bu mücadelenin sonuçlarını önceden öngörmek mümkün değildir. Ancak marksizmin sınıf mücadelesine verdiği bu öncelik, sonuçtan hareketle tanımlanmaz. Sınıflar mücadelesi toplumsal çatışmanın

Erdost, s. 48. "*Kendiliğindenlikten çok söz edilmektedir. Ama işçi sınıfı hareketinin kendiliğinden gelişmesi onun burjuva ideolojisine tabi olmasına ... yol açar.*" Ayrıca bkz. a.g.e. s. 89. "*İktisadi savaşım, işçileri, yalnızca hükümetin işçi sınıfına karşı tutumunu 'kavramaya yöneltir'; onun için 'iktisadi savaşımın kendisine siyasal bir nitelik kazandırmak' için ne kadar çaba harcarsak harcayalım, iktisadi savaşımın sınırları içerisinde kaldığımız sürece işçilerin siyasal bilincini ... hiçbir zaman geliştiremeyiz, çünkü bu çerçeve çok dardır.*"

yoğun, sürekli ve şiddetli bir kaynağıdır. Ama bu bir sonuçtur.

Esas olan, varoluşun maddi koşullarını yaratan üretimin toplumsal organizasyonunun insanlığı sınıflara bölmesidir. Maddi yaşam ve toplumsal yeniden üretim örgütlenirken sınıflar ortaya çıkar. Sınıflar mücadelesi hayatta bazı insanların üretimin araçlarını elinde bulundurmasından ötürü, diğer insanları, yaşamak için sistematik bir şekilde sömürülmek zorunda bırakmalarından doğar.

Yine bu mücadelede bireylerin eylemlerinin, bu bireylerin dahil olduğu örgütlü yapıların aldığı kararların etkisi asla ihmal edilemez. Çok sayıda aktörün müdahalesine açık böylesi bir durumda elbette rastlantıya da yer vardır.

Ancak rastlantının etkisini sınırlayan da yine insanın kendi etkinliğidir. Öncelikle, insan toplumsal bir varlıktır ve insanlar yaşamak için bir araya geldiğinde toplumsal yapılar oluşur. Artık insan bu yapıların işleyişine tabidir ve kendisinin kurduğu bu yapı insanın kendi etkinliğinin koşullarını ve sınırlarını belirler.

Bu yapılar bireylere indirgenemezler ve toplumsal olayları açıklamak için bu yapıları kullanmak bu nedenle bir zorunluluktur. Ama iyi ki de böyledir. Çünkü bunların işleyiş mekanizması, sonsuz sayıda bireyin etkinliklerinin anlaşılmasına kıyasla çok daha rahat çözümlenebilir.

Yapı, insan etkinliğinin hem maddi zemini hem de sürekli yeniden üretilen sonucudur. İnsan tarif edilebilecek bir zeminde tarih yapar ve tarih yaparken o zemini tekrar tarif eder.

Bu, yapıların sürekli değiştiği anlamına gelir. Ancak yapının sürece tabi olması, yapıyı bir süreç haline getirmez. Örneğin sınıfın sürekli değişkenlik göstermesi onun yalnızca bir süreç halinde tarif edilebileceği anlamına gelmez. Sınıf bir yapı olarak vardır.

Marksizm üretici güçler, üretim ilişkileri, temel ve üstyapı gibi kavramlarla işte bu mekanizmayı anlamaya ve çözümlemeye çalışır. Üstelik, bu mekanizmayı anlama ve çözümleme çabasının merkezinde de yine bu mekanizmaya müdahale etme amacı vardır. İnsan kendi etkinliğinin maddi sınırlarını anlar ve hem kendi yaptığı maddi koşulları hem de kendisini değiştirir.

İnsanın bir arada yaşamak zorunluluğundan doğan toplumsal yapılar tarihte rastlantıların etkisinin sınırlarını nasıl çiziyorsa, insanın bu tarihi yaparken örgütlü bir şekilde bir araya gelmesi

de aynı şekilde rastlantının tarihteki önemini azaltır.

Marksizmin maddi zemini çözmek için geliştirdiği yöntem ve kavramlar, bu yöntem ve kavramlarla ulaştığı sonuçlar, insanı örgütlü müdahaleye çağırır. Anlaşılabilir ve çözümlenebilir bir maddi zemin bilinçli müdahaleye açıktır. Yapılar bu şekilde kavrandıkça ve bireylerden bir amaç için bir araya gelmiş bireylerin toplamına gidildikçe, insan eyleminin bilinç düzeyi artar.

Tarihte bireyin ve rastlantının rolü yok sayılamaz...

Marksizm, tarihi kavranılabilir kılarken tarihi rastlantılardan kurtarmaz. Ya da tam tersine, bu rastlantılar ve insan eylemi hiç yokmuşçasına, tarihi zaten belirlenmiş bir sürecin ürünü yapmaz ve iktisadi temeli hayatın her alanını doğrudan belirleyen bir konuma yerleştirmez.

Tarihi tamamen rastlantılara teslim etmek veya tarihin açıklanamayacak tekilliklerin toplamından oluştuğunu söylemek devrimci teoriden kaçışın yoludur. Kendi teorileriyle tarihin karşı karşıya geldiği ve tarihin o teoriyi yanlışladığı anlardan, kendi teorilerinin yanlışlığını değil, tarihin açıklanamaz olduğu sonucunu çıkartanların tarihi kavraması zaten beklenemez. Ancak bu aynı zamanda bugünkü düzene ve varolana teslim olmaktır.

Yine benzer bir şekilde iktisadi temele açıklayıcı ve belirleyici bir öncelik vermek, bir tarih görüşünü, amaçsallığa ya da tanrısal veya seküler bir aklın bir amaç uğruna tarihi ilerlettiği fikrine yaklaştırmaz. Katı bir belirlenmişlikle akan ve siyasi müdahaleye izin vermeyen bir tarih anlayışıyla, kavranamaz ve rastlantısal bir yaklaşım aslında akrabadır. Her ikisi de devrimciliği tarihi anlamak için bir yöntem olarak görmez.

Üstelik müdahale edilemeyen bir tarihin, ne ölçüde belirlenmiş ya da ne ölçüde rastlantısal olduğu da bir noktadan sonra anlamsızdır. İnsan etkinliğinden soyutlanmış bir tarihin kendine has bir akılla mı yoksa yine kendine has bir şansla mı ilerlediğini çözmek aslında imkansızdır. O artık tarihin kendine has, bilginin ötesine geçmiş, yalıtık bir alanıdır.

Sınıflı toplumların tarihi sınıflar mücadelesinin tarihidir. Üretici güçlerin gelişme eğilimi, bu eğilimle üretim ilişkilerinin uyum veya çelişki halinde olması, toplumsal yapının bir temel ve üstyapı

ayrımıyla anlaşılması... Tüm bunlar sınıflar mücadelesinin nasıl ve hangi yönde seyredeceğine, bu mücadeleye hangi araçlarla ve ne şekilde müdahale edileceğine dair veriler sunar.

Sınıflar mücadelesinin sonucu önceden belli olmayabilir, ancak mücadelenin doğası, koşulları, alanı ve hatta sonuçlarının muhtemel yelpazesi kesinlikle belirlidir. Sınıflar, içinde bulundukları toplumsal ve iktisadi koşullara bağlı olarak mevcut alternatifler aralığının sınırları içinde seçimler yaparlar. Yaptıkları seçimler de bu koşulları değiştirmeye devam eder. İçinde bulunulan koşulların, iktisadi temele açıklayıcı bir öncelik verilerek yapılan analizi farklı tarihselliklerdeki sınıf mücadelelerinin dinamiklerini kavramak için bir andır. Üstelik hiç durmaksızın kendini yineleyen bir andır bu; çünkü sınıflar mücadelesi asla durmaz, dolayısıyla bu anlama ve kavrama çabası da asla bir nihayete ermez...

Marksizm, tarihi değiştirmek için insanları eyleme ve sınıf mücadelesini yükseltmeye çağırırken, tüm kuramsal birikimini insanı bilinçli ve örgütlü mücadeleye davetinde bir araç olarak kullanır.

Marksizmin tarih görüşünde kapitalizmden sonra zorunlu bir geçiş toplumu olarak tarif edilen sosyalizme ulaşmanın yolu işte bu örgütlü mücadeledir.

Kapitalizm üretici güçler içindeki sınıflı toplumlara mahsus düzenlemenin, doğrudan üreticinin üretim araçlarıyla ayrılma sürecinin son aşamasıdır. Üretim araçlarıyla emekçinin arasındaki ilişki sınıflı toplumlarda artık başka türlü kurulamaz. Emekçi üretim aracından tamamen kopmuş ve bu anlamda özgürleşmiş, bunun sonucunda ücretli emekçi haline gelmiş, tüm üretim araçları da toplumun küçük bir kesiminin mülkiyetinde toplanmıştır. Üretimin tüm toplumsal karakterine rağmen ortaya çıkan ürün de yine bu kesimin, kapitalistlerin malıdır. Üretici güçlerin gelişimi tarihin gördüğü en yüksek düzeye ulaşmış ancak bununla birlikte hem sömürü en üst düzeye çıkmış, hem de üretici güçlerin gelişimiyle, üretim ilişkileri arasında bir çelişki belirmiştir.

Sosyalizm bu aşamayı takip edecek yeni ve bilinçli bir düzenlemenin, üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilerek bir bütün olarak tüm üreticiler tarafından geri alınmasının ve

sahiplenilmesinin toplumsal olarak örgütlenmesidir.

Üretim ilişkilerinin bu şekilde değişmesiyle, üretici güçlerinin gelişiminin önündeki engeller kalkar, emek üretkenliği artar, insanın hem kendisine hem de doğaya dair bilgisi genişler. İnsanın maddi, zihinsel ve toplumsal gelişimi el ele gider. Bu süreçte yalnızca üretime dair maddi sorunlar değil toplumsal alandaki farklı sorunlar da çözülmeye başlar. Kapitalizm nasıl sosyalizmin maddi zeminini hazırlıyorsa, sosyalizm de komünizmin hem maddi, hem toplumsal ve aslında hem de bireysel zeminini hazırlar.

Marx için bu, aslında kapitalist toplum ile komünist toplum arasında bir geçiş dönemidir. Buna tekabül eden siyasi geçiş döneminde de devlet proletaryanın devrimci diktatörlüğü biçimini alır.[131]

Bunların hiçbiri tarihin kendi akışındaki rastlantılara bırakılamaz. Tarih kendiliğinden sosyalist bir yola girmeyecek, tarihsel ilerlemenin önündeki engeller bir anda kalkmayacaktır. Sosyalizm tarihin bu anlamda kendi aklıyla hareket edip gideceği bir zorunlu uğrak değildir.

Ancak sosyalizm basit anlamıyla bir ihtimal de değildir.

Marksizm özelde kapitalizmi, genelde sınıflı toplumları çözümlemek için geliştirdiği araçlarla üç işi aynı anda yapar.

Birincisi; kapitalizmin sosyalizmin maddi zeminini nasıl hazırladığını anlatır. İkincisi; bu maddi zeminin analizi, kapitalist üretim tarzının üretici güçleri geliştirmesinin yanı sıra kendi sonunu hazırlayacak bir toplumsal gücü de yarattığını gösterir. Kapitalizm yalnızca sömürülerek hayatta kalabilen bir sınıfı ama tam da bu nedenle çıkarlarını tüm sınıfların ortadan kalkmasında bulan işçi sınıfını yaratmıştır. Üçüncüsü; sınıfsız toplum idealine sahip çıkacak olan işçilerle, kendi iktidarını koruyacak burjuvazinin arasındaki sınıflar mücadelesinin koşullarını ve dinamiklerini ortaya serer.

Sınıfsız toplum idealinin nesnel koşulları tespit edilir, bu hedefi

---

131 Karl Marx - Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yayınları, 1989, çev. M. Kabagil, s. 41. *"Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında birinden ötekine devrim yoluyla geçiş dönemi yer alır. Buna bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet, proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz."*

sahiplenip taşıyacak toplumsal öznenin ismi konur ve son olarak bu öznenin o nesnel koşullarda ilgili hedef için nasıl mücadele edeceği anlatılır.

Sosyalizm insanlığın tarih boyunca ürettiği sorunların, insanın kendi kurduğu bir bulmacanın çözümüdür. Bu sorun ve bulmacanın tarihsel karakteri hiçbir şekilde yok edilemez. Başka bir deyişle, insanlığın komünizm idealinden en uzak düştüğü karanlık zamanlarda dahi, bu idealin tarihsel temelleri sapasağlam ayaktadır.

Bu idealin toplumsal öznesi olarak işçi sınıfının yapması gereken bu tarihsel temellerin üzerinde devrimci bir mücadeleyi yükseltmesi ve sonrasında bu mücadeleden zaferle çıkmasıdır. Sosyalizm, sınıflar mücadelesiyle değil, sınıflar mücadelesinde işçi sınıfının galip gelmesiyle kurulur.

Üstelik, tüm toplumların kapitalizme gidiş yolları birbirinden farklılaşabilir. Ancak kapitalizm sınıflı toplumların tarihinde tüm insanlık için evrensel bir üretim tarzıdır. Kapitalizm bütün dünyayı yayılmacı mantığının bir uzantısı olarak tek bir doğrultuda toplayarak, sömürüden kurtuluşun yolunu da tekleştirir. Böylece sosyalizme geçiş evrensel bir geçiş ve hedef haline gelir.

Sosyalizm rastlantısal bir tarihsel sürecin keyfi sonucu değildir. Tersine, sosyalizm hem tarihin genel ilerleme mantığının bir uzantısıdır hem de insanlığın evrensel ihtiyaçlarına ve yönelimlerine bir yanıt...

Tarihsel olarak bütün koşulları oluşmuş, maddi olarak her açıdan hazır bir toplumsal sistem, insanlık için böylesine güncel ve elle tutulur bir hali olan yeni bir düzen, bir ihtimale indirgenemez ve bir ihtimal olarak görülemez.

Marksizmden duyulan korkunun asıl gerekçesi de tam olarak marksizmin sosyalizmi bir ihtimalin ötesine taşıyıp ona böylesi bir tarihsel gerçeklik kazandırmasıdır.

Hayata yön veren asıl korkular hayallere değil gerçeklere dairdir. Kapitalizmin efendilerini ölesiye korkutan marksizmin bir ütopyayı somut, ulaşılabilir ve güncel bir hedefe dönüştürmesidir.

BÖLÜM 4

Kapitalizmin İyi Saklanan Sırları

Marx, "Kapital"de yaptığı sistematik kapitalizm eleştirisine metayı incelemekle başlar. Her başlangıç zordur, ama meta ile başlamak daha zordur. Üstelik Marx'ın kendisi de bunun farkındadır ve elinden geldiğince bu anlatımı kolaylaştırdığını iddia eder.[132]

Marx'ın anlatımı gerçekten de sadedir. Ancak dostu Engels dahi böyle başlayacaksa en azından teorik argümanları ayrı başlıklar halinde kısa kısa anlatması konusunda onu uyarır.[133] Çünkü metanın bu çarpıcı analizi insanlar için gerçekten yenidir ve dahası insanlar böylesi bir düşünme tarzına alışık değildir.

Meta kapitalist üretim tarzında biriken muazzam zenginliğin temel birimidir. Metaya dönüşmüş ürün burjuva toplumunun ekonomik yapısının hücresidir. Çoğu zaman bir bütünün kendisine yoğunlaşmak, o bütünü oluşturan birime odaklanmaktan daha kolay olsa da, Marx yine de bilinçli bir tercihle metayla başlar...

---

132 Marx'ın bu tercihine dair açıklaması için Kapital'in ilk baskısına yazdığı önsöze bakılabilir. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Yordam Kitap, 2012, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, s. 17-18.

133 Engels'in biçimsel uyarısı için Bkz. Francis Wheen, *Das Kapital Karl Marx* içinde, Versus, 2014, çev. Canan Badem, s. 80. *"Kitap bir çeşit ders kitabı gibi görünecekti fakat çok kalabalık bir okurlar sınıfı onu önemli ölçüde daha kolay anlaşılır bulacaktı. Populus [halk] ve hatta biliminsanları bile artık bu türden bir düşünme tarzına alışık değil ve işi onlar için olabildiğince kolaylaştırmak lazım."*

Emek-Değer Teorisi

Meta, başkalarıyla para ya da yine metaya dönüşmüş bir ürünle değiştirilmek üzere üretilmiş her türden ürün ya da hizmettir. Metayı meta yapan da, hem kullanım hem değişim için bir değere sahip olmasıdır. Bu ikili karakterden kullanıma dair olanını anlamak kolaydır. Çünkü her ürün bir işe yarar. Masanın, bilgisayarın, buzdolabının bir işlevi ve kullanım alanı vardır. Ancak madem ki bu ürünler değişim esnasında para veya başka ürün cinsinden bir karşılık edinirler, bunun ortak bir referansla ölçülmesi gerekir.

İşte, Marx'ın emek-değer teorisi, bir metanın değişim değerinin, onun üretilmesi için toplumsal olarak gerekli emek miktarıyla belirlendiğini söyler.

Toplumsal olarak gerekli emek zamanı, bir malı, normal üretim koşullarında o sıradaki ortalama hüner derecesi ve yoğunluğu ile elde edebilmek için gerekli zamandır.[134] Bu emek zamanı, toplumsal koşullara bağlı olarak değişir. Çünkü emek üretkenliğinin verili koşulları dikkate alınarak tüm topluma bakıp bir ortalama alınır. Bunun için de meta üretiminin toplumun geneline yayılmış olması gerekir.

Toplumsal olarak gerekli emek miktarının tespiti tıpkı metanın olduğu gibi, emeğin de ikili bir karakteri olduğunu açığa çıkarır. Çünkü bir metanın değişim değeri, soyut insan emeğini, genel olarak insan emeğinin harcanmasını temsil eder ve bu soyut emek, somut olandan farklıdır. Harcanan somut emeğin birbiriyle karşılaştırılması için piyasa gibi bir mekanizmaya ihtiyaç vardır. Farklı türlerdeki emekler, piyasa aracılığıyla soyut emek haline getirilerek bir ölçüt oluşturulur.

Emek-değer teorisi, meta üretimin yaygınlaşması ve kapitalizmin gelişimi sayesinde uygulanabilir hale gelir. Buradan hareketle Marx'ın analizindeki meta, değer ve para, kapitalizm koşullarındaki meta, değer ve paradır. Bu kategorilerin kapitalizmden önce de varolması bu durumu değiştirmez. Marx, zaman zaman bunların açıklanması için tarihsel evrimlerine göz atsa da, bu kategorilerin kapitalizmdeki biçimlerine odaklanır.

134 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 53.

Bu kategorilerin kapitalizm altında aldığı biçimler toplumsal koşulların ürünüdür. Maddi olanla, toplumsal olan arasındaki ayrım Marx'ın tarihsel yaklaşımında esastır. Metanın ve emeğin ikili karakteri için de durum farklı değildir.

Kullanım değeri maddi bir süreçle ortaya çıkar ve üretilen şeylerle insanlar arasındaki doğal ilişkiyi ifade eder. Değişim değeri ise değerin toplumsal biçimini...

Kullanım değeri yalnızca kullanım değeri olarak ele alındığında ve bir ekonomik biçimden bağımsız olduğunda, üretimin toplumsal ilişkileriyle bağlantılandırılamaz. Bu halde toplumsal ilişkilere dair bir fikir vermez. Ancak değişim değerinin ortaya çıkmasıyla, değişim değerine maddi bir temel oluşturduğunda bir toplumsal anlam kazanır.[135] Çünkü değişim değeri, toplumsal koşullara bağlıdır ve doğal değildir.

Emek sürecine maddi bir olgu olarak bakıldığında ortaya çıkan emeğin kullanım değeridir. Kullanım değerinin üretken emeği somuttur: Madenciliktir, marangozluktur, kaynakçılıktır...

Değişim değeri için ise bu emek soyuttur. Aslında bu emek, tüm toplumun harcadığı toplam emeğin o ürün için bir oranıdır. O halde kullanım değerlerinin toplamı, o toplumun somut, elle tutulur maddi zenginliğidir. Topluma ait tüm değişim değerlerini topladığımızda ulaştığımız zenginlik ise soyut veya toplumsal zenginliktir.

Metanın ve emeğin ikili karakteri, maddi olan ile toplumsal olan arasındaki ayrıma dayanır. Bu ayrım metayı ya da emeği ikiye ayırmaz. Aynı metanın hem kullanım hem de değişim değeri vardır. Emek süreci de aynı şekilde bir bütündür. Üretim aşamasının bir noktasına kadar somut emek, bir noktasından sonra ise soyut emek harcanmaz. Ya da fabrikanın bir yerinde soyut emekle üretim yapılırken diğer bölümünde somut emek kullanılmaz.

---

135 Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, 1979, çev. Sevim Belli, s. 45-46. "*Toplumsal gereksinimlerin konusu ... toplumsal bütüne bağlı olmakla birlikte, kullanımı değeri, üretimin toplumsal ilişkilerini ifade etmez. ... Kullanım değeri ancak kendisi kesin bir iktisadi belirleme teşkil ettiği zamandır ki ekonomi politik alanına girer. O zaman kullanım değeri belirli bir iktisadi ilişkinin, değişim değerinin doğrudan doğruya ortaya çıktığı bir maddi temel oluşturur.*"

İkilik tek bir emek sürecine aittir. Tek bir emek süreci, somut emekle, soyut emeği ya da toplumsal olarak gerekli emek anlamında değeri, metada cisimleştirir.[136]

Emek-değer teorisi, emeğin ikili karakterine ve buradan çıkan sonuçlara odaklanırken, piyasada metaların kesin olarak nasıl fiyatlandığıyla ilgilenmez. Kapitalizmde hangi malın tam olarak ne kadara satılacağından çok daha önemli bir olgu vardır çünkü. Temel sorun burjuva toplumunda her şeyin bir fiyatının olmasıdır. Üretici insan etkinliği sürekli fiyatlanır... Emek-değer teorisi, bedelin ne olacağını değil veya bir malın neden şu fiyat yerine bu fiyata satıldığını değil, o mala ya da hizmete niye bir bedel ödediğimizi anlatır.

İnsanlar hiç sorgulamadan bu fiyatlandırmanın kendisini kabul ettikten sonra, hangi malın kaça satılacağı tartışması bu düzenin içinde bir tartışmadır. Marx'ın emek-değer yaklaşımı, kapitalizmin tam merkezinde duran bu olguyu açığa çıkarırken, değeri gözlenen fiyattan bağımsızlaştırır.

Toplumda üretilen tüm mal ve hizmetlerin istisnasız bir şekilde fiyatlandırılması, tarihsel bir şekilde ortaya çıkmış bir olgu niteliği taşısa da, kapitalizme has ve aslında sıradışı bir durumdur. Doğal veya maddi değildir. Toplumsal koşullara bağlıdır. Marx'ın değer yaklaşımı bu fiyatlandırma mantığının tam kalbine bir saldırı, insanların bunu tarihsel ve geçici görmemesine bir isyandır.

Bu nedenle, Marx, tartışmayı öncelikle en genel düzeyde yürütür. Değişim değeri örneğinde görüldüğü gibi, ürünlerin niteliklerinin kapitalizmde aldığı biçimlerle ilgilenir. Marksizmin değer yaklaşımı bir bütün olarak kapitalizmin işleyiş mantığına odaklanır. Bu nedenle emek-değer teorisinden piyasanın koşullarını analiz ederek somut fiyatların oluşmasını analiz etmesi beklenemez.

---

136 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 59-60. "*Her tür emek, bir taraftan, fizyolojik anlamda insan emek gücü harcamasıdır ve bu farksız insan emeği ya da soyut insan emeği olma özelliğiyle meta değerini yaratır. Her tür emek, diğer taraftan, insan emek gücünün belli bir amaca yönelmiş özel bir biçimde harcanmasıdır ve bu somut yararlı emek olma özelliğiyle de kullanım değerleri üretir.*"

Değerin gerçek fiyatlara dönüşümü ayrı bir problemdir. Marx, bu konuda da genel bir yaklaşım geliştirir.[137] Ancak bu noktada marksizmin dönüşüm problemini ele alış şekli eğer teknik bir çözümden ibaret algılanırsa bir sorun çıkar. Mesele, Marx'ın önerdiği dönüşüm yönteminin teknik açıdan yanlış olması değildir. Bunun böyle olmadığı defalarca test edilmiş ve görülmüştür.

Asıl problem, marksizmin özgün bir yaklaşım nedeniyle ve bilinçli bir tercihle terk ettiği salt iktisadi alana dönmeye zorlanmasıdır. Marksizm daha geniş bir bağlamda ele alınması gereken konuların teknik tartışmalara sıkıştırılmasını veya indirgenmesini en baştan reddeder. Örneğin, piyasada fiyatların nasıl oluştuğu konusu, burjuva iktisadı için her zaman vazgeçilmez bir konu olabilir. Marksizm için ise dönüşüm problemi çok açık bir şekilde ikincildir ve emek-değer teorisinin sonuçlarından birisi olarak ele alınabilir.

Değer, en başta toplumsal olarak gerekli emek zamanı iken giderek karmaşıklaşan biçimde doğrudan fiyat, üretim fiyatı, piyasa fiyatı gibi, her biri diğerinden farklı görüntüler alabilir ve bunların hepsi ayrı düzeylerde çözümlenebilir. Bu farklı çözümlemelere duyulan ihtiyaç, emek-değer kuramının teknik bir boşluğunu göstermez.

Değer kuramı, araçsal amaçlarla, fiyat gibi konulara odaklanarak asıl anlamından saptırılmamalıdır. Teorinin asıl anlamı, kapitalist toplumun nasıl örgütlendiğine dair geliştirilen bütünsel yaklaşımın içine oturtulduğunda belirginleşir.

Marx'ın değer teorisi ile tarihe yaklaşımı bir bütündür. Tarih boyunca insan toplumları kendilerini emek aracılığıyla yeniden üretirler ve üretimin koşullarını da yine emek aracılığıyla değiştirirler. Emek ve ürünlerinin toplumsal olarak bölünmüş niteliği her üretim tarzında farklı şekillerde kendisini gösterir. Kapitalizmde,

[137] Marx, bu tartışmaya Kapital'in Üçüncü Cildi'nde ortalama kâr oranının oluşması ve meta değerlerinin üretim fiyatlarına dönüşmesi başlığıyla girer ve takip eden bölümlerde devam eder. Marx'ın tartışmayı her boyutuyla ele almadığı doğru olmakla birlikte, konuyu ele aldığı soyutlama düzeyinde yanlış bir iş yapmadığı da defalarca ispatlanmıştır. Bkz. Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, Yordam Kitap, 2015, çev. Mehmet Selik - Erkin Özalp, s. 163-214.

üretim araçlarının mülkiyeti kapitalistlerde olduğu ve üretici bu araçlardan ayrıldığı için işgücü de metalaşır ve tıpkı tüm diğer metalar gibi alınır satılır.

Marx, kapitalizm koşullarında sömürüyü kanıtlamak için yola çıkar ve emek-değer kuramı, sömürüyü kanıtlamak için olağanüstü bir araçtır. Sömürü, piyasada görünen fiyatla ya da bir mal veya hizmetin şu ya da bu fiyatla satılmasıyla değil değerle ilgili bir olgudur. Kapitalist işçiye ürettiği değerin karşılığını tam olarak ödemez ve işçinin değeri yaratan emeğinin bir bölümüne el koyar. Bunu anlatmanın yolu, değerin emekle oluştuğunu ispatlamaktan geçer.

Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan kapitalist, bu mülkiyet ilişkisi sayesinde, işçinin ürettiği ürünü yasal bir biçimde sahiplenir. Bu ürünün değeri, yatırılan sermayeden başka, işçiye emeğe mal olan artı değeri de içerir. Dolayısıyla artı değer de kapitalistin yasal malıdır. Sömürü, işçinin emeğinin karşılığının tam olarak geri ödenmemesi ve bu artı değere el konmasıyla gerçekleşir.

Emek-değer kuramından kalkarak, sömürünün niceliksel olarak ifade edilmeye çalışılması pek kolay değildir. Ancak marksizmin buna dair kesin bir matematiksel formül önermemiş olması, değer kuramıyla açıklanan sömürünün varlığını yok saymamızı gerektirmez ya da kuramın tarihsel önemini azaltmaz. Sömürünün niceliksel karşılığının olması ile bu niceliğin matematiksel bir formüle bağlanması iki ayrı meseledir. Marx ilkini tespit eder, ancak ikincisinin her bir tekil örnekte hesaplanmasını sağlayacak aritmetik bir denklem önermez. İspat için böylesi bir denkleme gerek yoktur, çünkü zaten sermayenin birikimine dair yapılan tüm saptamalar, sömürünün nicel varlığının açık kanıtıdır.

Odaklanılması gereken, sömürü ilişkisinin varlığı kanıtlandıktan sonra bu ilişkinin özgül doğasıdır. Kapitalizmde sömürünün nasıl gerçekleştiği sorusunun yanıtı, bu ilişkinin nasıl yok edileceğine dair de bir yanıttır aynı zamanda. Emek-değer kuramı, salt iktisat alanında farklı amaçlarla kullanılacak bir araç değil devrimci bir çözümleme yöntemidir.

Marx'ın değer kuramı, sömürüyü tespit edip, kârın nasıl oluştuğunu saptadıktan sonra durmaz. Kârın kaynağının sömürü

olduğunun gösterilmesiyle, faiz, ticaret kârı ve benzerlerinin de kaynağı aynı şekilde belirlenir ve sermayenin üretkenliği ve verimliliği konusundaki sonu gelmez yalan nihayete erdirilir. Değeri yaratanın emek olduğunu söylemeden bunu yapmak imkansızdır.

Üstelik, Marx çözümlemesine meta ve emek-değer kuramıyla başlarken kapitalizm koşullarındaki toplumsal ilişkileri ve sermayenin hareket yasalarını açığa çıkartmak işleriyle aynı anda ilgilenir. Emek değer kuramının bu sadeleştirici yanı, emek ile sermaye arasındaki karmaşık ilişkinin algılanması için vazgeçilmezdir. Kapitalizm böylece en temel hücresinden başlanarak bir üretim tarzı olarak incelenir. Bölüşüm ve diğer konulara üretimden hareketle bakılır. Sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkinin tüm boyutları bu şekilde ele alınır.

Bu nedenle, Marx'ın değer teorisi, hem bir sınıf teorisi, hem de bir sömürü teorisidir. Kapitalizmde sömürü ilişkisinin kurulması için dışsal bir siyasi veya ideolojik zora ihtiyaç yoktur. Üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyetin belirlediği koşullarda, pazarda karşı karşıya gelen kapitalist ile işçinin arasındaki sözleşme bir yanıyla gönüllülüğe dayanır. Değer kavramı zora dayanmayan, tarihsel olarak inşa edilmiş bu ilişkinin nasıl bir sömürü ilişkisi olduğunun açıklanabilmesine izin verir. Piyasada karşı karşıya gelen kapitalist ile işçinin eşit ve özgür ilişki kurduklarına dair yanılsamayı ortadan kaldırır. Sermaye ile ücretli emek arasında oluşmuş tarihsel ilişkinin bugünkü mekanizmasını çözmek için değerin nasıl yaratıldığını bilmek şarttır.

Kapitalizmin İdeolojik Gücü: Meta Fetişizmi

Kapitalizm genelleştirilmiş bir meta üretimidir ama meta biçimi kapitalizmin doğuşunu belirlemez. Meta biçimi bugünkü burjuva üretiminin en genel ve gelişmiş biçimidir ancak bu haline ulaşmadan önce, karakteristik haliyle olmasa bile, daha erken zamanlarda ortaya çıkar.

Meta yalnızca kapitalist üretimin bir çıktısı ve aynı zamanda üretim için maddi bir girdi olarak görülemez. Meta ikili karakteriyle toplumsal bir biçimdir. Ayrıca, her meta illa ki kapitalist üretimin bir çıktısı olmak zorunda değildir. Kapitalizm koşullarında, işçinin sermayeye satmak zorunda kaldığı emek gücü de bir

metadır ve emek gücü böylesi bir üretimin sonucu ortaya çıkmaz. Toprak başta olmak üzere doğal kaynaklar da aynı şekilde üretilmedikleri halde birer meta olarak piyasaya dahil olurlar. Kapitalizm her şeyi bir metaya çevirme yeteneğine sahiptir.

Metalar toplumsal ilişkileri sihirli biçimde gizler. İnsanlar birbirleriyle doğrudan değil, para ve meta aracılığıyla ilişki içine girerler. İşte tam bu noktada meta fetişizmi doğar.

Fetiş terimi köken olarak dinle ilgili bir kavramdır. Dinsel fetişizmde kültürel veya düşünsel bir süreç sonunda, bir nesne aslında sahip olmadığı güçler edinir. Nesnenin aslında gücü yoktur, çünkü salt düşünce bir nesneye güç kazandıramaz. Ama o nesnenin o güce aslında sahip olmamasının, ona o gücü atfeden topluluk için bir önemi yoktur. Onlar, o nesneye, o gücü varmış gibi davranır. Gerçek dünyada karşılığı olmayan ama dinsel veya metafizik dünyada varolan bir güçtür bu.

Metanın metafizik safsata ve teolojik süslerle dolu karmaşıklığı onun da benzer bir güce sahip olmasından ileri gelir.[138] Dinsel alemde insan beyninin ürünleri bağımsız canlı varlıklar gibi insanlarla ve birbirleriyle iletişime geçer. Metalar aleminde de bu defa metalar birbirleriyle canlı varlıklarmış gibi ilişki halindedir. Ama temel bir farkla... Dinsel dünyadaki varlıklar düşünsel bir üretimin sonucudur, metalar dünyasında ise meta bir üretim sürecinden doğar ve gerçekten vardır.

Meta fetişizmi gerçeklik ile onun görüntüsü arasındaki uçurumdur.

İnsanların arasındaki tüm temas bir piyasa aracılığıyla sağlandığı için, bir bireyi diğerine bağlayan toplumsal ilişkiler, kişiler arasında maddi ilişki ve şeyler arasında toplumsal ilişki gibi görünür.[139] Bu noktada önemli olan insanların arasındaki toplumsal ilişkilerin görünmez hale gelişidir.

---

138 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 81. *"Bir meta, ilk bakışta, kolayca anlaşılan sıradan bir şey gibi görünür. Metanın analizi, onun metafizik safsatalarla ve teolojik süslerle dolu çok karmaşık bir şey olduğunu gösterir."*

139 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 83. *"... kendi emek ürünlerinin toplumsal ilişkileri, üreticilere, oldukları gibi, yani emek harcayan kişilerin kendi aralarındaki dolaysız toplumsal ilişkiler olarak değil, aksine, kişiler arasındaki maddi ilişkiler ve şeyler arasındaki toplumsal ilişkiler olarak görünür."*

Markete gidip elma veya bir dükkana girip sandalye aldığınızda bunun karşılığında bir para ödersiniz. Parayı ödeyip malı aldığınızda maddi ilişki gerçekleşmiş olur. Aldığınız mal ile para arasındaki ilişki ise bir değer ilişkisi olması, o mala bir fiyat biçilmesi sebebiyle şeyler arasındaki toplumsal bir ilişkiyi ifade eder. Ama peki ya insanların arasındaki toplumsal ilişkiler... İşte bu alışverişte o yoktur. Aslında vardır, ama görünmez. Çünkü nesnelerin arasındaki ilişki bunun görülmesine engel olur. Oysa toplumumuzun temelini oluşturan o ilişkilerdir.

Emek ürününün değeri, emek ürünlerinin doğasına ait bir nitelikmiş gibi görününce, 5 kilogram etin 1 gram altına karşılık gelmesi ile, 5 kilogram etle 5 kilogram altının aynı ağırlıkta olması birbirlerine benzer doğal süreçler gibi düşünülür. Oysa ilki toplumsal bir ilişki sisteminin sonucu, ikincisi ise maddi bir olgudur. İlki doğal değil, ikincisi ise tabiatın bir kanunudur. Dolayısıyla ikincisinin bir doğal yasa olarak incelenmesi gerekirken, ilkinin altında yatan gerçekler başka bir gözle araştırılmalıdır.

Bu incelemenin sonunda, değerin emek zamanla belirlendiğinin keşfedilmesi, emek ürünlerinin değer büyüklüklerinin yalnızca rastlantısal olarak belirlendiği görüntüsünü ortadan kaldırır, ama bu belirlemenin maddi biçimini ortadan kaldırmaz. Meta analizi, bir tür fiyat analizine dönüşür.

Mal ve hizmetin el değiştirdiği piyasa sistemi ve bu değişim sırasında kullanılan para veya paranın yerine geçen başka biçimler gerçek toplumsal ilişkileri gizler. Başka bir deyişle gerçekliğin üzerini örter. Kapitalizm bu açıdan kendisinden önce gelen tüm üretim tarzlarından farklıdır. Kapitalizm öncesi biçimlerde kiliseye verilen vergi ya da Osmanlı'nın el koyduğu ürün, emekçinin kendi ürünüdür. Burada toplumsal ilişkiyi üretici kendisi kurar. Sömürü çıplak ve ortadadır. Kapitalizmde ise toplumsal ilişkiler, emek ürünlerinin ilişkileri olarak, bir piyasa dolayımıyla karşımıza çıkar.

Paraya duyulan gereksinim ile doğrudan toplumsal bağların gücü ters orantılıdır. Bir değişim aracı ne denli az toplumsal güce sahipse, o yapıdaki bireyleri birbirlerine bağlayan doğrudan ilişkiler o denli güçlü olmalıdır. Örneğin, hükümdar veya feodal ağa ya da lord ile üretici arasındaki ilişki bir zora dayanmalıdır. Başka

türlü üreticinin artı ürününe el koymak mümkün değildir. Sömürünün biçimi, değişim aracının gücüyle toplumsal ilişkilerin arasındaki ilişki için açıklayıcı önceliğe sahiptir. Burjuva devrimiyle, insanın insana doğrudan bağları, mesela feodal ya da ataerkil ilişki biçimleri tasfiye olmaya başlar. Bu biçimler elbette yine görülebilir ama hakim ve belirleyen bir konumda değildirler.

Bireylerin bu şekilde görünüşte bağımsızlık kazanmasıyla ortaya çıkan boşluk bireylerin ürünler aracılığıyla birbirlerine bağımlı olmasıyla tamamlanır. Burjuvazinin sunduğu yarım yamalak, görünüşte özgürlüğün bile bir fiyatı vardır. Böylesi bir özgürlüğün bedeli, metaların dünyasında fetişizmin yarattığı sis perdesinin arkasında bu defa metaya esir olmaktır.

Kapitalizmle birlikte sömürünün artık çıplak ve ortada gerçekleşmemesi, kapitalizmin doğallığının bir işareti olarak yorumlanır. İddiaya göre zora dayalı feodal ilişkiler bu haliyle zorlama ve yapayken, kendi kendisine işliyor görünen piyasa ve kapitalizmin sömürü ilişkileri doğaldır. Hatta aynı iddiaya göre doğal olan kapitalizmin yerine kurulmaya çalışılan sosyalizm de yapaydır. Kapitalizm vesilesiyle doğal olana ulaşan insanlık orada durmalıdır. Böylece, kapitalizmin insan doğasına en uygun ve değiştirilemez sistem olduğuna dair yalan durmaksızın yeniden üretilir.

Teolojiyle paralel bir düşünce tarzıdır bu. Her din kendisinden önce gelen dinleri ya insan icadı ve yapay görecektir, ya da yeni dinin gelmesini hazırlayan, deforme edilmiş ve çarpıtılmış bir düşünce...

Kapitalizm burjuvazi açısından sorgulanamaz ve değiştirilemez bir dindir.

Kapitalizmin yarattığı olgular, dinselliğin metafizik dünyasının tersine gerçektir. Markete gidip aldığınız elma vardır, üretilen sandalye de öyle... Bunlara karşılık gelen para da hakikaten ödenir. Dinsel dünyada baştan aşağı hayal edilen bir güce karşılık, ekonomik dünyada görünen aslında bir biçimdir. Ancak bu gerçek saptandı diye biçim ya da görünüş kendiliğinden yok olmaz. Örneğin kapitalizmin sömürüyü nasıl gizlediği anlaşıldığında, bu sömürünün biçimleri olarak ücret, kâr ve fiyat göz ardı edilemez. Ücret, kâr ve fiyatın varlığını sürdürmelerinin nedeni, bu görünüşlerin gerçekliğin ayrılmaz bir parçası olmalarıdır.

Meta fetişizmi nedeniyle yalnızca görünüşü inceleyerek gerçeğe ulaşılamaz. Metaların alım satımına bakarak ya da piyasa incelenerek metaların hangi koşullarda üretildiğini veya bu üretim esnasında işçilerin kapitalistlerce nasıl sömürüldüğünü anlamak imkansızdır. Örneğin, fiyatın sakladığı değeri görmek için değerin sınıfsal üretim ve sömürü ilişkilerince belirlenmiş olduğunu saptamak gerekir. Ya da, bir ürünün çocukları ölümüne çalıştırarak ortaya çıkıp çıkmadığı piyasadaki ürüne veya fiyatına bakarak değil üretim süreci incelenerek keşfedilebilir.

Toplum, piyasada para karşılığı yapılan alışverişten çok daha fazlasıdır. Hiç durmadan piyasalar hakkında konuşan, burada fiyatların nasıl oluştuğuna dair ahkam kesenler, piyasanın neyin temsili olduğunun gizlenmesine yardım ederler. Piyasanın kendisi hakkında konuşmak mümkündür elbette. Ancak yalnızca piyasadaki ilişki ve hareketlerin neyin üzerini örttüğünü belirtmek kaydıyla...

Piyasanın kapitalizmden bağımsız, doğal bir gücü olduğu sanılır. Metalara da aynı yaklaşımla birtakım doğal nitelikler atfedilir.

Meta fetişizmi, metanın değerinin toplumsal emekten bağımsız olarak kendi içlerinde bir nitelik olduğunun düşünülmesidir. Çoğu kişinin her şeyi fiyatlardan ve dolayısıyla paradan ibaret görmesinin nedeni budur. En iyi durumda, bunun insan emeğiyle olan ilişkisi görülse dahi, değerin kapitalizme özgü bir toplumsal ilişkiyi ifade ettiği fark edilmez. Metanın gücü bunun fark edilmesinin önünde engeldir.

Sanki hareket eden, ilişkiye geçen yalnızca nesnelerdir. Sanki üreticilerin arasında hiçbir toplumsal ilişki yoktur. Sanki her üretim toplumsal bir biçim içinde gerçekleşmez...

Ama böyle olunca, insanlar nesnelerin arasındaki ilişkiyi, örneğin parayla yaptıkları alışverişi, kendi toplumsal faaliyetleri zannederlerse kaçınılmaz olan gerçekleşir. İnsanlar nesneleri yönetecğine, nesneler onları yönetir.[140]

---

140 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 84. *"Gerçekte, emek ürünlerinin değer olma nitelikleri, ancak bunların birbirlerinin karşısına değer büyüklükleri olarak çıkmaları ile kararlılık kazanır. Bu büyüklükler, mübadelede bulunanların iradelerinden, ön bilgilerinden ve eylemlerinden bağımsız olarak sürekli değişir. Mübadelede bulunanların kendi toplumsal hareketleri, onlar*

Metalar, kullanım değerleri nedeniyle fetiş olmaz. Bütün ürünlerin kullanım değeri vardır, ancak bir ürün yalnızca meta niteliği edindiğinde ona fetişizm yapışır. Emeğin toplumsal bir biçim alması da ürüne fetiş niteliğini vermez. Çünkü tarih boyunca tüm üretim süreçleri zorunlu olarak toplumsal bir biçim altında gerçekleşir. Metaya fetiş niteliğini veren, üretimin özel toplumsal biçimi ve meta üreten emeğin bu biçime özgü karakteridir. Meta kapitalist üretim tarzının kendine has özellikleri nedeniyle fetiş karakter kazanır.

Piyasa toplumunda ürünler bir piyasada toplumsal nitelik kazanır. Ürün, piyasaya çıkmadan bu nitelikten yoksundur. Tüm üretim piyasa için yapılır. Metalar dolaysız bir şekilde toplumsaldır. Ama bu toplumsallık, şeylere insanlar karşısında bir üstünlük verir. Çünkü insanlar piyasa için ürettiklerinden doğrudan toplumsal ilişkilerden yoksundur.

Bir mimar mükemmel bir bina tasarlayabilir veya bir mühendis kusursuz bir yazılım geliştirebilir... Bunları tek başına ya da kolektif bir emeğin sonucu ortaya çıkarması da sonucu değiştirmez. Piyasanın varlığında üretici yaptığının değerini ürün piyasaya çıkmadan, meta biçimini alamadan bilemez. Üstelik mübadele edemezse yaptığının hiçbir değeri yoktur. Piyasa, üretici karşısında, ürünü toptan değersizleştirecek ve bu anlamda yok edecek güce sahiptir.

İnsan, ihtiyaç duyduğu tüm mal ve hizmetleri piyasadan temin edeceği için bu ürünlerle yalnızca piyasanın belirlediği şekliyle ilişki kurar.

Nesneler insanları yönetmeye başladığında, ürün ile emek arasındaki ilişki de tersine döner. İnsanın emeği üründen dolayı değerliymiş gibi görünür. Oysa tam tersi doğrudur. Ürünler kendilerine emek verildiği için değerlidir. İnsanlar tüm üretimin gerçek kahramanlarının kendilerinin olduğunu unuttuklarında piyasa, her şeye gücü yeten tanrısal bir güç kazanır.

Meta fetişizmi sayesinde insanların arasındaki tüm toplumsal ilişki, ürünlerin mübadelesinin yapıldığı piyasa vesilesiyle

için, şeylerin bir hareketi biçimine sahiptir ve şeyleri denetlemek yerine, onlar tarafından denetlenirler."

sağlandığı için, piyasa ekonomisi insan yapısı olmayan doğal bir ortam gibi görülür.

İnsanlar sadece metalar aracılığıyla toplumsallaşırken işte bu piyasa tanrısına itaat etmek zorunda kalırlar. Meta ekonomisi, insanların birbirlerinin emek faaliyetleriyle toplumsal bir ilişki kurduğu gerçeğini gizlediği için, emek faaliyetinin genel niteliği bir sır olarak kalmaya devam eder. Oysa kapitalizmin en temel sırrı, tüm bu toplumun anahtarı üretim ilişkilerinde gizlidir.

Kapitalist bir toplumda şeylerin görünüşü ile gerçekte nasıl oldukları arasında sistematik bir açı vardır. Görünüşte eşit ve özgür bir ilişki kuran kapitalist ile işçinin arasında gerçekte ne olup bittiğini anlamak için, emek gücü ile sermayenin alışverişe girdiği piyasanın sakladığı, üretimin gizli alanına bakmamız gerekir.

Bu alana bakıldığında fetişizmin başka biçimleriyle de karşılaşılır. Kapitalizm koşullarında birbiriyle rekabet ederek büyüyen sermaye bütün üretim sürecine hükmettiği için, bu sürecin gücü sermayenin gücü gibi görünür.

Üretim esnasında sermaye iki şekilde üretkendir. Birincisi, herkesin fark edebileceği fiziksel üretimdir. Sermaye, emek gücünü satın alır ve mülkiyetindeki üretim araçlarıyla bir araya getirir. Örneğin, fabrikada işçi ile makineyi buluşturur. Bu noktada maddi üretimi gerçekleştiren işçi ile makinenin etkinliklerinin her ikisi de sermayenin bir etkinliğidir. Sonra bu ürün piyasaya sürülür ve artı değeri gerçeklenir. Ürün bir kârla satılır. Sermaye mali bir getiri de sağlamıştır.

Ne anlamda olursa olsun, burada sermayenin üretkenliği, emek gücüne borçlu bir nitelik gibi değil de, onda asli olarak varolan bir yetenek gibi görünür. Oysa sermaye kendi başına üretken olamaz. Üretmek için fiziksel koşullara ihtiyaç duyan insanların üretkenliği, onlara bu koşulları sağlayan sermayenin üretkenliği gibi görünür. Sermaye böylece üretkenliği kendine mal ettikten sonra, kapitalistin şahsında kişiselleşir. Kapitalizm koşullarında tüm üretim artık kişi olarak burjuvazinin sayesinde gerçekleşiyormuş gibi düşünülür. İşçiye ekmek veren patron efsanelerinin temelinde bu çarpıtma bulunur.

Üretim sürecindeki tüm maddi olgular gerçekten vardır. İşçi fabrikada, kapitaliste ait bir mekanda ona ait araçlarla bir ürün

üretir ve bu ürün piyasada satılır. Ama bu sürecin görüntüsü ve algılanışı baştan aşağı tersyüz edilmiştir. Tıpkı para vesilesiyle, emeğin yarattığı değerin, bir nesnenin özelliği olarak görünmesi gibi... Bu, sermayenin fetiş karakterinin bir örneğidir.[141]

Sermaye ilişkisi, faiz getiren sermayede, en fetiş biçimine ulaşır. Para belli bir dönem sonra üzerine faiz eklenmiş olarak dönecek şekilde ödünç verilir. Tüccar sermayesi örneğinde dahi en azından bir toplumsal ilişki, metaların alım satım işlemi vardır. Ama faiz getiren sermayede para kendi kendisine büyür gibi görünür. Bu otomatik fetiş, kendi kendisini değerlendiren değer, para yaratan para, paranın kendisiyle ilişkisi olarak son noktasına ulaşır ve sermaye emekle ilişkisini tamamen gizleyerek ortaya çıkışının bütün izlerini siler.[142]

Para biçimi aslında sermayenin yeniden üretiminde bir uğraktır, oysa finansal piyasalarda sermaye hep bu biçimde kalır. Sermayenin bu halinde hep para şeklinde varolması, örneğin üretim sürecinde olduğu gibi emek gücü veya üretim aracı biçiminde gözlenmemesi, onun tüm özgül yanlarını siler. Para kapitalizmde tüm metaların farklarını silen, hepsini birbirine eşitleyebileceğimiz bir biçimdir. Çünkü her şeyin bir fiyatı vardır. Yalnızca paradan ibaret sermayenin niteliği iyice belirsizleşir. Kapitalist üretim sürecinin sonucu, üretimden tamamen bağımsız bir varlık kazanır. Değerin sermaye tarafından yaratıldığını iddia edenler için büyük bir keşiftir bu.

---

141 Karl Marx, *Artı-değer Teorileri*, Birinci Kitap, Sol Yayınları, 1998, çev. Yurdakul Fincancı, s. 364. *"Canlı emek -sermaye ile emekçi arasındaki değişimle- sermayeye katıştığı, ve çalışma süreci başlar başlamaz sermayeye ait bir etkinlik olarak göründüğü için, toplumsal emeğin tüm üretken güçleri, sermayenin üretken güçleri olarak görünüyor; tıpkı emeğin genel toplumsal biçiminin parada bir nesnenin özelliği olarak görünmesi gibi. Böylece toplumsal emeğin üretken gücü ve onun özel biçimleri, sermayenin, maddeleşmiş emeğin, emeğin maddi (nesnel) koşullarının üretken güçleri ve biçimleri gibi görünür; sermaye bu bağımsız biçimi kazandıktan sonra canlı emek karşısında kapitalistte kişiselleşir. Burada bir kez daha, daha önce para konusu üzerinde dururken 'fetişizm' terimiyle adlandırdığımız şeyle, ilişkinin tersyüz edilmesiyle karşı karşıya bulunuyoruz."*

142 Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s. 392. *"Bu nedenle, faiz getiren sermayede, bu otomatik fetiş, kendi kendisini değerlendiren değer, para yaratan para, saf durumuna kavuşturulmuştur ve sermaye, bu biçimde, ortaya çıkışının izlerini artık taşımaz. Toplumsal ilişki, bir şeyin, yani paranın kendisiyle ilişkisi olarak son noktasına ulaşmıştır."*

Oysa Marx, faizin toplam artık değerin bir bölümü olduğunu gösterir. Kapitalizm, toplumdaki tüm emek gücünün, toplam ücretler biçiminde elde ettiğinden çok daha fazla değer yaratmasına dayanan bir sömürü ilişkisidir. Yaratılan toplam değer ile toplam ücretler arasındaki fark toplam artık değeri verir. Faiz ve kâr üretimin yarattığı artı değerden çıkar. Ama üretimden faize giden yol o denli karmaşıktır ki, sermayenin faiz yoluyla artışı sermayenin kendine has bir niteliğiymiş gibi görünür.

Piyasada ortaya çıkan niceliklere odaklanıldığında ve bu niceliklerin nasıl oluştuğuna hiç bakılmadığında, kapitalizm koşullarında yaratılan tüm büyüme, sermayenin bağrında gerçekleşiyormuşçasına algılanır.

Sermaye kendi başına bir değer yaratmaz. Benzer bir biçimde toprak da ürettiği rant nedeniyle bir değer yaratıcısı olarak düşünülemez. Toprak, maddi bir ürün biçiminde, örneğin buğdayı yaratmada bir üretim öğesi olarak yer alır. Ama buğdayın değeri ancak belli bir miktarda insan emeğinin harcanmasıyla oluşur. Tarımsal üretimde dahi, toprağın rolü yalnızca bir üretim etmeni olmakla sınırlıdır ve toprağın buğday değerinin üretimiyle hiçbir ilgisi yoktur.[143] Topraktan rant elde etmek içinse ne toprak üzerinde çalışmaya gerek vardır ne de o toprakta başkasını çalıştırmaya. Topraktan elde edilen rant tıpkı sermayeden elde edilen faiz gibi, tüm emek gücünün yarattığı toplam artı değerin bir parçasıdır. Ancak bunun toprak sahibine aktarılması, toplumsal ilişkilerin bir parçası gibi değil de doğal bir öğe olan toprakla bağlantılı gibi görünür. Yine artık değerin asıl kaynağı tümüyle yok edilmiş, toprak sanki kendi kendisine büyülü bir şekilde değerlenmiştir.

Bu noktada sorun, sermayenin de, toprağın da, toplumsal ilişkilerden bağımsızlaşarak doğaüstü birer varlığa dönüşmesi,

---

143 Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s. 803. "*Toprak, diyelim ki, bir kullanım değerinin, bir maddi ürünün, buğdayın üretiminde rol oynayan bir üretim etmeni olsun. Ama onun, buğday değerinin üretimiyle hiçbir ilgisi yoktur. Buğdayın değeri temsil etmesi ölçüsünde, buğday, yalnızca, nesnelleşmiş olan belirli bir toplumsal emek niceliği olarak ele alınır ve burada, bu emeğin hangi özel maddeyle temsil edildiği ya da bu maddenin özel kullanım değeri hiçbir önem taşımaz.*"

kendinde olmayan güçler edinmesi ve bu güçlerin sayesinde toplumsal ilişkileri gizemlileştirmesidir.

Bu dünyada toplumsal ilişkiler üstlerine örtülen fetişizm örtüsünden dolayı fark edilmez ve kapitalist üretim tarzının gizemlileştirilmesi son noktasına ulaşır. Maddi üretim ilişkileriyle, bunların tarihsel ve toplumsal belirlenmişlikleri, bir başka deyişle maddi zorunluluklarla, bu zorunlulukların aldığı tarihsel ve toplumsal biçimler birbirinden ayrılamaz hale gelir. Maddi olanın nerede bittiği, toplumsal olanın nerede başladığı anlaşılamaz. Büyülü, tersine çevrilmiş, baş aşağı duran bir dünyadır bu. Kapitalistin farklı kılıklarda hüküm sürdüğü kapitalizme ait bir dünya...[144]

Kapitalist üretim tarzında kaçınılmaz bir durum olan fetişizm, kapitalist üretim tarzının sırrını saklayarak onu koruma işlevini üstlenir. Kapitalizmin altında yatan sömürü yapısının anlaşılması bizzat kapitalizmin işleyişi tarafından engellenir. Bu düzenin en büyük gücü buradadır.

Kapitalizmde fetişizm nedeniyle üreticinin üretim sürecine dair genel bilgisi hep çarpıktır. Üretim sürecinin bilgisinden uzaklaşma durumu aslında insanlar için bir tür yabancılaşma halidir de aynı zamanda. Kapitalizmde toplumun büyük kısmını oluşturan emekçiler, sadece kendi ürünlerinden ve üretim sürecinin denetiminden kopmazlar. Bunlar yabancılaşmanın yalnızca ilk adımlarıdır. İşçi kapitalizm koşullarında emeğiyle ne yapılacağına da, bunun nasıl yapılacağına da, karar veremez mesela. Bu kararları onun adına kapitalistler verir. Hatta hangi hızda ne kadar çalışacağına ve elbette yeri geldiğinde çalışmayacağına karar verip emekçiyi işinden atan da onlardır. Dahası, işçi, ürününün kaderi hakkında da söz sahibi değildir.

144 Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s. 816. *"Sermaye - kâr, ya da daha iyisi sermaye - faiz, toprak - toprak rantı, emek - ücret'te, değerin ve genel olarak servetin bileşenleri ile bunların kaynakları arasındaki bağlantı olarak bu iktisadi üçlüde, kapitalist üretim tarzının gizemlileştirilmesi; toplumsal ilişkilerin şeyleştirilmesi; maddi üretim ilişkilerinin, bunların tarihsel-toplumsal belirlenmişlikleriyle dolaysız olarak kaynaşmaları son noktasına ulaşmıştır: 'Monsieur le Capital ile Madame la Terre'in [Bay Sermaye ile Bayan Toprak'ın] toplumsal karakterlerin ve aynı zamanda dolaysız olarak salt şeylerin hayaletleri olarak dolaştığı, büyülü, tersine çevrilmiş, baş aşağı duran dünya."*

Yabancılaşma bu noktada durmaz. Emekçilerin bunlarla bağlantılı olarak diğer insanlara yabancılaşmasıyla devam eder. Metalar aracılığıyla ilişki kuran insanlar birbirlerinin emek faaliyetlerine yabancılaşır. Başkalarının nasıl mal ve hizmet ürettiğiyle kimse ilgilenmez.

Kapitalizm koşullarında insan, hem kendisinin hem başkalarının dahil olduğu üretim sürecinden, bir bütün olarak kopar. Emek sürecinden kopuş aslında insanı insan yapan değerlerden kopuştur. İnsan üretimin toplumsal ve yaratıcı niteliklerinden uzaklaştıkça, kültürel ve düşünsel olarak zayıflar. Kapitalizmin çürütücü etkisine daha açık hale gelir. Metaya ve tüketime esareti artar. Bu hayatta neleri yarattığı ve neleri yaratabileceği bilgisinden uzaklaşan insan, kendi önem ve değerini fark edememeye başlar. Bu dünyada iyi, güzel ve doğru olan ne varsa kendisinin yarattığını unutur. Marksizmin emeğin merkezinde durduğu üretime bakışı, insanı insan yapan değerleri sürekli hatırlama çağrısıdır.

Bu kopuş, kopma halinin kendisinin bilgisinden kopuşla tamamlanır. Çünkü bu kopuşla birlikte, emekçi üretim sürecine metaların dünyasından hep çarpık bakar. Üretim sürecinde olup biten ne varsa kapitalist üretim ilişkilerinden değil, doğal bir gidişattan kaynaklanıyormuş gibi görünür. Kapitalist üretimin etkileri böylece fetişleşir.

Meta fetişizmi insanı kendisinden uzaklaştırırken aslında tarihten ve tarihsel eylemden uzaklaştırır.

Ancak yabancılaşmanın açıklanabiliyor oluşu, marksizmi, insanı zavallı ve çaresiz gösteren tüm yaklaşımlardan ayırır. Meta fetişizmi kavramı yabancılaşan bireyi bir sınıf konumuna yerleştirir. İnsan nedensiz yere bulunduğu konuma itilmemiş ve çaresizleştirilmemiştir. İnsanın hissettiği dışlanmışlığın, onu boğan otorite ve eşitsizliğin, isyan ettiği akıldışılığın hepsinin bir nedeni vardır. Bu nedenle yabancılaşan insan aslında ne zavallıdır, ne de çaresiz. İnsanın üzerine gelen olguların nedenleri belirginleştikçe buradan çıkışın yolu da kendisini gösterir.

Meta fetişizminden, şeylerin egemenliğinden kurtuluş için fetişizmi farklı alanlarda sürekli yaratan temele saldırmak gerekir. Marx, fetişizmi açığa çıkartmak için, sermayenin mantığının temelindeki sınıf sömürüsünü çıplak hale getirecek kavram olan

artı değeri, yaratılan değer ile işgücüne ödenen ücret arasındaki farkı kullanır.

Meta fetişizmi gerçek olan ile gözlenen arasındaki farka dayanır. Maddi üretim sürecine dayanan toplumun yaşam süreci kendisini saran mistik tülden, üretimin, özgürce bir araya gelen insanlar tarafından ve saptanmış bir plana uygun olarak bilinçli bir biçimde düzenlenmesiyle kurtulur.[145] Bu özgürlük, elbette, metaların insanları yönettiği koşullarda piyasanın tanımladığı özgürlükten çok farklı olacaktır. Liberal özgürlük fikri büyük bir yalan, fetişizmin gölgesinde bir yanılsamadır.

Meta fetişizmiyle mücadele tıpkı dinsel olanla mücadeledeki gibi görünenle değil gerçeklikle uğraşmayı gerektirir. Salt dinsel dünyayı reddetmek toplumsal nedenlerle ne kadar güç olursa olsun kişinin iradi bir eylemidir. Ancak dinsel olanla bu şekilde başa çıkılamaz. Din, gerçek dünyanın metafizik bir yansımasıysa, gerçek dünyanın dinsel yansıması ancak insanın diğer insanlarla ve doğayla kuracağı tüm ilişkilerin anlaşılır ve akla uygun hale gelmesiyle, eşit ve özgür bir şekilde örgütlenmiş bir toplumsal yaşantıda insanın kendisini tanımasıyla yok olur. İnsanın dinle olan mücadelesi ile toplumsal ve siyasi yaşamdaki dinsel pratikle olan mücadelesi birbirinden farklıdır. Tanrı ile tanrının düzeni birbirinden ayrı iki şeydir. Dinin fetişleriyle mücadele düşünsel alemde, tanrının düzeni ile mücadele toplumsal ve siyasi düzlemde verilir. Zaten, dini fetişlere olmayan güçler atfederek o düzeni maddi olarak kuran yine insandır.

Kapitalizmi saran mistik tülle uğraşırken, o tülün iradi bir eylemle yok sayılamayacağını bilmek gerekir. O tülün varlığı kavrandığında, örneğin kapitalizmdeki fiyat sisteminin tüm sırrı çözüldüğünde dahi, kapitalizm sürdükçe fiyat sistemi varlığını sürdürür. Fiyat sisteminin değişmesi veya yok olması için temelindeki kapitalist üretim ilişkilerinin yok edilmesi gerekir.

---

145 Marx aslında bu şekilde planlı üretime dayalı bir sosyalizm tanımı verir. Merkezi planlamaya dayalı bir üretim meta fetişizminden kurtulmanın tek yoludur. Bkz. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 89. "*Toplumsal yaşam süreci, yani maddi üretim süreci, üzerindeki mistik sis örtüsünden, ancak, özgürce bir araya gelmiş insanların ürünü olarak, onların bilinçli planlı denetimleri altına girdiğinde sıyrılabilir.*"

Fetişizm sadece iktisadi olgulara değil toplumsal yaşantının her alanına, hayatımızı ve diğer insanlarla ilişkimizi algılama biçimlerine dair bir kırılmadır. Fetişizm kavramı marksizm için temel kavramlardan birisidir ve birbirinden ayrılamaz iki siyasi ve ideolojik sonucu vardır.

Birinci sonuç, kapitalizme karşı yürütülecek mücadelenin bütünselliğine dairdir. Metanın, sermayenin, toprak rantının fetiş karakteri kapitalizmden kaynaklıdır. Fetişizm gerçeklikle algının arasındaki mesafeye dikkat çekerken, bu çarpıklıktan kurtulmak için görüntüyle değil, görüntünün bir parçası olduğu gerçeklikle uğraşmanın gerekliliğini ortaya çıkarır. Üstelik fetişizmin tüm sistem boyunca yayılması, sorunun siyasal iktisadın değer ile fiyat gibi kategorileri arasındaki mantıksal bağlantılardan ibaret olmadığının ispatıdır.

Paranın yanıltıcı etkisi sömürüden bağımsız ele alınamaz. Sermayenin değer yaratma yanılsaması sınıfsal ilişkilerden yalıtılamaz. Piyasanın etkileri rastlantısal değil sistematik ve yapısaldır.

Piyasayı ortadan kaldırmadan kurulacak kooperatifler, üretim araçlarına el koymadan işletilecek komünler, sermayenin hakimiyetine dokunmadan geliştirilen paraya alternatif değişim biçimleri... Bu önerilerin hiçbiri sorunun merkezine değemez bile. Meta ekonomisi devam etsin ama biz bu metaların mübadelesine katılmayalım demekten daha altı boş bir iddia olamaz.

Peki ya kapitalizmin etkilerini yumuşatma önerileri... Metalar olsun ama insanları yönetmesin demenin anlaşılır bir tarafı yoktur. Piyasayı tamamen tasfiye etmeden piyasayı denetlemeye çalışmanın sonu tarihsel olarak bellidir. Metaların egemenliğinden kurtulmak için metayı yaratan düzenden kurtulmaktan başka yol tarif edilemez. Emeğin ürününün değer biçimi doğal değil toplumsal bir biçimdir. Kapitalist değer biçimi yıkılmadan, insanlık için fetişizmden bağımsız, farklı bir gelecek kurgusu geliştirmek imkansızdır.

Kapitalizmin bütünsel bir çözümlemesi bu sorunların çözülmesi için reformcu yaklaşımların tamamına kapıları kapatır. Fetişizm marksizm içinde her açıdan devrimci bir kavramsallaştırmadır ve marksizmle reformculuğun arasına aşılmaz bir duvar örer.

Fetişizmi bastırmak üretimin yeniden örgütlenmesiyle mümkündür. Bunun için de şart, üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyete son vermektir. Bunun yapılması ve tüm üretimin işçi sınıfının hakimiyetinde yapılandırılması için de siyasi iktidarın fethi şarttır.

İkinci sonuç, fetişizmin kapitalizmi korumasından hareketle ideolojik bir sonuçtur. Kapitalist üretim sürecini saran mistik perde, sermayeyi ve üretim ilişkilerini gizemleştiren fetişizm, burjuva ideolojisi için maddi bir temeldir aslında. Bizzat piyasa ekonomisinin kendi işleyişi kapitalist üretimin geneline ideolojik bir salgı bırakır.

Elbette, bu ideolojik etki mutlak değildir, çünkü ideoloji ile maddi dünya arasında birebir eşitlenme veya doğrudanlık hiçbir zaman kurulamaz. Ancak kapitalist ilişkilerin kendilerini fetişleştirmeleri ve bu yolla maddi olanla toplumsal olanın arasındaki ayrımın fark edilemez hale getirilmesi küçümsenemez. Piyasanın gücü gerçektir, çünkü piyasa ekonomisi bir yanılsama değil gerçektir. Piyasanın yanıltıcı etkisi, somut ve hakiki işleyişinden kaynaklanır. Bu engel işçi sınıfının kendiliğinden aşabileceği basit bir engel olarak görülemez.

Kapitalist sömürünün mağduru geniş kesimler, gündelik hayatlarında karşılaştıkları sorunlardan yola çıkarak kapitalizmi bütünsel olarak kavrayamaz. Kapitalizmin gerçekliklerinin kavranması yalnızca maddi değil, aynı zamanda ideolojik bir mücadelenin konusudur. Fetişizmin esaretinden kurtulmuş, sosyalist ideolojinin doğrultusunda bağımsız bir biçimde hareket edebilen bir siyasi partinin öncülüğü olmaksızın, işçi sınıfının böylesi bir ideolojik mücadeleyi yürütmesi nesnel olarak imkansızdır. Meta fetişizmi, ideolojik olarak, devrimci bir öncülük teorisine açılan kapıdır.

Kapitalizmin Bitmek Bilmeyen Krizleri

Fetişizm yalnızca emek ile sermaye arasındaki sömürü ilişkisinin üzerine bir örtü örtmez. Sermayeye dair fetişizm, kapitalizmin yaşadığı düzenli krizlerin nedenleri konusunda da çarpıtmalar yaratır. Oysa bu krizler kapitalizmin doğasındaki bozukluklardan kaynaklanır.

Kapitalizm, amacı ve bu amaca ulaşmak için kullandığı araçların arasındaki ilişki nedeniyle sakat doğmuş bir sistemdir. Kapitalizmde sermaye ve onun değerlenmesi hem üretimin başlangıç noktası, hem son noktası, hem dürtüsü, hem de amacıdır. Bu durumun çelişki ve sorunlar yaratmaması imkansızdır.[146]

Kapitalist ekonomi sermayenin rekabetçi birikimine dayanır. Bu üretim biçiminde sömürünün, sömürenlerin tüketiminden öte bir anlamı vardır. Kapitalistler, işçilerin ürettiklerini vahşice ve sınırsız bir istekle tüketirler elbette. Modern kapitalizm zaten burjuvazinin tüketebileceğinden çok daha büyük bir artı değeri sürekli olarak yaratır. Ancak kapitalizmin amacı daha fazla mal üretmek değildir. Üretim çılgınlığı da mal üretme sevdasından doğmaz. Kapitalizmin esas amacı sermayenin birikimi için daha fazla değişim değeri üretmektir. Başka bir deyişle aslolan örneğin buzdolabı ya da araba üretmek değil, para kazanmaktır. Aslında ne buzdolabı ne de araba kapitalistin umurundadır. Ama değişim değerini arttırmak için de üretimden başka çare yoktur.

Kapitalizm kendisine rağmen üretici güçlerin ve malların gerçek genişlemesine neden olur. Ama böylece kapitalizm aslında kullanım değeri de üretir. Hem de kendisinden önce gelen biçimlerden farklı olarak, buna bir ilgi göstermemesine rağmen... Kapitalizmin kullanım değeri üretmesi, bir neden değil sonuçtur. Üretici güçlerin gelişimi de benzer şekilde bir amaç değildir. Dolayısıyla, kapitalizmin özüne dair bir dinamik olmadığı için üretici güçlerin gelişiminin bir noktadan sonra durması aslında kaçınılmazdır.

Kapitalist üretim, tüketim amaçlı değil, artı değer üretimi ve buna el koyulması amaçlı büyür.[147] Bu üretim tarzında işçi

---

146 Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s. 254. *"Kapitalist üretimin gerçek engeli sermayenin kendisidir; bir başka deyişle, sermayenin ve onun öz değerlenmesinin, üretimin başlangıç noktası ve son noktası olarak, dürtüsü ve amacı olarak görünmesidir; üretimin, yalnızca sermaye için üretim olması ve tersinden bakıldığında, üretim araçlarının tek işlevinin, üreticiler toplumu için yaşam sürecinin sürekli olarak genişlemesini sağlamak olmamasıdır."*

147 Karl Marx, *Artı-değer Teorileri*, İkinci Kitap, Sol Yayınları, 1999, çev. Yurdakul Fincancı, s. 473, *"Bu üretim genişlemesinin ölçütü sermayenin kendisidir, varolan üretim koşullarının düzeyidir; kapitalistlerin kendilerini zenginleştirmek ve sermayelerini genişletmekteki sınırsız arzularıdır, ama hiçbir biçimde tüketim değildir."*

sınıfından elde edilen artı değerin büyük bölümü yine sermayeye dönüşür ve üretimin genişlemesi için kullanılır. Sistem ayakta kalmak için buna mecburdur. Kapitalizmin sürekliliği kesintisiz bir sermaye birikimine bağlıdır.

Sermaye toplumsal bir ilişkidir. Ama hep sürmek zorunda olan bir ilişki, hareket durduğunda sona erecek bir ilişki... Hem ilişki, hem de hareket, sermayenin varlığına ve dolayısıyla tanımına içkindir. Sermaye kendisine sürekli artı değer katmak ve büyümek zorundadır. Hep düşünüldüğü gibi her para sermaye değildir. Para ancak dolaşıma girerse ve bir ilişkiyi başlatırsa sermaye olur. Böylece buu hareketin bilinçli taşıyıcısı olarak para sahibi de kapitalist haline gelir.

Bu ilişki, üretim araçlarıyla emek gücünü bir araya getiren ilişkidir. Ama değeri yalnızca emek yaratabilir. O halde sermayenin değeri, geçmişte harcanmış emekle şimdi harcanacak emeğin toplam değeridir. Geçmişte harcanmış emek üretim aracında cisimleşir. Makineler, bilgisayarlar, binalar, madenler önceki emek süreçlerinin sonuçlarıdır. Bunların değeri bellidir ve bu değer belli bir oranda yeni metaya aktarılır. Bu, sermayenin değişmez kısmıdır. Değişmezlik aktarılacak değerin sabitliği anlamına gelmez. Bu değer, makinenin, bilgisayarın, binanın, madenin geçmişte nasıl üretildiğiyle ilişkilidir ve geçmişteki üretimle bağlantılıdır. Ancak bu yeni üretim özelinde, üretim araçlarının metaya aktaracağı değer sabit kaldığı, yeni bir değer üretmediği için üretim araçları sermayenin değişmez kısmını oluşturur.

Geçmişte harcanan ve aslında ölü olan emeği diriltmek için ise canlı emek gerekir. Makineyi işletecek, bilgisayarı ve binayı kullanacak olan işçinin emek gücüdür bu.

Makine veya bilgisayar ne kadar gelişkin, ne denli akıllı olursa olsun, başka bir üretim sürecinin sonunda yine insanın elinden çıkarlar. Makinenin gelişkinliği insanın gelişkinliği, bilgisayarın aklı insanın aklıdır. Evet bunlarda insanın geçmiş emeğiyle yarattığı değer vardır. Ancak bu halleriyle başka bir metayı üretmek için kullanıldıklarında yeni meta için değer yaratmazlar.

Yapay zekâ uygulamalarının gelişmesi, sanayideki teknoloji kullanımın yoğunlaşması ve artması, makine ve bilgisayara dair fetişizmin şiddetlenmesine neden olur. Bilgisayarlar geliştikçe,

kullanılan yazılımlar karmaşıklaştıkça, insanların gündelik hayatta bu olguları kavramaları güçleşir ve bu yazılımların da insanlar tarafından geliştirildiği unutulur. Yazılım geliştiren yazılımlar, makine üreten makineler vardır elbette. Ama yazılım geliştiren yazılım da makine üreten makine de insan ürünüdür. Yapay zekânın zekâsı, insanın zekâ ve yaratıcılığının makinede cisimleşmiş halidir ve birikmiş ve geçmiş emektir.

İşte sermayenin tüm bu geçmiş emeğe can vermek amacıyla, ne nitelikte olursa olsun gerekli emek gücünü satın almak için ayrılan kısmı sermayenin değişken kısmıdır. Bu emek sayesinde, hem o birikmiş emeğin bir kısmı yeni metaya aktarılır, hem harcanan emeğin değeri yeniden üretilir hem de yepyeni bir değer yaratılır.[148] Bu yaptığı olağanüstü işin karşılığında emekçiye bir ücret ödenir. Bu ücretin tam miktarı emeğin niteliğinden, toplumsal ve siyasi koşullara kadar çok sayıda etmene bağlıdır. Ancak kapitalist üretim tarzı için önemli olan emekçiye genel bir kural olarak yarattığı değerin altında ücret ödenmesidir. İşçiler bu şekilde sömürülür.

İşte sermayeyi büyüten, bu yeni yaratılan değerin karşılığının emekçiye geri ödenmemiş kısmı olan artı değerdir. O halde sermaye daha fazla büyümek istiyorsa, mümkün olduğunca çok canlı emeği yutmalıdır. Sermaye canlı emekle beslenen bir tür vampirdir.[149]

---

148 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 210, "*O halde sermayenin, üretim araçlarına, yani ham maddelere, yardımcı maddelere ve emek araçlarına çevrilen kısmı, üretim sürecinde değer büyüklüğünü değiştirmez. Bu nedenle ona sermayenin değişmez kısmı ya da kısaca değişmez sermaye adını veriyorum. Buna karşılık, sermayenin emek gücüne çevrilen kısmı üretim sürecinde değerini değiştirir. Bu kısım, kendi değerine eş bir değeri yeniden üretir ve buna ek olarak, değişebilen, daha büyük ya da daha küçük olabilen bir fazlalık, yani artık değer üretir. Sermayenin bu kısmı, sürekli olarak, değişmez bir büyüklükten değişen bir büyüklüğe dönüşür. Bu nedenle ona sermayenin değişir kısmı ya da kısaca değişir sermaye adını veriyorum. Emek süreci açısından bakıldığında birbirlerinden nesnel ve öznel faktörler, üretim araçları ve emek gücü olarak ayrılan aynı sermaye unsurları, değerlenme süreci açısından bakıldığında, birbirlerinden değişmez sermaye ve değişir sermaye olarak ayrılır.*"

149 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 230. "*Sermayenin ise bir tek dürtüsü vardır: değerlenmek, artık değer yaratmak, değişmez kısmı ile, üretim araçlan ile, mümkün olduğu kadar büyük bir artık emek kütlesini yutmak. Sermaye, vampir gibi ancak canlı emeği emerek hayatta kalan ve ne kadar fazla canlı*

Sermaye bir kez varolduktan sonra, emeği sömürüp büyüyerek yoluna devam eder. Ama sermaye tarihin belli bir dönemine özgü bir toplumsal ilişkidir. Sermayenin oluşumu için bu ilişkinin unsurlarının ortaya çıkması gerekir. Bir yanda emek gücünü satmak için bekleyen özgür işçiler, diğer yanda ise üretim araçlarını ve emek gücünü satın alacak bir servet... Sermayenin ilk birikimi aynı anda hem toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, hem de üreticiyi ücretli işçilere döndüren süreçtir.[150]

Kapitalist sistem üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanır. Kapitalizm emekçilerin, üretim araçları üzerinde her türlü mülkiyet hakkından tamamen ayrılmış ve kopmuş olmalarını öngörür. Emekçinin çalıştığı fabrika, kullandığı bilgisayar, hizmet verdiği hastane başkasının malıdır. Üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan kişi veya kişiler, mal veya hizmet biçiminde ortaya çıkan ürüne yasal olarak el koyarlar.

Kapitalizmin yolunu üretim araçlarının mülkiyetini emekçinin elinden alan süreç açar. Üretim araçlarının mülkiyetinin bazı kişilerin elinde toplanması ile üreticilerin ücretli emekçilere dönüşmesi bir ve aynı süreçtir. Üretim araçlarının mülkiyeti ile emekçilerin sömürüsü birbirinden ayrılamaz iki problemdir.

Kapitalist üretim, bir kez kendi ayakları üzerinde durur durmaz, sürecin sürekliliğini garanti altına alır. Hem işçilerin üretim araçlarına ulaşmasını engeller, hem de bunu giderek büyüyen bir ölçekte yeniden üretir. Sermayenin ilk birikimi bir başlangıç olarak görülmesi ve kapitalist sömürünün hikayesinin en başını anlatması nedeniyle "ilk" veya "ilkel" olarak adlandırılır. Oysa, sermayenin bu tarz birikimi hiç bitmez.

---

emek emerse o kadar uzun yaşayan ölü emektir."

150 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 687. *"Sermaye ilişkisi, işçilerle, emeğin gerçekleşme koşullarını oluşturan mülkiyetin, birbirlerinden ayrılmış olmasını gerektirir. Kapitalist üretim, kendi ayakları üzerinde durabilecek hale gelir gelmez, bu ayrılmayı korumakla kalmaz, bunu giderek büyüyen bir ölçekte yeniden üretir. Dolayısıyla, sermaye ilişkisini yaratan süreç, işçiyi kendi çalışma koşullarının mülkiyetinden ayıran süreçten başka bir şey olamaz; bu, bir yandan, toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, öte yandan, dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren süreçtir. Demek oluyor ki, ilk birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir."*

Sermayenin ilk birikimi zorbalığa ve hırsızlığa dayanır, kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır. İnsanlar topraklarından ya yasadışı şiddetle, ya da devlet desteğiyle uzaklaştırılır. Devlet ilk birikimde bir araçtır ve kapitalistler bu yöntemlerden hiç vazgeçmezler. Kapitalistler hem servet birikiminin hem de proleterleşmenin sürmesi için devletin ve siyasi iktidarın olanaklarından, silahlı çetelerin gücünden sürekli yararlanırlar.

Üstelik kapitalizmin daha gelişkin olması, bu tarz zora ve talana dayalı yöntemlerin geçersizleşeceği anlamına gelmez. Biçim değişir ama yağma devam eder. Dünyanın en gelişkin kapitalist ülkelerindeki karmaşık yapılı bankacılık ve finans şirketlerinin türlü yöntemlerle insanların evlerine ve topraklarına el koyması böylesi bir yağmanın şüphesiz örneğidir. Uluslararası tekellerin, mesela petrol şirketlerinin, başka ülkelerin doğal kaynaklarını yağmalarken silahlı çetelerden yardım alıyor olması, istisnai değil, genel bir durumdur. Her ekonomik krizin sonrasında sermayenin tüm açıklarının kapatılması için çıkartılan yasalar, bu tarz birikimin örnekleri arasında sayılmalıdır. Çünkü ortada açık bir hırsızlık vardır. Emekçilerin yarattığı kaynak, üretimin içinde değil, yasal yollarla, devletin gücüyle aleni bir şekilde sermayeye aktarılır.

20. yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve sonrasında tüm dünyaya yayılan hızlı özelleştirme dalgası yine bu birikim tarzının bir uzantısıdır. Devletin elinde birikmiş muazzam kaynaklar özelleştirme yoluyla, yok pahasına, hatta bazen karşılıksız olarak bir gecede sermaye sınıfına devredilir. Böylece yalnızca bir servet transferi gerçekleşmez, aynı zamanda özelleştirilen büyük kuruluşlar aracılığıyla pek çok sektörde büyüme ve yatırım kararlarında kamunun kontrolü tamamen ortadan kalkar.

İlk birikimin diğer bir unsuru olarak işçileşme ya da proleterleşme süreci de kapitalizm koşullarında aralıksız devam eder. Üstelik bu süreç yalnızca ekonomik araçlarla gerçekleşmez. Mesele, yalnızca proleterleşmenin iktisadi zeminini oluşturmak için alınan siyasi önlemlerden, örneğin tarım politikalarıyla küçük üreticiliğin çökertilmesi ve işgücünün kırdan kente akışının sağlanmasından ibaret değildir. Savaşlar nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan milyonlarca insanın başka ülkelere göç etmesi ve orada işçi sınıfının saflarına katılması şiddet ve zor yoluyla gerçekleşen

proleterleşmenin çarpıcı bir örneğidir. Sermaye sınıfının bu soruna yaklaşırken sergilediği utanmazlık ve ikiyüzlülük de iki yüzyıl öncekinden hiç farklı değildir. Göçmenler en temel insani ihtiyaçları karşılanmak zorunda olduğu zaman ekonomik bir yüktür, ucuz emek gücü olarak üretimde ve hizmet sektöründe istihdam edildiklerinde ise iktisadi bir girdi...

Mülksüzleştirme maddi süreçlerin yanında, fikri bağlamda da devam eder. Patentleme ve lisans yöntemleri sermayenin üreticilerin fikri üretimlerine el koymak için sürekli kullandıkları araçlar arasındadır.

İlk birikimi sağlayan dinamikler, sermayenin hareketine içkindir. Sermaye sınıfı yağma, talan, hırsızlık, zor olmaksızın yapamaz. Sermayenin sürekli büyüme zorunluluğu, kapitalizmin birikime dayalı yapısı bunları zorunlu kılar. Birikim için her yol mubahtır.

Ancak kapitalizm, ne yolla biriktirirse biriktirsin, sermayenin çelişkili yapısı değişmez.

Kapitalizm, iki karşıt sınıf olan sermaye ile emek arasında bir çelişki yaratır. Bu iki sınıfın arasındaki uzlaşmaz karşıtlık sömürü ilişkisine dayanır. Üretimin sonunda ortaya çıkan değerin paylaşımında kâr ve ücret miktarları tanımları gereği daima ters orantılıdır. Denklem çok basittir. Kâr ve ücret aynı toplamı bölüşen iki sınıfın sırasıyla paylarına düşen miktardır. Birisi azaldığında diğeri çoğalır. Kapitalizmin kurduğu bu matematik değişmeyeceği için iki sınıfın çıkarları asla uzlaşmaz.

Kapitalist üretim tarzı, yalnızca sınıflar arasında değil sınıfların kendi içlerinde de karşıtlıklar yaratır. Kapitalizmde tüm üretim piyasa için yapılır, ama işgücü de bu piyasada alınıp satılan bir metadır. Dolayısıyla rekabete dayalı piyasa ilişkileri bireysel olarak işçileri, diğer işçilere karşı bir yarışa zorlar.[151]

Sistem, sömürdüğü işçilerin kendilerini sermayeye karşı ortak çıkarları paylaşan bir toplumsal sınıfın parçası olarak değil de,

[151] Marx emekçilerin kendi aralarındaki rekabeti de sermayenin rekabetinin bir türevi olarak, sistemin kendi iç yapısının doğal uzantısı biçiminde görür. Karl Marx, *Grundrisse*, İkinci Kitap, Sol Yayınları, 2013, çev. Arif Gelen, s. 124. *"... işçilerin kendi arasındaki rekabet, sermayelerin rekabetinin ancak başka bir biçimidir."*

emek piyasasında iş, ücret ve statü için birbirleriyle mücadele eden bireyler olarak görmeleri için teşvik eden bir yapıya sahiptir. Kapitalizm, ideolojik araçlarla bu ayrılıkları güçlendirir. Ancak problem yalnızca ideolojik bir yan taşımaz. Örneğin sistemin düzenli olarak elinin altında tuttuğu işsizler ya da başka bir deyişle yedek işgücü ordusu maddi bir güçtür. Çalışan işçi, işsiz olanla tehdit edilir ve onunla sürekli rekabet halinde kalması sağlanır. Aynı şekilde değişik etnik kökenlerden insanların işçi sınıfı saflarına katılıyor olmasından hareketle, ulusal kimlikler de sınıfı bölmekte kullanışlı bir araçtır. Farklı meslek gruplarının sistem içinde mesleklerine bağlı bir biçimde değişik olanaklara sahip olması, mesela kimisinin daha çok kazanması veya kimisinin olağanüstü zor koşullarda çalışması da bu sistemin bir gerçeğidir.

Tüm bunların nedeni, sınıf içindeki eşitsizliklerin ve rekabetin sebebi elbette kapitalizmin kendisidir. Zaten bunların üstesinden gelmek ve işçileri bir sınıf kimliği etrafında birleştirmek için, bu ayrım ve farklılıkların köken ve kaynaklarını göstererek verilecek bir ideolojik mücadelenin şart olmasının nedeni budur.

Kapitalizmin sermaye sınıfı içinde yarattığı rekabet ise kapitalizmin hareket yasalarının kendilerini gösterdiği bir zemindir.[152] Bu yasaları rekabet yaratmaz. Rekabet bu yasaları açıklamaz da. Dolayısıyla rekabet, hep düşünüldüğü gibi, kapitalizm için bir ön kabul değildir.

Üstelik rekabetin gözlendiği yer olan piyasalar, ancak mülkiyet haklarının garanti altına alındığı ve sürdürülebilir kılındığı yerlerde çalışır ve yaygınlaşır. Bunun için gerekiyorsa askeri güç dahil olmak üzere her türlü zor kullanılır. Rekabet ve piyasa, zordan bağımsız steril iktisadi kavramlar değildir.

Her bir tekil sermaye, tıpkı her bir kapitalistin kapitalist sınıfın bir üyesi olması gibi, toplam toplumsal sermayenin bir parçasıdır. Elbette kapitalizm koşullarında tek ve evrensel bir sermayenin varlığını düşünmek saçmadır. Piyasada her zaman birden fazla sermaye olacaktır. Piyasaya bakıldığında tek tek bu sermayelerin

---

[152] Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 264. "*Serbest rekabet, kapitalist üretimin içinde yatan yasaları tek tek kapitalistlerin karşısına, bunların kendi dışlarında ve hepsinin boyun eğmek zorunda oldukları yasalar olarak çıkarır.*"

arasındaki rekabet görülür. Ancak tekil sermayeler arasındaki bu ilişki bir bütün olarak sermayenin dolaşımından doğar. Rekabet ortamında karşı karşıya gelen kapitalistler aslında piyasada sadece varolan değerleri yeniden paylaşır. Bu değer üretim sürecinde yaratıldığı için rekabet piyasada olup bitenden ibaret görülemez. Hizmet ve malların el değiştirme sürecinde ortaya çıkan durum, üretimde yaşananların bir sonucudur.

Piyasadaki rekabet aslında yine sömürüyle ilgilidir ve onun bir ifadesidir. Piyasa kimin daha fazla sömürebildiğinin ölçüldüğü bir alandır.

Üretim esnasında, sermayenin emekten daha fazlasını almak için çabası kesintisiz süreceği için, kapitalizm, doğasındaki sömürü nedeniyle her koşulda rekabetçidir. Rekabet yalnızca piyasa koşullarında ele alınırsa, örneğin kapitalizmin tekelci evresini anlamak imkansızlaşır. Rekabet ile rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkan sermayenin tekelleşme ve merkezileşme eğilimi karşı karşıya koyulamaz. Sermaye yoğunlaşıp tekelleşirken rekabet yok olmaz. Bu sermayenin egemenliğinin başka bir halidir ve kapitalizm için doğal bir gelişimin sonucudur. Kapitalizmin tekelci aşamasının anlaşılması için en temel nokta yine sermayenin kendisinin doğasının incelenmesidir. Tekelci aşamada da amaç sermayenin hakimiyetinin korunmasıdır. Her ne nedenden olursa olsun rekabetin idealize edilmiş şekliyle işlemiyor oluşu sermayenin doğasıyla çelişmez. Tam tersine rekabetin aldığı yeni şekli gerektiren yine sermayenin hakimiyetidir.

Rekabetin idealize edilmesinin bir diğer sonucu sermayenin hakimiyetinin yapay bir şekilde büyük ve küçük birimlere bölünmesidir. Kapitalizmin tekelci döneminde, tekellere dönük haklı düşmanlığın küçük sermayeye dönük bir sempatiye dönüşmesi her açıdan yanlıştır. Öncelikle, sermayenin küçüklüğü, emek sermaye çelişkisinde durduğu konumu değiştirmez. Sayıca daha az işçinin sömürülüyor olması, onların sömürülmediği anlamına gelmez. Değerin oluşumu ve sömürünün temel işleyişi açısından hiçbir farklılık yoktur.

Üstelik, küçük sermayenin büyüklerle kurduğu bütünleşik ilişki çoğu zaman gözden kaçar. Bu firmaların büyük çoğunluğu büyükler için iş yapar, onlara ara mal veya hizmet sağlar ya da onların bir

şekilde temsilcisidir. Bu firmaların çıkarları, bu nedenle, büyüklerle genelde aynı doğrultuda gelişir. Kapitalizmde tekeller tüm kötülüklerin tek kaynağı olarak nitelenemeyeceği gibi, küçük şirketler de tekellere karşı direnen kahramanlar biçiminde görülemez. Sermayenin başka unsurları tekellere karşı direnseler dahi kendi çıkarları için direneceklerdir, işçi sınıfının çıkarları için değil... Dolayısıyla tekellere karşı sermayenin küçük ya da milli unsurlarını savunmak kapitalizmi meşrulaştırmaktan ve aslında yine bu düzenin en tepesinde duran tekellerin çıkarlarını korumaktan başka bir anlama gelmez.

Tekellere karşı küçüklerin de haklarını savunacak bir rekabetçi kapitalizm övgüsü, en kötüsünden, liberal bir kapitalizm propagandasıdır. Bu yolla kapitalizmin tüm kusurları düzgün işleyen rekabetçi bir piyasayla çözülecekmiş hissi yaratılır ve kapitalizmin yıkılmadan düzeltilebileceğine, ıslah edilebileceğine dair devrimcilik karşıtı bir algı güçlendirilir.

Dahası, liberallerin hep yaptığı gibi serbest rekabetin durumuna veya piyasadaki mal ve hizmet üreticilerinin sayısına bakarak kapitalizm analizi de yapılamaz. Rekabet bu şekilde anlaşılamaz. Esas olan her zaman bir bütün olarak sermayenin egemenliği ve dolayısıyla sermayenin birikim ve dolaşımının sürekliliğidir. Piyasadaki rekabet koşulları bu egemenliğin devamı için yapılandırılır.

Sermayenin doğasında bulunan rekabet her kapitalisti daha fazla sömürüye iter. Rekabet daha fazla kâr için verilen mücadelenin bir sonucudur. Bunun ilk akla gelen yolu işçiye daha düşük ücret vermek ya da aynı ücretle işçiyi daha uzun süre veya yoğun olarak çalıştırmaktır. Sermaye bunu yapar ve artı değeri çoğaltır. Ancak bunu yaparken sınır açıktır; öncelikle işçiyi daha uzun ve yoğun çalıştırmanın sermaye ne kadar istese de fiziksel bir sınırı vardır. Üstelik, işçilerin hem işgününün uzunluğu ve koşulları, hem de ücretleri konusunda bir mücadele içerisine girmesi her zaman ihtimal dahilindedir.

Daha etkili bir yol ise emek üretkenliğini arttırmaktır. Her bir emekçi aynı zamanda daha çok üretir ve bunun karşılığında emekçinin ücreti aynı oranda artmazsa aradaki fark doğal olarak artı değer biçiminde kapitalistin cebine gider. Bir işçinin birim zamanda daha çok üretmesi, üretim sürecinde yapılacak teknik

değişikliklerle veya emek sürecinin yeniden yapılandırılmasıyla mümkündür. Teknik değişiklikler denilince, akla örneğin makinelerin daha çok kullanılması veya kullanılan makinelerin verimlilik ve yeteneklerinin artması gelir.

Kapitalizm, böylece teknolojik gelişmeyi sömürüyle bağlantılandırarak, hem bu gelişmeye bir itki verir, hem de üretim sürecinde genel olarak teknoloji ve makine kullanımını teşvik eder. Bu durum, üretim sürecinde, sermayenin emek gücü ve üretim araçlarına dağılımını zaman içinde değiştirir. Ücrete ayrılan değişen sermayenin, üretim araçlarına ayrılan değişmeyen sermayeye oranı göreli olarak azalır.

Bu noktada bir tuhaflık belirmeye başlar. Yatırım ve dolayısıyla sermaye artmakta ama bu yatırım yoğun olarak üretim araçlarına, mesela makineye, teknolojiye veya binaya gitmektedir. Ancak kâr oranı, toplam kârın yatırılan toplam sermayeye oranıdır. Yaratılan artı değer, toplam sermaye ile aynı hızda artmadığı sürece kâr oranı düşecektir. Başka bir deyişle kapitalist, bir yandan sömürüyü arttırma zorunluluğu nedeniyle yatırım yapacak, ama karşılığında oransal olarak daha az kâr edecektir.

Kapitalist üretim geliştikçe, tekil bir sermayenin değil toplumsal sermayenin, bir başka deyişle tüm sermayenin genel ortalaması düşünüldüğünde, değişmeyen sermayenin değişene oranı, teknik ifadesiyle sermayenin organik bileşimi artma eğilimi taşır. Sermayenin büyüme zorunluluğuyla, bileşimindeki değişiklik eğilimi arasında böylece bir ilişki kurulur.

Marx bu olguyu kâr oranının düşme eğilimi yasası olarak adlandırır. Tespit edilen bu eğilim, elbette kâr oranının başka nedenlerle düşmeyeceği, ya da kapitalizmde kârın düşme nedeninin yalnızca bu olduğu anlamına gelmez.

Emeğin toplumsal üretkenliği artarken, örneğin makinelerin ve teknolojinin etkili kullanımıyla daha fazla hammadde veya yardımcı madde aynı sayıda işçi tarafından, aynı sürede, artan miktarda ürüne dönüştürülür. Toplamda daha az emek harcandığı için, bu ürünleri ucuzlatan bir süreçtir. Her bir ayrı ürün kendi başına ele alındığında aslında daha az emek içerir. Sermayenin bileşimi, üretim araçları lehine oransal olarak değişip yatırım işçiye değil, üretim araçlarına yönlenirken ve hatta emeğin sömürülme

derecesi yükselirken dahi, genel kâr oranı azalma eğilimindedir. Kapitalizm koşullarında, emeğin toplumsal üretkenliğinin artması, kendisini genel kâr oranlarındaki düşme eğilimiyle ifade eder.[153]

Kullanılan canlı emek her defasında daha büyük bir birikmiş ya da nesnelleşmiş emeği harekete geçirir. Bir fabrikada örneğin işçi sayısı sabit kalırken, fabrikaya sürekli daha değerli makineler, daha yüksek hacimde girer. Bu işçilerin üretim kapasitesi elbette artar. Ama onların değeri yaratan emeklerinin, kullanılan toplam sermayenin değerine oranı sürekli azalır.

Bunu telafi etmek için toplam kâr kütlesinde bir artış gerekir. Kâr oranı düşerken, toplam kârın artması elbette mümkündür. Ancak aynı eğilim nedeniyle, bu telafi için her defasında sömürü oranını daha fazla arttırmak bir zorunluluktur. Azalan kâr oranları eğilimi, kapitalizm geliştikçe sermayenin genişlemesini sürdürmek için büyüyen bir zorluğu ifade eder.

Adı üstünde, söz edilen bir eğilimdir. Marx, bu eğilimi dengeleyecek bazı zıt yönde etkilerden söz eder.[154] Örneğin ilk akla gelecek şekilde emeğin sömürüsü derinleştirilir ve kâr oranındaki düşme engellenir. Aynı şekilde işgünü uzatılabilir veya çalışma yoğunlaştırılabilir. Ya da ücretler emek gücünün değerinin altına düşürülür ve insanlar açlık koşullarından daha kötü koşullarda bir yaşama mahkum edilir. Değişmeyen sermayenin öğeleri ucuzlarsa, yapılan yatırımın değeri düşer ve bu daha az yatırımla benzer bir emek üretkenliğinin sağlanmasına yol açar. Ücretli emeğin bol ve ucuz hale gelmesiyle, bu emek gücünün bolca kullanıldığı yüksek kâr oranlı yeni istihdam alanları doğabilir.

---

153 Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s. 218-219. *"Kapitalist üretim, değişir sermayenin değişmez sermayeye oranla göreli olarak giderek azalmasıyla, toplumsal sermayenin giderek daha yüksek bir organik bileşime sahip olmasına yol açar ve bunun dolaysız sonucu da, emeğin sömürülme derecesi aynı kalır ve hatta yükselirken, artı değer oranının, kendisini, sürekli olarak azalan bir genel kâr oranıyla ifade etmesidir. ... Demek ki, genel kâr oranının aşamalı olarak azalması eğilimi, emeğin toplumsal üretici gücünün giderek gelişmesinin kapitalist üretim tarzına özgü bir ifadesinden başka bir şey değildir."*

154 Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s. 237. *"İşin içinde, genel yasanın etkisini bozan ve ortadan kaldıran ve ona sadece bir eğilim olma niteliğini veren karşıt yönlü etkiler de bulunmalıdır; genel kâr oranının düşmesini bir düşme eğilimi olarak tarif etmemizin nedeni de buydu."*

Günümüz kapitalizmi düşünüldüğünde emperyalizmin işleyiş dinamiklerinin ışığında durum daha ilginç bir hal alır. Çünkü sermaye yalnızca yurt içinde değil, yurt dışında da uygun koşullarda yatırım yapabilir, kendi ulusal sınırlarının ötesinde daha yüksek kâr oranlarıyla çalışabilir. Üstelik bu doğrultuda arkasına emperyalist bir ulus-devletin askeri ve siyasi gücünü alabilir.

Kâr oranlarının düşmesine karşı alınan bu önlemler kimi zaman başarılı olur, kimi zaman başarısız... Dolayısıyla bu eğilim doğrusal bir şekilde sürekli gözlenmez.

Kâr oranlarının düşme eğilimi kapitalizmin tüm bunalımlarını her şeyiyle açıklayan bir yasa değildir. Önemli olan bu eğilimin kapitalizmin genel hareket yasaları incelenirken mutlak surette akılda bulundurulmasıdır. Eğilimin rakamlarla arası iyi olanlara hoş sürprizler sunan matematiksel ifadelerinden veya doğrudan iktisadi etkilerinden daha önemli olan, eğilimin varlığının teorik ve siyasi sonuçlarıdır. Sermaye açısından emekten tasarruf sağlayan teknolojik değişim sorunsuz, çelişkisiz bir süreç ve gelişim olarak görülemez veya teknolojik gelişim sanıldığı gibi her derdi çözemez.

Kapitalizm teknolojik değişimin yarattığı sorunların maliyetini de işçi sınıfına yüklemeye çalışacağı için, bu değişimin işçilerin hayat standartlarını otomatik olarak yükselteceğini düşünmek hatalıdır. Üstelik, emek üretkenliğinin artışıyla birlikte, hayat standartlarındaki iyileşmeyle sömürü oranının yükselmesinin, aynı anda yaşanması da mümkündür. İnsanlar daha fazla sömürülmelerine rağmen ürünlerdeki ucuzlama sayesinde daha çok ürüne ulaşabilir. Ancak tarihsel deneyim, işçilerin çalışma ve hayat koşullarının standartlarındaki yükselmelerin, en çok işçi sınıfının ulusal ve uluslararası ölçekteki gücüne ve direncine bağlı olduğunu göstermiştir.

Kâr oranlarındaki düşüş kapitalizmin bir eğilimidir ve rastlantısal olarak nitelenemez veya dışsal nedenlerden kaynaklı görülemez. Kârın düşüşü, sürekli teknolojik değişimle tanımlanan kapitalizmin yapısal, kendi dinamiklerinin ve hareket yasalarının sonucunda ortaya çıkmış bir sorunudur.

Kâr oranlarına dair tespit edilen bu eğilim konjonktürel bir kriz teorisi olarak değil, kapitalizmin kriz üreten yapısına dair genel

bir yaklaşım olarak görülmelidir. Kapitalizm, kâr oranlarının düşme eğilimine karşı burjuvazinin farklı önlemlerle mücadele ettiği bir sistemdir.

Toplam kâr oranlarının düşme eğilimi, tekil bir sermayenin değil, genel olarak sermayenin bütünsel bir eğilimidir. Dolayısıyla kapitalizmin uzun vadeli yönelimlerine dair ipuçları verir. Kapitalizmin en temeldeki sorunlarına işaret eder.

Kapitalizmin güncel krizleri ise bu temel sorunlarla bağlantılı olmakla birlikte ayrı bir tartışmanın konusudur.

Kapitalizmde gözlenen ekonomik krizlerin asıl nedeni siyaset veya ekonomi alanında şu ya da bu yöneticinin aldığı bir karar değildir. Bu kararlar elbette krizin zamanlamasını, nasıl yaşanacağını ve boyutlarını etkiler. Ama bu krizlerin kişisel kararlara bağlanması, bu kararlar düzeltildiğinde veya alınmasının önüne geçildiğinde bunalımların engellenebileceği yanılsamasını doğurur. Kapitalizmin bunalımlarla dolu tarihi bunun böylesi yöntemlerle engellenemeyeceğinin açık kanıtıdır. İnsanların durmaksızın benzer hatayı yapıyor olmalarının nedeni kişisel özellikleri değil, içinde hareket ettikleri sistemin yapısal nitelikleridir.

Dahası, bu krizlere açgözlü şirket sahipleri veya yöneticilerinin hırslarının sebep olduğu açıklamasına da ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Burjuvazinin her bir üyesinin böylesi rezil hırslarla ruhunu sakatladığı şüphesiz doğrudur. Ancak ne kriz, ne de kapitalizmin genel işleyişi burjuvaların karakter analiziyle açıklanabilir. Sistemin genel doğası tüm bir sermaye sınıfını benzer bir şekilde davranmaya iter. Sermaye birikiminin dinamikleri kişisel ihtiyaç veya istekleri ne olursa olsun kendisini kapitalistlere dayatır. Bir sermayedar, sermayedar olarak kalabilmek için kârını sürekli arttırmak ve birikime devam etmek zorundadır. Bunun yolu da işçileri daha fazla sömürmekten, sistemin açıklarını sürekli kullanmaktan, ilk birikimin yağma, talan ve hırsızlığa dayanan genel kurallarını hiç unutmamaktan geçer.

Bu tür stratejiler açgözlülük veya hırsla değil, sistemin temel özellikleriyle açıklandığında, burjuva sınıfının bireyleri hakkında, zaman zaman yapılan karakter tahlillerinin de ne denli anlamsız olduğu ortaya çıkar. Mesele, elbette, sermaye sınıfının ne denli kötü olduğunun anlatılmasından ibaret değildir. Asıl sorun, kötü

olanların karşısına iyi niyetli veya toplumsal sorumluluk sahibi olduğu iddia edilenlerin çıkarılmasıyla belirir.

Her tekil sermaye, bir diğeri üzerinde sermaye gibi davranma baskısı oluşturur. Böylece sermaye bütünsel bir olguya dönüşür. Sermayenin bütünsel niteliği onun ortadan kaldırılması için toptan yok edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarır. Sermayeye dair tekil çözümler geliştirilemez.

Sermaye birbiriyle ilişkili ve bütünlüklü doğası gereği, istisnasız biçimde, açgözlü, hırslı, yalancı ve kötüdür.

Kapitalizm de doğası gereği, yapısal olarak, krizlere gebedir ve her bir tekil kriz kapitalist üretimin, finansal hareketlerin ve rekabetin gerçek durumu üzerinden açıklanır. Ancak sermaye birikim sürecinin bizzat kendisinin işleyişi ve kâr oranlarının uzun dönemli düşme eğilimi, bu krizlerin hem değişmeyen nesnel zeminini tanımlar hem de sürekli yaşanacağını gösterir.

Bu noktada, kapitalizmin genel krizi ile iktisadi krizleri birbirinden ayırmak gerekir. İktisadi krizler kapitalizmin genel krizinin birer görünümüdür ve kapitalist sistemin somut olarak içinden geçtiği bir durumu ifade ederler. Genel kriz ise, bir dünya sistemi olarak kapitalizmin tüm ülkeleri ve siyasi, iktisadi ve ideolojik alanların hepsini kapsayacak bir bütünsellikte ele alınır ve değerlendirilir.

Her iktisadi kriz, kapitalizmin hem genel hastalığının, hem de kendi iç dinamikleriyle kendisini tedavi etme yeteneğinin somut dışavurumudur. Krizle birlikte kapitalist üretimin kârlılığı yenilenir. Sermayenin elindeki üretim araçları ucuzlayabilir ve değişmeyen sermayenin değerinin azalmasıyla yatırım girdileri azalabilir. Böylece canlı emek daha düşük değerde bir yatırım aracıyla ilişkilenir ve aynı üretim koşullarında kâr oranı bu defa artar. Ancak bu, elbette, üretim araçlarını ucuza almayı başaracak kapitalistlerin işine yarayacak bir durumdur.

Krizlerde sermayenin merkezileşme süreci bu yolla hızlanır. Kriz, kapitalizm koşullarında daha üretken ve verimli sermayenin ayakta kalmasını sağlayan bir tür ayıklama aracıdır. Bu ayıklamayla birlikte emeğin toplumsal üretkenliği artar ve tekelleşme süreci hız kazanır. Pek çok firmanın iflasla kapanması veya el değiştirmesi kapitalizm için aynı zamanda eskide kalmış üretim biçimlerinin terk edilmesi bağlamında bir fırsattır.

İşçi sınıfı açısından en önemli husus ise hem işsizliğin artışı, hem de ücretlerin düşürülmesiyle krizin genel faturasının emekçilere ödetilmesidir. Eş zamanlı olarak çalışma koşulları zorlaştırılır, işgünü ve emeklilik yaşı uzatılır, örneğin emek sürecinde işçilerin hayatlarını doğrudan etkileyecek düzenlemelerin yasal altyapısı bir gecede kurulur. Kapitalizmin gelişimiyle birlikte finansal piyasaların derinleşmesi de krizlerin bedelinin işçi sınıfının sırtına yüklenmesini kolaylaştırır. Bir anda mesela emeklilik fonları buharlaşır veya kamu kaynakları sermayenin açıklarını kapatmak için fütursuzca kullanılır.

Tüm bunlardan sonra kapitalizm yoluna devam eder. Ama yine temel hareket yasalarıyla... Başka şansı yoktur zaten. Bu krizi yaratan asıl problemlerin hepsi orada, yerli yerindedir. Kapitalizmin krizleri sermayenin doğasına içkin ve yapısaldır. Aslında kriz döneminde yaşananlar da kapitalizmin normal işleyişi sırasında yaşananlardan farklı değildir. Örneğin sermayenin tekelleşmesi ve yoğunlaşması ya da proleterleşme, kapitalizmin olağan işleyiş zamanında da aralıksız devam eder. Bu dönemler, aslında, kapitalizmin belli eğilimlerinin hız kazandığı ve bazı süreçlerin daha şiddetli ve derin ilerlediği zamanlardır. Kriz, en derinde, sermayenin rekabetçi bir ortamda işçi sınıfını sömürerek kâr edip büyüme zorunluluğuyla, bu birikim mekanizmasının sürekli çalışmak durumunda olmasıyla ilgilidir.

Hem krizin, hem de işsizliğin, kapitalizm için yapısal olgular olması, kapitalizmin üretimi arttırırken aynı zamanda sistematik bir imha silahına dönüştüğünün göstergesidir. Kapitalizmin kâr güdüsü kontrolsüz ve ezicidir. Piyasanın dayattığı anarşik rekabet sistemi kapitalizmi istikrarsızlaştırır.[155] Kapitalist ekonomilerin tamamında görülen bu istikrarsızlık yapısaldır ve ekonomik ve siyasi önlemlerle etkisi hafifletilse dahi tamamen ortadan kaldırılamaz.

Kapitalist üretim tarzının amacı mevcut sermayenin hem değerini korumak hem de sermayeyi sürekli büyütmektir. Sermaye

155 Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 505. *"Kapitalist üretim tarzı, tek tek her bir iş yerini tasarrufa zorlarken, bu üretim tarzının anarşik rekabet sistemi, bugün vazgeçilmez ama aslında gereksiz olan sayısız işlevin yanında, toplumsal üretim araçlarının ve emek güçlerinin kullanımında en ölçüsüz israfı üretir."*

kendisini büyütmek için eldeki değerini kullanır. Ancak bunu yaptığı anda da kâr oranları azalır, eldeki sermaye değer yitirir ve üretici güçlerin gelişimi eski üretici güçlerin yıkımını içerir. Kapitalizm kendi kendisinin önüne koyduğu engelleri kaldırır kaldırmasına ama bunları kaldırırken önüne daha büyük engelleri koyacak araçlardan yardım alır. Sermayenin sorunu çözmek için attığı her adımın başka bir maliyeti vardır.

Kapitalist üretimin gerçek engeli sermayenin kendisidir. Üretim araçları insanların yaşamlarını kolaylaştırmak veya güzelleştirmek için genişlemez. Tek amaç sermayenin değerlenmesini ve büyümesini sağlamaktır. Bunun üretici güçlerin gelişimiyle çelişkiye düşeceği açıktır. Bu çelişkiyi kapitalizm hep sermayenin lehine çözmeyi amaçlar. Kârını korumak için aldığı önlemler nedeniyle de bunalımlardan kurtulamaz. Artık üretici güçlerin gelişmesi sermaye için bir engeldir. Dolayısıyla üretici güçlerin gelişmeye devam etmesi için sermaye ilişkisinin ortadan kaldırılması gerekir.

Üretici güçlerin gelişimiyle sermayenin değersizleşmesi çakışır. Buna emeğin saygınlığını yitirmesi ve işçilere dönük ekonomik ve ideolojik saldırı eşlik eder. İşçilerin elinde ne varsa, yaşama dair maddi veya kültürel ne biriktirdilerse ellerinden alınmaya çalışılır. Sermaye, bu noktada, kendi kendisini de tahrip eden bir silaha dönüşür ve büyük bir yıkım sürecinden sonra yeniden hareket edebileceği bir düzeye ulaşır. Bu döngünün sürekli devam etmesinin önüne geçmenin tek yolu sermayeyi bir bütün olarak ortadan kaldırmaktır.[156]

Marx'ın yaptığı genel kriz analizinden ve kapitalizmin çelişkili yapısına dair çözümlemesinden, bu krizlerin kapitalizmi kendiliğinden çökerteceği ya da bu çelişkilerin zaman içinde

156 Karl Marx, *Grundrisse*, İkinci Kitap, s. 203. "*Bu yüzden üretken gücün en yüksek gelişmesi ve onunla birlikte var olan servetin en büyük artışı, sermayenin değersizleşmesi ile, işçinin saygınlığını yitirmesi ve yaşamsal güçlerinin sistemli olarak kurutulmasıyla çakışacaktır. Bu çelişkiler, patlamalara, yıkımlara, bunalımlara götürür ve bunlara işin bir an için durması ve sermayenin büyük bir bölümünün yok edilmesi sonucu, sermaye, yeniden hareket edebileceği bir düzeye zorla ulaşır. Bu çelişkiler kuşkusuz patlamalara, bunalımlara neden olur ve bunlar da bir an için her türlü işin ortadan kalkması, sermayenin büyük bir bölümünün yok olması sermayeyi kendi kendini*

kendiliğinden çözüleceği sonucu hiçbir şekilde çıkartılamaz. Tam tersine, Marx, iktisadi krizleri kapitalizmin kendisini yeniden üretmesi ve başka bir düzlemde tekrar tanımlaması için bir fırsat olarak görürken, kapitalizmin doğası gereği sürdürülemez bir üretim tarzı olduğunu vurgular.

Kapitalizmin genel krizi, kapitalizmin devam edip etmeyeceğine dair bir soruyu elbette içerir. Ancak bu soru ekonomik bir soruya indirgenemeyeceği gibi, bu düzlemde de yanıtlanamaz. Siyasi, ideolojik ve iktisadi olarak çok boyutlu bir şekilde ele alınması gereken bu sorunun yanıtı emek ile sermaye arasında süren sınıflar mücadelesinin dinamiklerinde aranmalıdır.

yok etmeksizin üretken güçlerini tam olarak kullanabileceği bir noktaya yeniden zorla getirir. Düzenli olarak ortaya çıkan bu yıkımlar, onların daha yüksek düzeyde yinelenmesine ve sonunda da sermayenin zorla yıkılmasına götürür."

BÖLÜM 5

Devrim İçin Marksizm, Marksizm İçin Devrim

Marx'ın analizi kapitalizmin iki yönünü aynı anda açığa çıkartmayı başarır. Bir yanda doğası gereği sürdürülemez, her an yıkılmaya hazır bir üretim tarzı... Diğer yanda ise bu hastalıklı yapıyı korumak ve yeniden üretmek için çok sayıda iktisadi, siyasi ve ideolojik mekanizmanın varlığı...

Kapitalizm bir açıdan baktığınızda baştan aşağı akıldışı bir sistemmiş gibi görünebilir ve aslında öyledir. Ancak başka bir açıdan baktığınızda bu akıldışılığı sürdürecek en uygun araçları da gayet akılcı bir şekilde bu sistem yaratmıştır.

Kapitalizmin her krizi sistemin sonuna dair soruları tetiklerken, aynı zamanda sisteme yeniden yapılanmak ve baştan başlamak için fırsat vermesi, akıldışılığın nasıl akılcılaştırıldığının bir göstergesidir. Kriz, irrasyonel bir işleyişin rasyonel bir sonucudur.

Kriz doğal akışı içerisinde mülkiyet ilişkilerinin kalbine yönelmez. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet hakkı saklı kalır ve bu krizlerin sonu gelmez döngüsünde varlıklar yalnızca el değiştirir. Kriz, kapitalizmin genel hareket yasaları bozulmadığı ve sermayenin yeniden yapılanması için bir zemin sunduğu müddetçe, varlıkların daha güçlü ve etkili sermaye gruplarının elinde toplanması için bir fırsattır.

Oysa bu döngü kırılırsa, kriz, varlıkların onları yaratanlara, her şeyin gerçek sahiplerine geri dönmesi için bir olanaktır.

Kapitalizmin krizlerle belirlenen döngüsüne dur demenin tek yolu kapitalizmin dışında bir siyasi iradenin ortaya çıkışıdır. İnsanlığın uzun yıllardır temel sorunu, bu varsayımın, kapitalizmin hakimiyetinin bir şekilde devam edeceğinin, verili kabul edilmesidir.

Marx, kapitalizmin kendi kendisini yıkmaya muktedir bir sistemken her defasında nasıl olup da içe doğru patladığını, krizin bu düzenleyici ve yeniden yapılandırıcı mantığını açığa çıkartarak gösterir. Kapitalizm, krizi anında istisnasız bir şekilde kendi içine doğru bozulur. Düzen dışı arayışlar, kapitalizme alternatif yaklaşımlar kendiliğinden doğmaz. Örgütlü bir gücün ısrarlı bir şekilde toplumu devrimci bir dönüşüme çağırması ve kitlelere öncülük etmesi gerekir. Tersi durumda tüm oklar kapitalist bir restorasyonu ve sermaye sınıfının iktidarını yeniden tesis etmesini gösterir.

Kapitalist ekonominin işleyişi kendiliğinden durmaz. Gerekirse her şeye yeniden başlanır, büyük bir yıkım göze alınır, bu uğurda savaşlar çıkartılır, kentler yok edilir ve milyonlarca insan ölür... Ama kapitalizm ayakta kalır ve yoluna devam eder.

Buradaki tek koşul kapitalizmin hareket yasalarının ve sermayenin iktidarının devam etmesidir. Bu noktada, kapitalizm insanlığı tümden yok etmeyi göze alacak kadar fütursuzdur. Ama en az bunun kadar önemlisi, insanları bu fütursuzlukla tehdit etmesi ve tehdit ederken onları kapitalizm içinde bir yola ikna etmesidir.

Kapitalizm, barbarlığı da kapitalizmin sürmesi için bir araç olarak kullanır. Kapitalizmin, marksizmin beklentilerine uygun bir biçimde ağırlaşan ve derinleşen genel krizi, geniş kitleleri korkutan bir hal aldıkça ve dünya üzerinde işler daha kötüye gittikçe, tüm uygarlık için bir tehdide dönüşür. Bu tehdit gerçek, bu tehditten insanlığı, ıslah edilmiş, sağı solu düzeltilmiş bir kapitalizmin kurtaracağı ise büyük bir yalandır.

Bu düzen iki yüz yıldır aynı masalı anlatır... İddiaya göre daha kötüye gidişi durdurmak için eldekini düzeltmek en kolay ve gerçekçi yoldur. Kapitalizmin kendi yarattığı kötülükler kapitalizmi meşrulaştırmak için bir araç işlevi görür. Tanık olunan manzaranın kapitalizmin yapısal sorunlarından kaynaklandığı gizlenir, tüm aksaklık ve sorunlar işleyişteki problemlere veya yanlış siyasete ya da yöneticilerin hatalı tercihlerine bağlanır.

Oysa kapitalizm tam da budur.

Tekellerin gittikçe güçlenmesi, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, tüm servetin bir azınlığın elinde toplanması istisna değil kuraldır. Dinsellik başta olmak üzere gerici ve karşı devrimci ideolojilerin tüm dünyada yayılması, dünya siyasetinde ırkçı, faşist eğilimlerin güç kazanması şaşırtıcı değil olağandır. Kapitalizmin savaşlara bir son verememesi, insanlığın iki dünya savaşı ve yüzlerce bölgesel savaş görmesi kötü yönetimlerin değil, bir bütün olarak bu sistemin sorunudur.

Gerçek kapitalizm budur ve bundan başka bir kapitalizm arayışı boşunadır. İnsanlık barbarlıkla daha iyi bir kapitalizm tercihleri arasına sıkıştırılamaz. Çünkü o barbarlık kapitalizmin bir sonucudur ve kapitalizmi iyileştirmek doğrultusunda her türlü arayış, barbarlığı yaratan maddi zeminin varlığını sürdürmesine yardımcı olduğu için insanlığa vakit kaybettirmektedir.

Kapitalizmle mutlak bir uzlaşmazlık marksizmin ayırt edici yönüdür. Çünkü marksizm kapitalizmin hareket yasaları ile kapitalizmin yarattığı sorunlar arasındaki yapısal ilişkiyi açığa çıkarır.

Sermayenin artı değere el koyarak büyümek zorunluluğu ile tekelleşme arasında kopmaz bir bağ vardır. Sömürünün kuralları ve değer yasası servetin bir azınlığın elinde toplanmasını hızlandıracaktır. Kâr oranlarının düşme eğilimi, sermayenin daha kârlı pazarlar araması için temel bir motivasyondur. Sonsuz büyüme hırsının körüklediği rekabetin ve sermaye ile emeğin arasındaki uzlaşmaz çelişkinin savaşlara yol açması kaçınılmazdır. Sermayenin hakimiyetinin sürmesi kapitalizmde temel kuraldır ve burjuvazinin iktidarı ayakta kalmak için gerici ideolojilere muhtaçtır.

Dahası, tam da Marx'ın açıkladığı şekliyle kapitalizmin kriz döngüsü şiddetlenip derinleşerek süreceği için, düzenin insanlara yaşattığı sorunlar da bununla bağlantılı olarak ağırlaşmaya devam edecektir.

Kapitalizmin yaratacağı karanlığın dibi yoktur. Ama karanlığı bizzat yaratan sınıfa karanlığı daha da koyulaştırmasın diye el uzatmanın hiçbir açıklaması olamaz.

Kapitalizm içinden iyilik aranmaz, çünkü kapitalizmin kötülüğü yapısaldır. Yoksulluk ve toplumsal eşitsizlik kapitalist sömürünün sonucudur. Örneğin milyonlarca çocuk aynı nedenle korkunç koşullarda çalışmak zorundadır. Daha fenası ise yoksulların, sokakta

yaşayanların, kölelik koşullarında emeğini satanların bunu hak ettiğinin düşünülmesidir. Çocuk emeği tüm dünyada bir yandan ikiyüzlü bir şekilde lanetlenirken diğer yandan meşru görülerek devam etmesinin sebebi genel olarak eşitsizliğin kabul edilebilir olduğunun düşünülmesidir.

Kapitalizm kötülüğü yaygınlaştırır. Uluslararası sermayenin çıkarları için bölgesel çatışmaların kışkırtılmasının, ülkelerin bombalanıp insanların öldürülmesinin olağan, sokak kabadayılarının kaba şiddetinin kabul edilemez bulunması kapitalizme has bir durumdur. Kötülük o kadar büyür ve kurumsallaşır ki insan algısının ötesine geçer. Sonsuz kâr hırsıyla her yıl binlerce işçi iş yerlerinde çalışırken cinayete kurban gider. Ama kapitalizm için bu da olağandır.

Marksizm, fetişizm sayesinde nesnelerin insanları nasıl esir ettiğini, gerçeklikle onun görüntüsünün arasındaki açının neden büyüdüğünü açıklarken, yalanın baştan aşağı tüm toplumu yönlendirmesinin maddi altyapısını anlatır. Burjuva siyaseti için yalan, olağan ve vazgeçilmez bir araçtır. Yine nesnelerin esareti altındaki insanlar için kapitalizmde her şeyin bir fiyatının olması da, bir kişinin aldığı kararla binlerce insanın işsiz kalması da şaşırtıcı değildir.

Marksizm, hayatı karşılığı olmayan bir basitliğe indirgeyerek değil, toplumsal yaşantının gerçek mekanizmalarını çözerek anlamamızı sağlar. Bu karanlığı yaratan sınıfa her ne sebeple olursa olsun, dolaylı veya doğrudan destek vermek, karanlığın yanında durmak anlamına gelir. Bu yaklaşım, anlama eylemiyle birlikte düşünülen bir müdahale ve taraf olma çağrısıdır.

Marksizmin analizi kapitalizmin bütünselliğini ortaya çıkarır ve marksizmin bütünselliğiyle kapitalizmin bütünselliği çakışır. Kapitalizmin tüm hareket yasaları birbirine kopmaz bağlarla bağlıdır. Üretim araçlarının özel mülkiyeti ile sömürü, değerin oluşması ile ücret, sermayenin birikim zorunluluğu ile kriz... Bu olguların hiçbiri diğerlerinden bağımsız ele alınamaz. Kapitalizmin etkileri birbirinden ayırt edilemez. Dolayısıyla, daha insani bir kapitalizm yolunda yapılacak toplumsal, siyasi veya ekonomik hiçbir reform kalıcı olamaz ve sonuç alamaz.

Kapitalizmin tarihinde işçi sınıfının lehine görülebilecek tüm gelişmeler işçi sınıfının ulusal ve uluslararası ölçekte verdiği

mücadelenin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Elbette işçi sınıfı kapitalizm koşullarında haklarını savunmaktan, kazanımlarını korumaktan ya da ilerletmekten vazgeçemez. Çünkü emekçilerin kavgayı gevşettikleri anda elindekileri de kaybettiği tarihsel bir veridir. İşçi sınıfı ancak sosyalizm için mücadele ettiği sürece hem varolan kazanımını koruyabilir hem de koşullarını iyileştirme şansına sahiptir. Nihai olarak kapitalizmle uzlaşacak bir hattın, kapitalizm içinde bir ilerlemeye de faydası olamaz. Kapitalizmin hem ulusal, hem de uluslararası düzlemde yarattığı sınıflar dengesi buna izin vermez.

Kapitalizm yapısal sorunlarını çözmez, ama bu sorunları yönetebilir. Problemlerinden kurtulamaz, çünkü bu problem ve çelişkiler kapitalizmin bir parçasıdır. Ancak bunları idare edebilir. Kapitalizm tekil krizlerini yeniden yapılanma için bir fırsat olarak kullanırken, genel krizini de yönetme kabiliyetine sahiptir. İşçi sınıfı kapitalistlere bu yönetme eylemi sırasında destek verirse kaybetmeye mahkûmdur.

Her kriz, kapitalistlerin işçilerden daha fazlasını talep etmeye hazırlandıklarının da bir göstergesidir. Sermayenin yeniden yapılanması, emek ile sermaye arasındaki denge tekrar kurulmadan gerçekleşemez. Çünkü değeri yalnızca emek yaratır ve sermayenin büyümek için bu değere el koymaktan başka çaresi yoktur. Sermaye yola devam etmek için emeğe karşı saldırısını doğal olarak şiddetlendirecektir. İşçi sınıfının bu zeminde sermayeyle bir uzlaşma yolu bulması yapısal olarak mümkün değildir. Emekçiler uzlaştıklarını düşündükleri anda aslında kaybederler. Devrimci amaçlarla mücadele etmezse işçi sınıfı sermaye tarafından sürekli geriletilir. Aynı şekilde sermayeyi geriletmenin tek yolu da devrimci bir tehdidi sürekli hissettirmektir.

İşçi sınıfı siyaseti kriz tellalı değildir ama yıkıcı enerjisinden de bir an olsun vazgeçemez. Bu noktada toplumsal olanla, maddi olan birbirine karıştırılmamalıdır. Sosyalizmin kapitalizmin yarattığı maddi gelişmeyi kullanacak olmasıyla, bu maddi gelişmenin üzerinde yükselen kapitalist toplumsal ilişkilerin yıkılması gerekliliği birbiriyle çelişmez. İşçiler sosyalizmi kurmak için fabrikaları değil, o fabrikalardaki kapitalist üretim ilişkilerini yıkar ve bu konuda son derece rahat oldukları için kapitalizme dair en ufak bir koruyucu hisle hareket etmezler.

Kapitalizm işçiler tarafından kontrol edilemez. İşçiler devrimci durum veya geçiş dönemleri dışında herhangi bir şekilde iktidara ortak olamaz. Sınıf mücadelesindeki dengelerle bir tür iktidar ortaklığı kesinlikle birbirine karıştırılmamalıdır. Bu büyük bir yanılsamadır. Kapitalizmin her zaman tek hakimi sermayedir. Devrimci durum veya geçiş dönemlerinde de işçi sınıfı nihai devrimci adımı atmadığı ve kapitalist üretim ilişkilerini kesin olarak tasfiye etmeye başlamadıkça bir vadede varolan konumunu da kaybeder. Kapitalizmin yasaları her zaman sermayenin lehine çalışır.

Kapitalizmin bugün bir bütün olarak medeniyeti ve insanlığı tehdit ediyor olması, onun kendisinden daha ilkel ve bu anlamda daha barbarca ve kötü bir şeye evrilebileceği anlamına gelmez. Marksizm, kapitalizmi yalnızca sosyalizmin takip edebileceğini belirtip bunu, üretim araçlarıyla üreticinin arasındaki ilişkinin sınıflı toplumlardaki tarihsel evrimiyle açıklarken aslında, kapitalizmin evrilse dahi daha kötü bir kapitalizme evrileceğini söyler. Daha kötü ama kapitalizmden başka bir şeye evrilebileceği iddia edildiğinde bugünkü kapitalizmi savunmak için bir alan yaratılır. Ama kapitalizmin yine kapitalizm olarak kalacağı açığa çıkartıldığında, iyi ve kötü kapitalizm arasında bir tercih yapmanın anlamsızlığı ortaya çıkar.

İnsanlık, kapitalizmle kapitalizm arasında değil, kapitalizmle sosyalizm arasında bir tercih yapacaktır. Kapitalizmin daha kötüye gidiyor olması, sosyalizm tercihinin ne denli gerekli ve acil olduğunu gösterir. Yoksa, medeniyeti ateşe atan bu düzenin tam da kendisidir...

Tarihsel ilerlemeyle kapitalizmi eşleştirmek büyük bir yanılgıdır. Tam tersine, tarihsel ilerlemenin önündeki asıl engel bugün sermayenin hakimiyetindeki bu düzendir. İnsanlık tekrar ilerleme yoluna girecekse sermayeyi yaratan tüm ilişkileri tamamen tasfiye etmek zorundadır.

Kapitalizmin yaşadığı derin kriz kapitalizmin sonunu getirecek bir ortamı hazırlar ama asla kapitalizmin sonunu getirmez. Sosyalist devrim fikri olmaksızın kapitalizmin geleceğine dair yapılacak her tartışma, kapitalizmin sonu tartışılsa dahi, bu düzenin içinde kalır.

Marksizmin tarih görüşü açısından, kapitalizmin sonu, yalnızca sosyalist bir dönüşümle mümkündür. Bu dönüşümün başlangıç noktası da siyasi iktidarın işçi sınıfı tarafından fethidir. Çünkü üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyete iktidara gelmeden son verilemez. İktidara gelmeden işçilerin hakimiyetinde bir üretim süreci örgütlenemez.

Kapitalizmde eşitsizliğin kaynağı kapitalistlerin üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmasıdır. Marksizm için bu bağlamda özel mülkiyet temel bir problemdir. Zaten kapitalizmin yolunu açan süreç de, üretim araçlarının mülkiyetinin bazı ellerde toplanmasıyla, üreticileri ücretli emekçilere dönüştüren süreçtir. Sermaye, emek üzerinde, bu süreç sayesinde denetim kurar. Üretim sürecinde yaşanan tüm teknik değişiklikler de bu denetim ilişkisiyle uyumlu bir şekilde gerçekleşir. Bu değişiklikler emekçilerin aleyhine sayısız sorun ortaya çıkartır elbette. Bu sorunların kesin çözümü de yine üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyete son vermeksizin mümkün değildir.

Örneğin emeğin sermayeye bağımlılığının sonucunda değersizleşmesi veya işçilerin üretim sürecinde farklı işlevler üstlenmelerinden kaynaklanan eşitsizlikler, toplumsal eşitsizliğin esas kaynağı değil, esas eşitsizliğin somut görüntüleridir. Makine, işçinin daha fazla köleleşmesinin, tüm üretim sürecinin bir işkenceye dönüşmesinin sorumlusu olarak görülemez. Kafa ile kol emeğinin arasında ayrımın büyümesi veya emekçiler arasındaki hiyerarşinin keskinleşmesi sınıfın iç problemi olarak anlaşılamaz. Eşitsizliğin asıl kaynağına değil sonuçlarına odaklanıldığında, mülkiyet sorununun üzerinden atlandığında, tüm bunların esas sorumlusu olmasına rağmen burjuvazi denklemden çıkar. Asıl eşitsizlik her zaman burjuvazi ile işçi sınıfı arasındadır ve mülkiyet sorunundan kaynaklanır.

Üreticinin üretim aracından koparıldığı süreçte ortaya çıkan özgür emekçi piyasa kuralları çerçevesinde kapitalistle ilişki kurmak zorunda kaldığı için, işçi üretim aracının bir uzantısı haline gelir ve bu nedenle çözüm açıktır. Üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilecektir.

Emekçilerin sorunlarının çözülmesi için gereken maddi gelişmenin önünde de özel mülkiyet durur. Kapitalist üretim ilişkileri,

üretici güçlerin gelişmesinin önünde engel teşkil eder. Eşitliğin sağlanması ve emeğin özgürleşmesi için önce bu engelin ortadan kaldırılması gerekir. Bu engel kaldırıldığı zaman üretici güçler hızla gelişecek ve komünizmin maddi altyapısını oluşturacaktır. Örneğin kafa ile kol emeğinin arasındaki ayrımın kalkması da ancak bu şekilde gerçekleşebilir. Sosyalizm kafa ile kol emeğinin arasındaki ayrımın yok edilmesiyle kurulmaz. Sosyalizm bu doğrultuda atılan adımları içerir. Üretim tarzındaki devrimci dönüşüm, üretimin içinde kapitalizmden kalan tüm kalıntıların toplumdan kazınması, sömürünün ortadan kaldırılması ve tüm bunlarla aynı anda toplumsal yaşantıda değişikliklerin hayata geçirilmesi sosyalist kuruluş sürecini tanımlar. Bu sürecin sonunda kafa ile kol emeğinin arasındaki ayrım kalkar, doğadan kaynaklı eşitsizlikler önemsizleşir, insanlar bu açıdan mutlak bir fırsat eşitliğiyle donatılırlar ve dolayısıyla gerçek anlamda özgürleşirler. Proletarya diktatörlüğü bu devrimci dönüşümün asli unsurudur. Bu diktatörlüğün ve devletin yapısı üzerine az yazmış olması, çalışmalarını kapitalizmin eleştirisi üzerine yoğunlaştırması, Marx'ın geçiş sürecinde bir aygıt olarak devletin kullanılması gerektiği hususundaki görüşünü zayıflatmaz.

Eşitlikçi bir topluma giden yol eşitsizliği yaratan asıl meseleye odaklanarak açılır. Mülkiyet ve sömürü ilişkilerini merkeze almayan bir sosyalist deney düşünülemez. Marksizm, üretici güçlerin gelişmesiyle üretim ilişkileri arasında varolan çelişkinin çözümü için beklemeyi ve komünizmin maddi altyapısının hazırlanmasını uzak ve bilinmeyen bir geleceğe ertelemeyi kesinlikle reddeder. Tarihe müdahale anlayışı da hem bu reddetme haliyle, hem de işçilerin kapitalist sömürü koşullarında maruz kaldıkları her türden insanlık dışı uygulama ve koşulu bir an önce ve beklemeden değiştirme isteğiyle uyumludur.

Kapitalizmin kriziyle insanlığın aydınlık geleceği arasındaki ilişki ancak böylesi bir devrimci yaklaşımla kurulabilir. Yoksa kapitalizmin sonuna dair yapılan spekülasyonlarla değil...

Kriz iktisadi mekanizmaları geçici süre sekteye uğratabilir, devlet yönetiminde yarılmaya da yol açabilir. Her ikisi birleştiğinde devletin şiddet tekeli de bir zaman boyunca kırılabilir. Ama tüm bunlar sistemin dışından devrimci bir unsurun harekete

geçmediği koşullarda sermayenin iktidarını yeniden tesis etmesiyle sonuçlanır.

Kapitalizmin sorunları veya krizi hakkında yapılacak tespitler devrim fikrinin gündeme gelmesi için yeterli değildir. Devrim fikri kuramsal olarak dört ayağa yaslanır.

Birincisi, kapitalizmin yapısal sorunları nedeniyle sürekli krizlerle boğuşması ve bu krizlerin gittikçe şiddetlenmesidir. Kapitalist üretim tarzının ayrıntılı analizinin ortaya çıkardığı çelişkili doğası devrimin nesnel temelini hazırlar.

İkincisi, kapitalizmin yarattığı sorunların nihai olarak çözülemeyeceği ve kriz döngüsünün bu koşullarda kırılamayacağına dair yaklaşımdır. Kapitalizmi bütünsel olarak ele alan bu bakış açısı, düzenin tüm unsurlarının birbirini tamamladığı gerçeğinden hareketle tamamen yeni bir gelecek kurgusu oluşturur. Böylesi bir toplumsal gelecek tahayyülü olmadan, somut bir düzen alternatifi geliştirmeden devrimci bir fikir yeşeremez. Sosyalizm, kapitalizmin tüm unsurlarından bağımsızlaşmak zorundadır. Piyasanın bir şekilde varlığını sürdürdüğü, metalaşmanın devam ettiği, sermaye birikiminin tam olarak engellenmediği bir sosyalizm kurulamaz. Sömürünün sona erdirilmesi için üretim araçları üzerindeki mülkiyet sorununun çözülmesi esastır.

Üçüncüsü, bu fikrin ve gelecek kurgusunun taşıyıcı öznesinin nesnel olarak saptanması gerekir. Bu özne olmadan toplumsal bir değişim yaşanmaz. Kapitalizmle birlikte ortaya çıkan işçi sınıfının tarihsel çıkarları her türden sömürü ilişkisinin ortadan kaldırılmasında yatar. İşçi sınıfı üretim ilişkileri içinde oturduğu konum nedeniyle kendisi de dahil tüm sınıfları ortadan kaldıracak bir toplumsal dönüşümün öznesidir. Bu nedenle kapitalizm koşullarında insanlığın bir bütün olarak çıkarları ile işçi sınıfının çıkarları özdeşleşir. İşçi sınıfının kurtuluşu insanlığın kurtuluşu anlamına gelir.

Dördüncü ayak, bu toplumsal öznenin hareketinin nasıl sağlanacağı konusudur. Her devrimin temel sorusu devlet iktidarıyla ilgilidir. Devrimin sahibi olan toplumsal öznenin siyasi temsili hem iktidarın fethedilmesine, hem de sonrasında bu iktidarın sürdürülmesine dair problemlerin çözüme kavuşturulması anlamına gelir. Temsil meselesi çözülmeden toplumsal özne hareket edemez.

Marx bu dört ayağın tamamını eksiksiz bir şekilde geliştirmiş değildir. Kendisinin de öyle bir iddiası yoktur zaten.

Marx'ın analizi eşitsizdir de üstelik. Marx, eserlerinde, sermayenin hareket yasalarına ve işçi sınıfının rolüne daha fazla ağırlık verirken, somut olarak sosyalizmin nasıl kurulacağına dair geliştirdiği yaklaşım sınırlı yer kaplar. İşçi sınıfının siyasi olarak nasıl temsil edileceği konusuna ise Marx'ın yazılarında somut biçimde az değindiği doğru olsa da, bu noktada asıl önemli olan, Marx'ın siyasi iktidarın fethinin gerekliliğine dair vurgusunun tüm metinlerinde görülmesidir.[157]

Marx, tüm hayatını işçi sınıfının devrimci mücadelesine adayan aktif bir militandır. Ancak konu bundan ibaret görülemez, marksizmin siyasi yaklaşımı Marx'ın siyasi pratiğine indirgenemez. Marx'ın tüm teorik çalışmaları siyasi sorunlarla ve dolayısıyla sınıfın temsil meselesiyle bağlantılıdır.

Proletarya, kapitalizm koşullarında her şeyi üreten ama hiçbir şeye sahip olmayan bir sınıftır. Sınıfın üretim alanındaki varlığının nasıl bir siyasi karşılık bulacağı sorusu marksizmin temel sorusudur aslında. Marksizm bu soruyu devrimci bir dönüşümün gerekliliğiyle yanıtlar. Marx, daha erken dönem eserlerinde, işçi sınıfının devrim için mücadele etmeye başladığında dönüşmeye başlayacağını ve sınıfın kitleler halinde tarihsel bilinçle donanması için bir devrimin zorunlu olduğunu söyler. Devrim, işçi sınıfının sömürü ilişkileri nedeniyle asırlardır üzerinde biriken çamuru atması ve yeni bir toplum kurmaya uygun hale gelmesi için de zorunludur.[158]

---

157 Çok sayıda örnekten birisi için bkz. Karl Marx - Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Evrensel, 2013, çev. Tonguç Ok - Olcay Geridönmez„ s. 41. *"Egemen olmak gayretindeki her sınıf, proletaryanın durumunda olduğu gibi, kendi egemenliği eski toplum biçiminin tamamının ve genel olarak egemenliğin ortadan kaldırılmasını gerektirse de, kendi çıkarını yeniden genelin çıkarı olarak sunmak için - ki başlangıçta bunu yapmaya mecburdur- her şeyden önce politik iktidarı ele geçirmek zorundadır."* Ya da bkz. Karl Marx - Friedrich Engels, Komünist Manifesto, Yazılama Yayınevi, 2016, yayına hazırlayan: G. Doğan Görsev, s. 21. *"Komünistlerin yakın amacı, diğer tüm proletarya partilerininkinin aynısıdır: Proletaryanın sınıf düzeyinde örgütlenmesi, burjuvazi egemenliğinin yıkılması, siyasal iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesidir."*

158 Karl Marx - Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 71-72. *"Hem bu komünist*

Marx, tüm çalışmalarında siyasi temsil hakkında geliştirilecek bir teorinin zeminini hazırlamıştır.

Marx, eserlerinin kuramsal bütünlüğü düşünüldüğünde, devrim kuramının dört ayağını eksiksiz bir şekilde birbirine bağlamıştır ve marksizm için bu bağlantı yaşamsal önemdedir.

Marksizmin devrim kuramı, bu ayakların birer ikişer birbirine bağlanmasından ibaret görülemez. Kapitalizmin analizi, sosyalizm kurgusu, işçi sınıfının rolü ve siyasi iktidarın fethi bir bütünü oluşturur ve bunlardan hiçbiri bir diğerinin uğruna feda edilemez veya yok sayılamaz.

Bunlardan bir tanesinin dahi ağırlığı veya varlığıyla oynandığında devrim fikri ortadan kaybolur. Devrim fikri ortadan kaybolduğunda marksizm de yok olacaktır. En genel anlamıyla solun tarihi bunun somut ispatıdır.

Marksizmden siyasal devrim ile toplumsal devrim ayrımı dolayısıyla proletarya diktatörlüğüne duyulan ihtiyacın nesnel temeli silinemez. Fetişizm ile sınıfın siyasi bilinci arasındaki ilişki koparılamaz. Değer teorisi ile piyasa karşıtlığı arasındaki bağ reddedilemez.

Devrimin toplumsal öznesi ve dayanağı olmazsa, devrim bir hayale ya da ihtimale indirgenir. Toplumsal dayanağı olmayan bir fikrin gerçekliği yoktur. İşçi sınıfına duyulan güvenle devrim düşüncesi her zaman iç içedir. Marksizm bu güveni idealist bir zeminde üretmez. Sınıfın devrimci rolü kapitalist üretim tarzının detaylı analizine dayanır.

İşçi sınıfının varlığına dair bir soru işareti varsa, kapsamı konusunda şüpheler belirmişse ya da her ne sebepten olursa olsun sınıf devrimci rolünü yerine getiremeyecek durumdaysa, devrim yalnızca toplumsal failini kaybetmez. Kaybolan devrimin kendisidir aslında. Devrim fikriyle, işçi sınıfının konumu teorik olarak ayrılmaz bir bütündür.

---

bilincin kitlesel ölçekte oluşturulması için, hem de davanın kendisinin başarısı için, insanların kitlesel ölçekte değişime uğraması zorunludur. Bu değişim, ancak pratik hareket içinde, bir devrimle gerçekleşebilir. Dolayısıyla devrim, yalnızca egemen sınıfın başka herhangi bir yolla yıkılmasının imkansız olması nedeniyle değil, aynı zamanda, yıkan sınıfın da ancak devrim yoluyla kendini eskinin tüm pisliğinden kurtarabilecek ve toplumu yeni baştan kurabilecek duruma gelebilmesi nedeniyle de zorunludur."

Herhangi bir tarihsel kesitte işçi sınıfının verili siyasi durumundan hareketle, devrim fikrini kurtarmak iddiasıyla devrimle sınıfın bağını koparmaya çalışan, farklı türden toplumsal kesim veya grupları devrimin taşıyıcısı yapmaya gayret eden her yaklaşım aslında devrim fikrini tarihe gömer. Kapitalizm koşullarında devrimin tek sahibi vardır: İşçi sınıfı...

Kitle hareketlerini devrimci bir açıdan değerlendirmenin biricik yolu da bu nedenle işçi sınıfına ve onun çıkarlarına bakmaktır. Kitlelerin sokakları doldurup harekete geçtiği anlarda, analitik ve tanımlayıcı olan kavram sınıftır. Kitle hareketinin ne yöne doğru gittiğini, tarihsel açıdan nerede durduğunu anlamak için hareketin sınıf çıkarları temelinde incelenmesi gerekir. Böylesi bir inceleme, kitlenin sınıfsal kompozisyonunun açığa çıkartılmasına eşitlenemez. Bu yapılır elbette... Ama esas olan, hareketin, sınıflar mücadelesinde genel olarak işçi sınıfının sermayeye karşı çıkarlarını temsil edip etmemesidir. Kitlenin içinde sınıf çıkarını aramak kitle hareketlerinden uzak durmanın mazereti değil, kitlelerle birlikte hareket etmenin ve bu hareketlere sınıfın siyasi ve ideolojik damgasını vurmanın yoludur. Kapitalizm açısından kitle hareketlerini korkutucu kılan işçi sınıfının bu hareketlere damgasını vurabilme potansiyelidir.

Proletaryayla vedalaşmak devrimle vedalaşmaktır. Devrim ve takip eden bir sosyalizm kurgusu yoksa kapitalizmin eleştirisi şu anki durumun soyut bir olumsuzlanmasına dönüşür. Bu durumda idealist Hegel haklı çıkar. Marksizm bir eleştirel teori olarak birbirinden kopuk alanlara, örneğin iktisattan bağımsız kültür alanına ya da tarihten azade sanat alanına sıkışır. Filozofların, peygamberlerin ve ikisiyle aynı anlama gelmek üzere salt teorisyen olarak teorisyenin geri dönüşüdür bu.

Oysa marksizmin iki kurucu ustası ve teorisyeni de komünisttir. Marksizm ve siyasi bir hareket olarak komünizm birbirinden ayrı düşünülemez. Devrim fikrinin tasfiyesi ile marksizmin komünist siyasetten bağımsız varolabileceği yanılsamasının güçlenmesi el ele gider. Marksizme yapılabilecek en büyük kötülük, komünizmle arasını açmaktır. Bu ara açıldığında marksizm artık marksizm olmayacağı gibi, komünist siyasi hareket de kimliğini kaybedecektir.

20. yüzyılın son çeyreğinde bu ara açılmış, insanlığın yeni yüzyıla devreden düşünsel mirasındaki büyük bir boşluk ortaya çıkmıştır. Bu boşluk toplumsal dönüşüm ve devrim fikrine duyulan derin kuşkuyla ilgilidir. Marksizmden esinlenme hatta marksist olma iddiası taşıyan kuramsal çalışmaların, kapitalizm içinde bir tür radikal demokrasi önerisiyle ya da soyut bir sosyalizm tarifiyle hiçbir şey önermeyerek bitmesi marksizm açısından kabul edilebilir değildir.

Kapitalizmin ayakta durması yalnızca onun nasıl işlediğinin bilinmemesiyle açıklanamaz. Marx ısrarla kapitalizmin tarihsel özgüllüğünün altını çizerken, bir başlangıca sahip kapitalizmin sonlu ve yıkılabilir bir sistem olduğunu vurgular. Kapitalizm, alternatifinin olmadığına dair yaygın inanç sayesinde de sürekliliğini sağlar.

Oysa marksizmin geleceğe dair somut bir kurgusu vardır. Siyasi devrimle iktidarın fethi, proletarya diktatörlüğüyle kurulacak sosyalizm ve sosyalist iktidarın liderlik edeceği bir toplumsal dönüşümle komünizme geçiş evrelerinden oluşan hat, marksizmin siyasi perspektifinin bel kemiğini oluşturur. En önemlisi, bunlar yalnızca bir siyasi tercih olarak görülemez. Marksizm bu tarihsel yaklaşımı, kapitalizm analiziyle bağlantılandırır. Mesela, üretici güçlerin gelişimiyle üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyi sonlandırmak için, üretim ilişkilerini yeniden düzenlemek amacıyla siyasi iktidarın fethedilmesi gerekir. Bu ilişkileri düzenlemenin, bu defa işçi sınıfının elinde bir araca dönüşecek devletin mekanizmalarını kullanarak, sermaye sınıfının üretim araçları üzerindeki mülkiyetini sonlandırmaktan başka bir yolu olamaz. Bu sonuçlara ulaşmayan bir kapitalizm analizi marksizm açısından sorunludur.

Bu gelecek kurgusunun somut siyasi aracı da Marx ve Engels'in düşünce ve eylemlerinin gösterdiği gibi parti ve örgütlü mücadeledir. Parti biçimi, sosyalizm fikrini taşıyabilecek tek siyasi araçtır. Devrimin toplumsal faili olarak işçi sınıfı ve onu temsil eden bir siyasi parti fikrinden uzaklaşmanın bedeli her zaman devrim fikrinden uzaklaşmaktır. Devrim fikrinden uzaklaşmak kapitalizmle bir şekilde barışmanın zorunlu olarak yolunu açar. Sonrasında devrime değil bu barışmanın şekline dair akıl yürütülür. Kapitalizmle uzlaşmanın sayısız yolunun olması, reformcu siyaset ve teorinin bu denli geniş bir yelpazeye yayılmasını açıklar.

Marksizm hem neye isyan ettiğini bilir, hem de ne istediğini... Üstelik bu ikisini aynı anda yapar. Marksizm yalnızca varolan düzeni analiz ederek ona isyanın gerekçesini ortaya koymaz. Bu isyanın amacını ortaya koyarak, işçi sınıfını insanlık adına geleceği kazanmaya çağırır.

Bu çağrıda işçi sınıfının rolü marksizmin albenisini azaltmaz. Tam tersine marksizm sınıftan vazgeçip devrimciliğini terk ettiği anda çekiciliğini kaybeder. Marksizmi her daim yeni ve ilginç kılan devrimciliğidir. Marksizmden sınıfa yaslanmayan başka türlü bir devrimcilik çıkartma iddiasıyla devrimi tasfiye edenler, hayatın renklerini yakalama söylemiyle teoriyi sıkıcı, ışıksız, umutsuz bir biçime büründürürler.

Devrim olmayan yerde renk yoktur. İşçi sınıfı marksizmin en canlı, en kızıl rengidir.

İşçi kapitalist üretim tarzında emek gücünü bir kapitaliste değil, aslında tüm kapitalistlere kolektif olarak satar. Değer örneğin, toplumsal olarak gerekli emekle belirlendiği için, işçinin hep birlikte çalışmasının bir sonucudur. İşçi sınıfı çektiği yoksulluk, sefalet ve acı nedeniyle değil, üretim tarzı içinde tuttuğu konum ve sömürülen kolektif üreticiler olarak tarihsel biçimde oluşmuş doğası nedeniyle devrimcidir. Zaten yoksulluk, sefalet ve acı da bu konumun bir sonucudur.

Kapitalizmde üretimden kaynaklı gücü elinde tutan sınıf burjuvazi değil proletaryadır. İşçi sınıfı hedefleri doğrultusunda kapitalizmin iktisadi işleyişini durdurma ve daha ötesinde sömürüye dayanmayan başka bir üretim tarzını kurma ve örgütleme gücüne sahiptir. Sermayedarlar bu gücü kontrol altında tutmak ve bastırmak için sürekli ve bütünsel bir çaba içerisindedir.

İşçi sınıfının sömürüye karşı tekil direnişleri bir mücadele bilincinin gelişmesi açısından anlamlı olmakla birlikte kapitalizmi zora sokacak asıl eylem biçimi bütünsel olandır. Kapitalist mal ve hizmet üretiminin birbiriyle bağlantılı özelliği ve üretimin yoğun bir şekilde toplumsallaşan karakteri, işçi sınıfına geniş bir yelpazede kapitalizmin iktisadi sürecini tamamen durdurma kapasitesini kazandırır. Kapitalist sömürünün aldığı biçim işçi sınıfının mensuplarını tekil olarak değil ama bir bütün olarak stratejik bir konuma yerleştirir. İşçinin asıl gücü bu kolektif kimliğinden kaynaklanır.

Proleter bir verili kapitalistin değil, bir bütün olarak kapitalist sınıfın esareti altındadır. İşçi bu esarete karşı gücünü aldığı kolektif kimliğiyle harekete geçecek ve kurtuluşu bütünlüklü bir çabanın ürünü olacaktır. Bu kurtuluş önceki devrimlerin tamamının sahip olmadığı bir şekilde öz bilince sahiptir. Sosyalist devrim insanın bilinçli bir tasarımının ürünüdür. Tarihe köklü bir müdahaledir.

Devrimin yıkıcı ateşi her ne kadar çekici olsa da kimse o ateşin içinde sonsuza kadar yanmak istemez. Toplumsal kargaşa insanların çoğunluğu için tercih edilir bir durum da değildir. Sosyalist devrim gücünü sosyalist kuruluşun kendisinden alır. Ancak devrimci patlama anında insanların harekete geçmesini yalnızca sosyalist kuruluş açıklamaz. İnsanlara bu düzen gerçekten artık hiçbir şey vermeyince geleceğe doğru bir atılım, tüm risklerine karşın makul gelmeye başlar. Devrimci bir durumda kaybedilecekler önemsizleşir ve ayaklanma rasyonel bir tercih haline gelir.

Bu bağlamda devrimci ayaklanma kapitalizmin kriziyle akılcı bir ikili oluşturur. Kapitalizmin krizi bu akıldışı düzenin işleyişinin akılcı bir sonucu ise, devrimci ayaklanma da bu sonuca verilen en akılcı tepkidir.

Bu tepkiyi vermenin önşartı da devrim fikrini canlı tutmaktır.

Yeni yüzyılda insanlığın en önemli sorunu devrimin mümkün olmadığı varsayımıyla hareket etmesidir. Kapitalizm çok ağır bir krizle boğuşurken insanlığın kısır tartışmalara hapsolmasının nedeni devrimci bir alternatifin aranmıyor oluşudur.

Devrimin somut bir seçenek olarak masada durmadığı her tartışmada insan kendisini çaresiz hisseder...

Kapitalizm büyük bir iktisadi çöküş yaşamaktadır ama tartışma sermayenin faaliyetlerinin nasıl sınırlandırılacağı ile sosyal devlet politikalarının tekrar ısıtılmasının arasına sıkıştırılmıştır. Vahşi tekelci sermayenin alternatifi hayali bir ılımlı sermayedir.

Kapitalizmin yaşadığı büyük ideolojik bunalımın belirlediği bir ortamda tüm dünyada faşist, gerici ve sağcı akımlar yükseliştedir fakat bunlara karşı öne çıkartılan seçenekler burjuva demokrasisinin, liberal, sosyal ya da radikal kanatlarıyla sınırlıdır. Burjuva siyasetinin alternatifi demokrasi elbisesiyle gezen başka bir burjuva siyasetidir.

Emperyalist sistem içinde çelişkiler şiddetlenmektedir lakin dünya halkları bu sistemde kendisine yer arayan kapitalist ülkeler arasında bir tercihe zorlanmaktadır. Batılı emperyalizmin alternatifi doğulu bir emperyalizmdir.

Oysa kapitalizmin alternatifi kapitalizm olamaz. İnsanlık bu denli çaresizleşmemiştir.

Kapitalizmin derinleşen krizinin çözümü düzen içinde aranamaz. Sol, kapitalizmin krizden kendisini yeniden yapılandırarak çıkıp en azından bir süreliğine nefes almasına izin vermemek istiyorsa, ideolojik mücadeleyi, bir kavramın hakkını vererek, o kavramı bu tartışmanın merkezine çakarak sürdürmek zorundadır.

İnsanlığın yaşadığı tüm sorunların çözümünün anahtarı, unutturulmak, sözlüklerden ve akıllardan silinmek istenen bir kavramda, devrimin kendisinde gizlidir.

Devrimi unutarak bugün emperyalizmi veya dünya kapitalist sisteminin içine girdiği krizi ve bu krizden çıkışı tartışmak imkansızdır.

İnsanlık devrimi yok saydığında, bu düzenin ürettiği problemlere bu düzenin içinde çözüm ararken, sorunları yeniden üretmeye devam eder. İktisadi sorunları halledemez, yalnızca eşitsizliğin ve yoksulluğun başka türlü üremesine izin verir. Faşizme çare bulamaz, onun yerine sağcılığın daha kabul edilebilir ve yumuşak görülen versiyonları güçlendiğinde yaşadığı rahatlama hissiyle kendisini kandırır. Emperyalizmin içindeki güç kavgasının adım adım bir felakete doğru gitmesini engelleyemez, umutsuzca sistemin içinde kötünün iyisini arar.

Devrim yoksa aslında insanlığın geleceğine dair bir fikir de yoktur, tartışma da...

Ama marksizm devrim fikrini yeni yüzyıla taşımayı başarmıştır. Devrim fikri bugün marksizm sayesinde canlıdır.

Marksizm yeni yüzyılda hâlâ güncel ve yenidir çünkü Marx haklı çıkmıştır.

Marx haklıdır çünkü kapitalizmi başka bir sınıflı toplum takip etmemiştir. Marx haklıdır çünkü sosyalizm iktidar olmadığı sürece, kapitalizmi ancak kapitalizm takip edecek ve kapitalizmin yaşattığı tüm sorunlar aynı şekilde sürecektir. Marx haklıdır

çünkü sosyalizm kapitalizmin hâlâ tek gerçek alternatifi ve işçi sınıfının liderliğinde bir devrimci dönüşüm insanlığın biricik çıkış yoludur.

Marx haklıdır çünkü sosyalizm başarısız olamaz ve bunun nedeni sosyalizmi komünizme bağlayan ütopik yol değildir. Evet bir ütopya zaten yenilemez... Evet, komünizm insanlığa gösterilmiş hedeflerin en mükemmelidir ve kurulmuş tüm hayallerden daha güzeldir... Ama sosyalizmin yenilmemiş olmasının asıl nedeni onun karşısına çıktığı tüm olguların, çözmeye niyetlendiği tüm sorunların neredeyse aynı şekilde varlığını sürdürmesidir.

Komünizm hedefiyle sosyalizm için verilen mücadele, sömürünün ve baskının her türlü çeşidine, sınıfların ve sınırların varlığına, insanın kendini gerçekleştirmesi ve özgürleşmesinin önüne çıkartılan tüm engellere açılmış bir büyük savaştır. Komünizm insanlığın geleceğine dair aydınlık tüm beklentilerinin toplamıdır...

Marksizm işçi sınıfının insanlığı böyle bir geleceğe nasıl taşıyacağını anlatır. Tarihi anlaşılabilir bir insan eserine dönüştürür. Tarih ve devrimin buluştuğu noktada insan vardır. İnsan devrimle tarih yapar.

Marksizm insanı tarihe müdahale etmeye çağıran devrimci bir teoridir ve insanla çoğalır. Devrimci fikir ve eylemle büyür...

Marksizmi insanla çoğaltmanın, marksizmi daha çok insana götürmenin tam vaktidir. Aslında hep vaktidir. Komünist bir sabaha uyanana kadar tüm vakitler marksizmin vaktidir.

Yazılama

Marx, toplumsal ilişkilerin üstüne serilen gizemli örtüyü kaldırırken bir aynanın sırrını dökercesine, kapitalist sistemi ifşa ediyor, etrafındaki sihirden arındırıyordu.

Hakkında bugüne kadar hemen herkesin konuştuğu bu sakallı adamın niyeti ne büyü bozmak ne de mitoloji ve edebiyat göndermeli süslü sözler etmekti.

Marx, insanı tarih karşısında güçlü kılacak devrimci bir eleştiri yapıyor, devrimi arayan bir tarih görüşü kuruyordu. Ortaya çıkan, teori ile eylemin eşsiz bir birlikteliğiydi.

Bu kitap marksizmi Marx'a sadık kalarak anlatıyor. Yaşamdaki mutluluk kaynağını "mücadele" olarak niteleyen ve işçi sınıfı için yazan kurucusunun izinde, marksizmi daha çok insana götürmeyi, insanla çoğaltmayı amaçlıyor.

22 TL

